

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 3 APRIL 2020 PRIS: 89:-

Luftslott

**Adam Cwejman om stadsplanedrämmarna
som splittrade Sverige**

SAMHÄLLE

**KARLIS
NERETNIEKS**

om Sveriges utsatta läge.

CIVILISATION

MARTINA BJÖRK

om *Frost*, H C Andersen
och Selma Lagerlöf.

KRÖNIKA

BENGT OHLSSON

blir trollbunden av
president Bush.

AXESS

VETENSKAP BILDNING TRADITION

Det som gått förlorat

Vi lever i den bästa av världar. Men samtidigt som det mesta blir bättre finns det något som går förlorat på vägen.

PJ Anders Linder chefredaktör i Axess

Wilhelm Behrman manusförfattare till *Kalifat*

Annika Borg teologie doktor och krönikör i Axess

Nikola Matišić operasångare och röstspecialist
diskuterar vilka värden som går förlorade i en historielös samtid. Efter seminariet finns det möjlighet att stanna kvar och mingla med talarna.

**Välkomna
till Dansmuséet**

Drottninggatan 17, Stockholm

Torsdag 16 april kl 18.00

Köp biljett på:

www.axess.se/biljetter

100 kr för prenumeranter, övriga 150 kr

"Sveriges snabbast växande nyhetskanal"

fler än
Nu **200 000** användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Foto: Patrik Söderström/TT

Dumhetsforskaren: Därför fortsätter kommunernas miljardslöseri

Kommunerna lägger miljardbelopp på prestigebyggen som urholkar kommunernas ekonomi samtidigt som kommunkrisen förvärras. Flera forskare varnar för att det här bara är början.

Läs mer i fPlus

Forskare: Därför blir det mer plast efter plastpåskatten

Johan Norberg: Coronakrisen kommer att lösas

Så rik måste du vara för att vinna mot Skatteverket

fPlus reder ut: Därför blir politikerna allt yngre

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✚ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✚ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✚ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✚ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✚ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✚ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivet och klimatet.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Johan Nilsson/TT

Dramatiskt fall för skjutningar i Malmö - så gick det till

Från att ha varit värst i landet har skjutningarna i Malmö i princip upphört. Hittills i år har det bara skett en enda skjutning. Så vad är det som har skett? fPlus har pratat med personerna som ligger bakom vändningen.

Läs mer i fPlus

✚ **Tusentals nyhetskällor i ett svep**

✚ **Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik**

✚ **Skräddarsy ditt nyhetsflöde**

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Foto: Alexander Zemlinchenko/TT

Ökat ryskt hot när svenskt energiprojekt lamslås

En viktig svensk elkabel, som ska minska Baltikums beroende av Ryssland, försenas av den svenska tillståndprocessen. Det ger Ryssland fria händer att sätta ökad press på Östersjöländerna precis som när Putin ströp gasen till Europa 2009.

Läs mer i fPlus

Livets mångfald och mysterium

PJ Andersson
Linder

Intresset för konservatism har varit på uppgång ett tag och det fick extra skjuts tidigare i vår när det blev känt att SD-toppen Mattias Karlsson är i färd med att starta en konservativ tankesmedja. I skrivande stund har denna ett förtroenderåd men varken programförklaring eller produktion. Ändå är nyfikenheten stor.

När Timbro i början av mars arrangerade ett seminarium om konservatism under 2020-talet med Mattias Karlsson, Susanna Popova och undertecknad i panelen var det mer än fullt i salongen, diskussionen sändes av SVT Forum och det blev artiklar litet varstans i dagspressen. Det hade näppeligen hänt för några år sedan. Det ligger i luften denna gång att det inte bara handlar om den gamla vanliga ideologiska begrepps-exercisen utan att aptiten på konservatism kan få konsekvenser. Frågan är bara vilka.

I *Folkbladet* (4/3) varnar Widar Andersson Socialdemokraterna för att missa det konservativa tåget. I *SvD* (7/3) skriver Ivar Arpi att den som månar om konservativa värderingar i dagens Sverige måste vara beredd att agera radikalt. Liberala Nyhetsbyråns Arvid Åhlund anser tvärtom (*Ystads Allehanda* 7/3) att Mattias Karlsson är en ulv i fårakläder, som talar väl om konservatismen samtidigt som hans parti vill ha "genomgripande förändringar baserade på storslagna visioner".

Är konservatism egentligen främst ett förhållningssätt, som ofta hävdas? Eller finns det ett innehåll också: ett knippe konservativa trossatser?

IDEOLOGIER KOMMER i många olika skepnader, men man gör konservatismen rätt ointressant ifall man reducerar den till att endast gälla hållning och attityd. I så fall blir *konservativ* inget mer än ett bestämningsord och en pragmatisk socialist lika konservativ som en pragmatisk liberal – och vilken insikt är vunnen med det? Att inte hänge sig åt stora förändringar för förändringens egen skull är för all ett välbekant inslag i konservativt tänkande, men det finns fler.

I SIN KLASSIKER *The Conservative Mind* identifierar Russell Kirk sex huvudingredienser i konservatismens recept. Han är den förste att medge att det finns många variationer och tillägg men menar att de sex har stått sig väl sig genom åren.

1. Tro på en högre ordning.
2. Kärlek till den mänskliga tillvarons "mångfald och mysterium".
3. Respekt för ordning och hierarki.
4. Att ägande och frihet är nära sammankopplade.
5. Att samhället bör byggas utifrån tradition och sedvana snarare än på grundval av teoretiska skrivbordskalkyler.
6. Att samhällsförändring hellre bör ske gradvis än genom plötsliga språng.

Om jag tar mig friheten att anpassa dem till våra dagar – Kirk skrev strax efter andra världskriget – blir det ungefär så här:

1. Tron att gott och ont inte är godtyckliga begrepp utan att människor har moraliskt ansvar.
2. Kärlek till civilsamhällets mångfald som den spontant växer fram. Motstånd mot teknokrati och likriktning uppifrån.
3. Respekt för kunskap, duglighet och ansvarstagande. Ja till likhet inför lagen, nej till nivellerings.
4. Sympati för spritt personligt ägande och marknadsekonomi.
5. Skepsis mot social ingenjörskonst.
6. Betoning av att samhällsförändring bör äga rum i mänskligt tempo och mänsklig skala.

ENLIGT DET HÄR SÄTTET att se är alltså tronen, altaret och svärdet – för att ta en klassisk konservativ trio – inte ett evigt värde i sig utan en följd av hur värden har uttolkats i konkreta historiska situationer. Ståndpunkter i sak kan ändras över tid, fast en del är mer beständiga än andra. Det kan till och med vara nödvändigt – även om det ter sig radikalt – att med bestämd hand återföra urspårad politik till en balanserad bana; det är något annat än att kasta ut samhället i okänd terräng utifrån teorier, käpphästar eller fromma förhoppningar.

Det skulle vara ett lyft för politik och idédebatt i vårt land om konservatism av detta snitt väckte större intresse och tog större plats. Det öppnar för utbyte med en rik och försummad tanketradition.

Fast det är bara att erkänna att det inte i första hand är politisk filosofi som har placerat konservatism högt upp på dagordningen 2020. Än så länge handlar det om mer handfasta ting.

FOTO: ALAMY

För det första befinner sig ett antal politiska sakfrågor som under lång tid har förknippats med konservatism – försvar, brottsbekämpning, gränskontroll – plötsligt i politikens centrum.

För det andra har SD, som numera gärna kallar sig konservativt, skördat stora framgångar i opinionen.

För det tredje beror detta till dels på att SD har lyckats slå an en sträng i en försummad del av valmanskåren, som hyser ganska konservativa värderingar men har saknat företrädare i rikspolitiken. M och KD vill gärna vara med och dela på denna kaka och försöker nu snabbt stärka sin konservativa trovärdighet.

För det fjärde pågår en motreaktion mot politiker och opinionsbildare som har drivit radikala frågor som fri invandring, identitetspolitik och överstatlighet alltför hårt. I andra länder finns även bred folklig kritik mot den ekonomiska globaliseringen, men den tycks fortfarande vara begränsad i Sverige.

För det femte fortsätter ett stort antal politiker och opinionsbildare att glatt driva på i sina radikala projekt. Som sakfrågor spelar normkritik på museer, språkpolicier på universiteten och politisk korrekthet i kulturlivet säkert en begränsad allmänpolitisk roll. Som symboler för en beskäftig och verklighetsfrämmande överhet får de större effekt – och kan dessutom mobilisera motstånd från intellektuella med begränsat intresse för skatter och försvar. Efter hand kommer även intresset för filosofin att växa.

MEN DEN KONSERVATIVA renässansen har ännu en yrvaken karaktär. Vid Timbroseminariet

”Det kan tyckas paradoxalt med en konservativ comeback i världens modernaste land, men så har vi det där med tes och antites. Till sist går radikalismen för långt och då kommer en motreaktion.”

beskrev jag partiernas nymornade intresse som en studiecirkel i konservatism och det gäller dem alla: Moderaterna gjorde intill nyligen vad de kunde för att distansera sig från den konservativa delen av sin historia. Kristdemokraterna har investerat tungt i just kristdemokrati. Sverigedemokraterna nalkas konservatismen från radikalt nationella och kollektivistiska tassemarker.

Det kan tyckas paradoxalt med en konservativ comeback i världens modernaste land, men så har vi det där med tes och antites. Till sist går radikalismen för långt och då kommer en motreaktion. Nu finns en uppgift för såväl politiker som idédebattörer att kanalisera den konservativa impulsen på bästa möjliga sätt. När konservatism hamnar snett blir den bitter, inskränkt och tillbakablickande. Men ödmjuk och frihetsälskande konservatism, som tar traditionen till ledstång under färden mot framtiden, har mycket attraktivt att erbjuda.

PJ Anders Lind

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg begrundar en valhänthet inför livet 10
 Susanna Birgersson vill be för Stefan Löfven 10
Försvaret Karlis Neretnieks analyserar hot och allianser 12
Språk Johan Tralau uppmanar till frihet inför ordens tvång 16
Feminism Ulrika Carlsson gör upp med kvinnlig konformism 18
I korthet Självzensur. Naturviner 20
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet 21

22 FRIZON

- Christian Abrahamsson minns ett odramatiskt år 22
 Mikael Timm tar farväl av de stora kritikerna 28

34 OPINION

- Agnes Karnatz röjer upp i klimatstödsdjungeln.

TEMA: NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

38 Återvänd till det gamla

- Efterkrigstiden stadsplanering är intimt förknippad med misslyckad assimilerings och integration. Ett steg i lösningen av utanförskapsområdenas problem har tagits av Danmark. **Av Adam Cwejman**

42 Men man vänjer sig

- Rysk aggression, islamism och brottslighet är allvarliga hot mot vår säkerhet. Problemen kom smygande och vi reagerade inte i tid. **Av Wilhelm Agrell**

46 Sanningen svider

- Medierna har låtit tveksamma och felaktiga påståenden om migrationen stå oemotsagda. Priset vi betalar är växande invandringsmotstånd och minskat förtroende för medierna. **Av Jörgen Huitfeldt**

50 Vi måste hjälpas åt

- Motsättningarna inom det politiska systemet blockerar lösningar av samhälls-problemen. Det krävs breda uppgörelser mellan moderater och socialdemokrater. **Av Lars Stjernkvist**

54 Nedgång på uppgång

- Skälet till utbredd pessimism beror inte på oro för ekonomin eller ett värderingsskifte utan för bristande politiskt ledarskap. Det kan man påverka genom demokratiska processer. **Av Peter Santesson**

”

När de nu har
tystnat känns
det onekligen
som om en epok
inom kultur-
kritiken är slut.
Men som genre
är kritiken
avgjort inte död.

Mikael Timm, sid 28

58 TRADITION

Margareta Melén om striden kring Lillian Hellman.

62 CIVILISATION

- Film* Martina Björk tittar på Frost 62
Internet Adam Cwejman vill inte vara uppkopplad 64
Litteratur Maxim Grigoriev läser om uppror i Gulag 66
Resebrev Jakob Sjövall söker belgiska bokspår 68
Historia Katarina O’Nils Franke om kvinnliga spioner 69
Historia Erik W Larsson hyllar en lat president 70
Krönika Louise Lennartsson känner en bitter eftersmak 71
I korthet Charlotta E Lindell om Anne Boleyn 71

72 RECENSIONER

- Henrik Lundberg bearbetar ett trauma 73
Erik W Larsson genomlyser genustänkande 78
Carl Rudbeck lever pariserliv 80
Mats Fält tar farväl av en kanslerkandidat 82
Gustaf Lewander återupplever våren i Moskva 85
Jenny Danielsson gallrar och städar 87
Ninna Rösiö begrundar beslutsfattande 89
Ylva Herholz studerar förortstillvaro 92
Bo Eriksson skingrar tobaksdimmorna 94
Hans-Åke Persson bildar sig bildmässigt 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson bedåras av George Herbert Walker Bush.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O’Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 5 maj 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:
www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Christian Abrahamsson

Fil dr i kulturgeografi

Wilhelm Agrell

Seniorprofessor i
underrättelseanalys vid
Lunds universitet

Susanna Birgersson

Fri skribent

Martina Björk

Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg

Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson

Fil dr i filosofi

Adam Cwejman

Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Jenny Danielsson

Konstskribent

Torbjörn Elensky

Författare

Bo Eriksson

Docent i historia och redaktör
för *Historisk tidskrift*

Mats Fält

Fri skribent inriktad på
internationell politik

Maxim Grigoriev

Författare och skribent

Ylva Herholz

Journalist och författare

Jörgen Huitfeldt

Chefredaktör i *Kvartal*

Fredrik Johansson

Senior director på Hallvarsson
och Halvarsson

Agnes Karnatz

Ledarskribent på
Svenska Nyhetsbyrån

Erik W Larsson

Läkare

Louise Lennartsson

Redaktör i *Lundagård*

Gustaf Lewander

Slavist och civilekonom

Charlotta E Lindell

Journalist

Stig-Björn Ljunggren

Politisk chefredaktör i *Sydöstran*

Henrik Lundberg

Docent i sociologi vid
Göteborgs universitet

Margareta Melén

Översättare och kulturskribent

Karlis Neretnieks

Generalmajor och tidigare
rektor för Försvarshögskolan

Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke

Redaktionssekreterare i *Axess*

Hans-Åke Persson

Professor emeritus i modern
européisk historia

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö

Fri skribent, tidigare
minister i UD

Peter Santesson

Opinionschef på Demoskop

Jakob Sjövall

Statsvetare och skribent

Gunnar Sonesson

Medarbetare på Diplomat
Communication

Lars Stjernkvist

Kommunalråd i Norrköping

Mikael Timm

Journalist och författare

Johan Tralau

Professor i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Vi är inte där än

SAMTIDIGT SOM JAG LÄSER artiklar i Axess (nr 2/2020) på temat "Ljus i mörkret. Vad krävs för att tända framtidstron?" springer svenskar-na till affärerna för att hamstra pasta och dass-papper. I skrivande stund är det därför svårt att bestämma om detta temanummer är säll-synt vältajmat, eller om det var dött redan vid ankomsten.

Det är också den första reflektionen vi kan göra, nämligen att framtidstro också kräver något slags hygglig framförhållning. Det måste gå att förlita sig på att samhällsutvecklingen är någorlunda förutsägbar, att institutioner är stabila, spelregler solida och de osäkra parametrarna minimala.

Redan innan pandemin slog till fanns det tillräckligt med samtida frågetecken. Kanalen i Vita huset, brexit, EU på dekis, migrationen, klimatkrisen, finansieringen av väl-färdssektorn et cetera.

Vi står, som det heter i politikerjargong, inför stora utmaningar.

Och nu tillkommer en pandemi, med ekonomisk härdsmälta och hela befolkningar i karantän. Nu gäller en mer modest framtidstro på temat överlevnad, för mig själv och mina närmaste.

Den andra reflektionen handlar om vad som bör göras, med eller utan pandemiska förtecken, om framtidstron ska återställas.

Vad säger Axess skribenter?

ETT FÖRSLAG ÄR ATT åter sätta ett samhällsprojekt i centrum. Men inte klimatomställningen som många ser som det stora projektet, utan något mer vagt om att vi behöver en "social infrastruktur", där metaforen är "katedraler". Vi måste skapa något slags mening med tillvaron.

Undertexten är, tror jag, religiös. Men om det är en återgång till kristendomen som efterlyses, eller en något uppdaterad väckelserörelse i Greta's fotspår är något oklart.

En annan skribent efterlyser också infrastruktursatsningar, men då av den art "som gör verklig skillnad i folks vardag". Vad det exakt betyder framgår inte heller, men jag översätter det instämmande till "tågen bör gå i tid".

Det efterlyses också ett återupplivande av en Folketshusrörelse och ett utvidgat Hemvärn. Vilket låter utmärkt. Medan ett annat förslag är att fimpå alla skattemedel till civilt samhälle och medier. De skattefinansierade aktivisterna får skaffa sig ett riktigt jobb istället. Den som vill propagera får göra det finansierat av folket, inte staten. Var kapitalets makt tar vägen i den ekvationen framgår dock inte.

Ett förslag är också att fortsätta att vidga det politiska samtalet så att det inkluderar alla, även de som tycker fel. Eller som en annan skribent konstaterar, i ett pluralistiskt samhälle får vi finna oss i att folk inte har exakt samma värdegrund. (Och jag

Axess nr 2/2020.

tänker att det där "I Sverige tar vi i hand när vi hälsar" inte bör ses som hugget i sten...)

Samma tema finns också i en annan artikel som tycker att stadsborna bör skaffa sig större förståelse för lantlivets utmaningar. Lätt att instämma i, med tillägget: OCH tvärtom.

ANDRA TIPS från läktaren är att återupprätta Gustav Möller (Slösa inte på skattemedel), lära oss förstå att kontroll och trygghet hänger ihop (och således måste vi, nu när frosten är på väg, ta tillbaka kontrollen) samt studera hjärnforskningen (evolutionen har gjort oss av naturen ängsliga).

En annan skribent påstår dock att vår hjärna av naturen är optimistisk, även när det borde kännas hopplöst. Kontentan: Ängslig optimism är vår arvedel.

Ett sällsynt konkret förslag är att göra studiebesök i Danmark, där har de kopplat greppet. Konkret är också den artikel som andas stor tilltro till näringslivets förmåga att hitta framtidslösningar, men understryker att villkoret för detta är en riklig elförsörjning.

Flera av skribenterna använder uttrycket "realistisk framtidstro" och är kanske därför inte speciellt konkreta. De flesta texterna bryter mot den sammanträdesregel som säger att vi inte ska diskutera och besluta något som inte omedelbart kan genomföras.

Av alla dessa intressanta artiklar är det dock en sak som kommer att överleva. Nämligen att sossarna och moderaterna bör ta över regeringsmakten: "Sverige är i akut behov av en träkig men förnuftig politik."

Men där är vi inte riktigt än.

Stig-Björn Ljunggren, politisk chefredaktör i Sydöstran

Valhänta inför livet

Var lugn, mitt barn, det finnes ingenting, och allt är som du ser: skogen, röken och skenornas flykt.

Orden är Edith Södergrans ur dikten "Ingen-ting", som ingår i den postuma samlingen *Landet som icke är från* år 1925. Södergrans ha fått inspiration till den såväl hugsvalande som existentiellt mörka dikten när hon såg sin mor Helena trösta ett av de många krigsbarnen under första världskriget på tågstationen i Raivola.

Jag påminns om diktraderna när jag försöker förstå den svenska oförmågan att tro att något ont kan hända och att kunna fatta beslut i skarpa och osäkra lägen. I skri-

vande stund växer kritiken mot att svenska myndigheter och politiker tycks uppfatta sin roll som att lugna istället för att ge raka och entydiga besked i coronavirusets kölvatten.

DEN SVENSKA valhäntheten löper i själva verket som en röd tråd genom decennier. Liknande tycks ske varje gång livets villkor bankar på dörren och tar sig in: Myndigheter svajar, experter levererar motstridiga besked och politiker hukar. Vi matas med lugnande besked istället för att delges hårda fakta och tillerkännas att klara av vår egen oro. Vi blir helt enkelt infantiliserade.

Jag minns en blåsig septembormorgon för 26 år sedan. Under natten hade

Ändå är det min regering

JAG HAR EN VÄN I USA som röstar konservativt. I alla fall gjorde han det förr i tiden, och alldeles bestämt gjorde han det 2008. Att John McCain förlorade mot Barack Obama gjorde honom sorgsen och bekymrad. Men dagen då Obama installerades skrev han likväl på Facebook om "my president", om att han skulle be för honom, om att han önskade honom lycka till.

Liksom en majoritet av svenskarna var jag vid denna tid oändligt förtjust i Obama, men insåg ändå att en amerikan som har en mer republikansk syn på staten och samhället självklart kunde känna annorlunda. Därför blev jag rörd och imponerad över det där uttrycket för nationell samhörighet bortom politisk kamp: "My president".

Det är faktiskt samma inställning som kommer till uttryck runtom i många kyrkor på söndagarna, där man med olika formuleringar ber för för kungen, regeringen

och riksdagen – oavsett hur den parlamentariska sammansättningen ser ut, oavsett om den avspeglar församlingens preferenser, oavsett om prästen tycker att kungen passar bra för sitt ämbete.

Vi ber för att det är *vår* konung, *vår* riksdag, *vår* regering.

Jag tänker att jag ska tänka mer på detta. Jag är ofta mycket kritisk till den politisk nuvarande regering driver, fast ännu oftare till avsaknaden av politik, till att regeringen är så lamslagen och senfärdig trots de eskalerande problem som river och sliter i samhället. Ändå är det min regering. Stefan Löfven är *min* statsminister, hinner jag ibland påminna mig själv när jag frestas att fara ut i förakt och frustration. Och när jag verkligen ska utmana mig själv: Isabella Lövin är *min* miljöminister...

Jag tror att det där vi kallar polarisering skulle kunna mildras om fler ansträngde

Hoten vi måste möta

12 Försvarsdebatten har förfallit till ekonomisk sifferexercis. Den borde handla om det försvar vi behöver.

Låt orden ligga

16 Ordens ursprungliga mening behöver inte vara deras riktiga betydelse och heller inte binda oss nu.

Systerskap överstyr

18 Filmen *Unga kvinnor* idealiserar social konformism mellan kvinnor.

I korthet

20 Självrensning. Naturviner.

Samtiden

21 Fredrik Johansson varnar för en principlös principdiskussion

M/S Estonia förlöst under sin färd från Tallinn till Stockholm och 852 människor miste livet. Få kunde då föreställa sig att politiker och myndigheter senare skulle ägna sig åt motstridiga besked om vad som skulle hända med de omkomna. Få, om ens någon, tänkte på annat vis än att de döda skulle bärgas, komma iland och till sin sista vila.

Så blev det inte, istället levererades krystade förslag för att legitimera att de döda skulle förbli på havsbotten; som att platsen kunde täckas över med cement, havet var en grav och att dykarna kunde erhålla trauman om de utförde sina jobb (som de var tränade för). Vi präster höll begravningsgudstjänster utan kroppar, hos många anhöriga försvårade bristen på de anhörigas stoft sorgen.

EN DEL MENAR att den svenska oförmågan beror på att det var länge sedan Sverige befann sig i strid och nöd. Vi har inget kollektivt minne, inga berättelser och nedärvda erfarenheter som gör oss jordade i realiteterna och därmed förberedda. Det ligger en hel del i det. Men så sockersött har livet trots allt inte varit här, kris finns det en annan ännu levande svensk som erfarit. Det var inte så länge sedan fattigdom, hårda omständigheter och tillvarons strid och

oberäknelighet dominerade många människors liv även i Sverige.

Djupdimensionen i oförmågan behöver tolkas på fler sätt. En förklaring är att

Djupdimensionen i oförmågan behöver tolkas på fler sätt.

vi har avskaffat ondskan. *Var lugn mitt barn, det finns ingenting, och allt är som du ser.* Så tröstas barn: det finns ingen under sängen, ingenting ont kommer att hända, allt är bra. Men vi som är vuxna vet – eller borde veta – att det mänskliga livet inte kommer i sådan form, utan består av revor och svärta.

VUXENBLIVANDE och mognad handlar om att vara förberedd på och kunna hantera och härbärgera mörker. Existentiell och andlig utveckling är en fråga om att ha redskapen för att möta ofullkomligheten: sin egen, andras och tillvarons. Allt blir nämligen inte bra, utan det kan bli svårt, smärtsamt, dramatiskt och bortom kontroll. Det kan ske onda ting som inte går att ställa till

rätta. Livet kan vändas upp och ned och det förgivettagna spricka sönder.

I ett land där inget ont kan hända och där sagan alltid får ett lyckligt slut kommer vi evinnerligen att förbli oförberedda på ondskan. Vi behöver uppgradera vår andliga och existentiella rustning och klarsyn. Hur det ska gå till i landet som avskaffat ondskan är sannerligen en så kallad utmaning. Tur att teologi- och filosofihistorien är fylld av verktygslådor. Ett kit utsänt av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, kanske vore en idé? ✨

Av Annika Borg

sig för att be med i kyrkans förbön. Men om det ska ha någon verkan måste även regeringen själv gå in i det förhållningssättet.

REGERINGEN ÄR regering för hela Sveriges befolkning, och däri ingår också de vars politiska sympatier ligger hos helt andra partier. Detta vet givetvis både statsministern och samtliga statsråd. Men många av dem förstår inte de ofrånkomliga konsekvenserna. Det innebär nämligen att man måste avstå från den typ av politisk debatt där man tar varje tillfälle i akt att missför-

Att vara maktlös fast man innehar makten måste vara obehagligt på ett alldeles speciellt sätt.

stå, misskreditera och oanständigförklara sina politiska motståndare. Det kräver självbehärskning, en självbehärskning som många av de twittrande och facebookande statsråden saknar.

Det grundläggande problemet är att

nuvarande regering existerar på det enda fundamentet att alla andra alternativ äventyrar demokratin och anständigheten. Själva regeringen består av två partier som sinsemellan är varandras motsatser. Dessutom har den förbundit sig att inte driva särskilt mycket egen politik, däremot en hel del politik som deras väljare finner förkastlig. De parlamentariska arbetsgrupperna går ständigt på grund, brottsligheten breder ut sig och opinionssiffrorna dalar. Det är inte svårt att föreställa sig den desperation som griper omkring sig inne på regeringskansliet. Att vara maktlös fast man innehar makten måste vara obehagligt på ett alldeles speciellt sätt.

Inget kvarstår, verkar det som, förutom att inskräpa att det inte finns något alternativ för den som vill värna demokratin och anständigheten. Oppositionen kallas "blåbrun". Oppositionsledaren ska mejas ner, inte för sin rätt okontroversiella politik – utan för sin brist på anständighet. Att han talar med högerpopulisterna, att han poserar i fel kläder på fel dag, att han inte gör precis det som en journalist påstår att han sagt till en Förintelseöverlevare att han ska göra.

DEN VÄLJARE SOM undrar hur statsministern resonerar kring striden om arbets-

rätten kan fortsätta att undra; kommunikationen från regeringen handlar nästan uteslutande om anständigheten, det där som skiljer hedervärda människor från vidriga kräk. Det är något ganska oerhört att regeringen går i täten för denna uppdelning mellan anständiga och oanständiga politiker, och därmed också mellan anständiga och oanständiga väljare.

Jag vill kunna respektera också en regering som består av partier jag inte har röstat på. Jag ska fortsätta att be varje söndag för "vår regering", men kan statsråden då vänligen uppträda med ett lite större mått av värdighet och en liten gnutta återhållsamhet? ✨

Av Susanna Birgersson

FÖRSVARET

Hoten vi måste möta

Försvarsdebatten har förfallit till ekonomisk sifferexercis. Den borde istället handla om det försvar vi behöver, skriver **Karlis Neretnieks**. >>

Hoten vi måste möta

I GRUNDEN HAR SVERIGE tre militärstrategiska problem att bemästra. Två är geografiska, Östersjöområdet och Nordkalotten, där båda har en direkt koppling till en eventuell konflikt mellan Ryssland och Nato. Det tredje är Sveriges möjligheter att kunna få stöd av andra länder om vi skulle bli angripna.

Paradoxalt nog är Sveriges läge när det gäller Östersjöområdet i vissa avseenden sämre idag än under kalla kriget. Intuitivt skulle man ju kunna tycka att vi borde vara säkrare än någonsin med ett antal Natostater mellan oss och Ryssland.

Det är sant, men det bygger på en viktig förutsättning – det måste vara trovärdigt att Nato kan försvara sina baltiska alliansmedlemmar. Nato behöver tillgång till svenskt territorium, främst luft- rum, för att det ska vara möjligt. Ryssland skulle göra allt för att förhindra det. Den mest uppenbara, och samtidigt mest optimala, lösningen ur rysk synvinkel vore att tidigt framgruppera långgräckviddiga luftvärns- och sjömålsbekämpningssystem till svenskt territorium. Framförallt till södra Sverige och Gotland. Därigenom skulle man skapa en ”mur” som Nato måste slå sig igenom innan man effektivt kan verka i, eller i anslutning till, Baltikum.

DET ÄR MYCKET SVÅRT att se hur Sverige skulle kunna undvika att bli indraget i en konflikt som berör Baltikum. Ytterligare en slutsats kan vara att den stora betydelse som svenskt territorium har för Natos möjligheter att försvara de baltiska staterna skulle ge Nato goda skäl att hjälpa Sverige. Det förutsätter dock att det finns någon att hjälpa. Den svenska militära förmågan måste därför vara tillräcklig för att under en längre tid förhindra rysk kontroll av vitala delar av svenskt territorium. Det gäller såväl sådana områden dit hjälpen kan anlända som att hindra Ryssland att få full kontroll över de områden man vill besätta. Huset får inte ha brunnit ner innan brandkåren kommer.

Hotet mot norra Sverige är ett nygamalt problem. Under kalla kriget var det ett vitalt intresse för Sovjetunionen att vid en konflikt kunna skydda sina baser på Kolahalvön. Både de strategiska atomubåtarna och de marin- och flygstridskrafter som hade till uppgift att hindra Natos förstärkningstransporter över Atlanten var baserade där.

Det vi ser idag är en återgång till situationen under kalla kriget. De strategiska kärnvapenbestyckade ubåtarna har inte försvunnit och Nato planerar återigen att föra stora styrkor över Atlanten. Samtidigt är Ryssland på god väg att återskapa sin förmåga att angripa Atlantförbindelserna.

Det är mycket svårt att se hur Sverige skulle kunna undvika att bli indraget i en konflikt som berör Baltikum.

Nu, som tidigare, är de Natostridskrafter som kan hindra de ryska flyg- och marinstridskrafterna på Kolahalvön att nå Atlanten starkt beroende av baser i Norge.

I händelse av en konflikt mellan Nato

och Ryssland har Ryssland därför starka skäl att försöka eliminera Natos baseringsmöjligheter i Norge. Att både svenskt och finskt luftrum då kommer att utnyttjas får nog betraktas som en självklarhet. Skulle Ryssland dessutom ha ambitionen att besätta delar av Nordnorge, både för att kunna stödja egna operationer i Norska havet och Nordatlanten som för att säkerställa att de inte kan användas av Nato, så utgör norra Finland och norra Sverige den huvudsakliga vägen att ta sig dit med markstridskrafter. Det är Sverige och Finland som skyddar ryggen åt Norge.

MILITÄRA OPERATIONER kan föras med olika ambitionsnivå. Det behövs inte vara allt eller inget. För svensk och finsk del kan därför inte olika scenarier uteslutas där Ryssland endast avser att utvidga sin luftförsvarszon kring Kolahalvön genom att framgruppera luftförsvarssystem till det ena landets eller båda ländernas territorium. Detta för att möta ett reellt eller befarat hot från Nato. En i vissa situationer attraktiv option då den skulle kunna genomföras utan att Nato automatiskt blev engagerat förrän norskt territorium angreps.

Det finns alltså ett finsk-svenskt intresse av att göra såväl en rysk operation riktad mot Nordnorge som en mer begränsad operation mot endast Sverige och Finland

så oattraktiv som möjligt. En trovärdig försvarsförmåga i norra Skandinavien skulle indirekt också bidra till att öka Natos totala avskräckningsförmåga i Europa genom att de ryska möjligheterna att påverka förstärkningstransporter från USA till Europa skulle minska.

Noteras bör att eventuella ryska operationer mot södra och norra Sverige inte ska ses som två separata företeelser. De kan mycket väl ingå i samma övergripande plan.

2017 genomförde Ryssland en marinövning där delar av Östersjöflottan passerade ut i Nordsjön för att understödja den Murmanskbaserade Nordflottans operationer.

SVENSK SÄKERHETSPOLITIK bygger på att vi ska få utländskt stöd vid ett angrepp mot Sverige. I Försvarsberedningens betänkande från i maj 2019 uttrycks det på följande sätt:

Sverige ska ytterst, inom ramen för den solidariska säkerhetspolitiken, enskilt och tillsammans med andra stater och organisationer kunna försvara Sverige mot

Svensk-amerikansk övning på Korsö.

FOTO: ROGER TURESSON/TT

Svensk-finskt samarbete.

FOTO: BEZAV MAHMUD/FÖRSVARSMAKTEN

väpnat angrepp. Sverige ska därför kunna ge och ta emot civilt och militärt stöd.

Att Nato har starka skäl att hjälpa Sverige framgår av de två tidigare avsnitten om Östersjöområdet respektive Nordkalotten. Oberoende av hur starka Natos motiv att hjälpa Sverige än är krävs det dock att

veckor för tredje part att verkansfullt sätta in flygstridskrafter till stöd för Sverige. Marinstridskrafter tar veckor till månader och arméstridskrafter tar månader att få på plats i relevant omfattning.

STÖD MED MARIN- och flygförband kan ske på två sätt: genom insatser från baser

improviseras fram med kort varsel.

Större markstridsförband kan bara tillföras sjövägen. Det kräver hamnar för urlastning och de måste kunna skyddas. I samtliga fall, i luften, på havet eller på marken, kan befälsförhållandena vara ett problem. Vill vi ha ett inflytande över hur militära operationer förs på, eller i anslutning till, svenskt territorium krävs att vi har chefer med nödvändig kompetens och en organisation som kan leda mer än bara våra egna förband.

Den andra faktorn, värdet av att hjälpa Sverige, är i huvudsak en funktion av vår egen militära förmåga. Eventuell hjälp till Sverige måste innebära någon nytta för den som ska hjälpa oss. I praktiken betyder det att om Ryssland redan uppnått sina mål, exempelvis tagit delar av södra Sverige eller tilltvingat sig övre Norrland, så har skälen att hjälpa Sverige till stor del fallit bort. Att Nato på egen hand skulle kunna återerövra för alliansen viktiga delar av Sverige är inget realistiskt alternativ. Resurserna saknas.

>>

Eventuell hjälp till Sverige måste innebära någon nytta för den som ska hjälpa oss.

två förutsättningar är uppfyllda: det ska vara praktiskt möjligt att ge oss hjälp och det ska vara mödan värt.

Båda dessa faktorer påverkas av hur det eventuella stödet kan se ut. Försvarsberedningen redovisar en grov översikt över vilka tidsförhållanden som skulle kunna gälla för olika typer av stöd till Sverige:

Efter nödvändiga politiska beslut bedömer beredningen att det tar dagar till

utomlands, till exempel Norge eller Storbritannien, eller genom basering i Sverige. Det senare skulle också öka Natos möjligheter att försvara Baltikum. Vid basering i Sverige krävs att aktuella basområden kan skyddas, såväl mot olika typer av luftshot som hot på marken. Dessutom krävs att de utländska stridskrafter som eventuellt baseras i Sverige har stöd av en omfattande logistikorganisation. En sådan kan inte

Här finns det skäl att återkoppla till diskussionen om Nordkalottens betydelse för de ryska möjligheterna att påverka förbindelserna över Atlanten. Det första området som blir avskuret från omvärlden vid en sådan rysk operation är den Skandinaviska halvön. Därmed skulle i praktiken alla möjligheter för Sverige och Norge, men även Finland, att få hjälp försvinna. Dessutom skulle våra möjligheter att importera sådana varor som är nödvändiga för Sveriges försörjning drastiskt påverkas. Att skydda ryggen åt Norge, för att på så sätt bidra till att Nato kan hålla sjövägar och luftleder öppna, är därför också ett starkt svenskt egenintresse.

SVERIGES MILITÄRA FÖRMÅGA är alltså inte bara något som påverkar svensk säkerhet, utan är också avgörande för våra grannars möjligheter att försvara sig. Vad vi kan, eller inte kan, påverkar stabiliteten och säkerheten i hela regionen.

Försvarsmakten bör därför kunna lösa följande uppgifter:

- Att på Nordkalotten, tillsammans med finska stridskrafter, kunna fördröja ett ryskt framträngande på marken samt försvåra ryskt utnyttjande av svenskt, och grannländernas, luftrum.
- Att i södra Sverige (och på Gotland) under längre tid hindra Ryssland att ta och utnyttja svenskt territorium för att gruppera långgräckviddiga luftvärns- och sjömålsbekämpningssystem.
- Skydda hamnar, flygfält och annan infrastruktur som medger mottagande av utländsk hjälp.
- Försvåra ryska flyg- och robotinsatser, via svenskt luftrum, mot även södra och mellersta Norge.
- Att i såväl Östersjöområdet som i norra Sverige kunna operera tillsammans med, och till del leda, andra länders stridskrafter.

FÖRSVARET AV SVERIGE är inte en fråga om att "vinna eller försvinna", det krävs både hög beredskap och uthållighet.

Det är om detta debatten borde handla inför riksdagens beslut i höst om Försvarsmaktens långsiktiga inriktning. Att diskutera fler eller färre miljarder till försvaret är tämligen meningslöst om inte ekonomin tydligt kopplas till ett par grundläggande frågor:

Vad vill vi att Försvarsmakten ska klara av och vilka uppgifter ska vi medvetet avstå från att kunna lösa? Vilka konsekvenser har det för vår egen och våra grannars säkerhet? En diskussion som lyser med sin frånvaro. ✨

SPRÅK

Låt orden ligga

Ur orden uppstiger glömda och dolda världar.

Men ordens ursprungliga mening behöver inte vara deras riktiga betydelse och behöver heller inte binda oss nu, skriver **Johan Tralau**.

TILL LIVETS STORA NÖJEN hör för somliga utforskandet av ords ursprung. De som älskar etymologi brukar framhåva att ordens allra tidigaste historia hjälper oss att förstå språket, historien och människan. Ur orden uppstiger glömda och dolda världar.

Dessa världar präglas inte nödvändigtvis av acceptans, samhörighet och fred. "Alla människor blir till bröder", diktar Friedrich Schiller i *An die Freude*, och det är väl vackert. Men också namnen "människor" och "bröder" har en historia. Den historien är sällan gullig eller omedelbart lämplig som ämne för söndagstal om mänsklighetens stora gemenskap. Ändå eller just därför kan berättelsen om ordens utveckling lära oss något viktigt.

Ta till exempel ord som betecknar utlänningar. Här finner vi i många språk uttryck som är förbundna med fiendlighet.

Vi kan börja med sanskrit. I den indiska heliga skriften Rigveda dödar guden Indra en drake som behärskar vattnet och därmed hotar världens ordning. Exakt hur gammal Rigveda är strider forskare om, men omkring 1500 f Kr är en gissning som förekommer. Drakens namn är Vritra. Calvert Watkins påpekar i den ljuvliga boken *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics* (1995) att Vritra i sanskrittexten omtalas som *dāsā*, vilket brukar översättas som "demon", men att

ordet också tycks användas för att beteckna "utlänning". Det utländska och det demoniska hör samman. Främlingen är monstreuös, farlig, annorlunda.

Och i ett med sanskrit besläktat språk tycks man kunna se en liknande betydelse i ett liknande ord. Den iranska religionen zoroastrismens heliga skrift Avesta är nedtecknad på avestiska, som ligger nära den äldsta formen av sanskrit. Hur texterna ska dateras är kontroversiellt även här, men vi vet i alla fall att avestiskan var utdöd som talat språk redan flera århundraden före Kristus. Också i Avesta finns en urtidsdrake som hotar världens ordning och besegras av en hjälte i historiens början. Civilisationen möjliggörs alltså genom att monstret övervinns. Vidundret kallas Azi Dahaka. Azi betyder orm, och bör vara besläktat med vårt eget ord "ål", liksom latinets *anguilla*, som betyder just ål. Resten av namnet, *dahaka*, är omstritt. Det skulle kunna betyda "brännande" men det har dessutom ansetts beteckna "demon", "utlänning" och "slav". Så liksom i sanskrit kan i detta tidiga iranska språk utlänningen tänkas höra samman med demonen. Främlingen bär ett namn som antyder att han är en fiende, ett odjur, en ond ande och en person som kan förslavas.

SANSKRIT OCH AVESTISKA är mycket gamla och döda tungomål. Men i språk som

Rena grekiskan. Överläggningar i antikens Aten.

FOTO: ALAMY

Runsten i Karlevi på Öland.

FOTO: ALAMY

talas idag finns liknande spår av uråldriga fientligheter. De slaviska språken använder exempelvis ord med roten *nem-* för att beteckna tyskar. Så heter ”tysk” *nemets* på ryska och på polska *niemiec*. *Nem-* anses emellertid av många forskare härröra från samma rot som vårt ”mumla” och engelskans *dumb*. *Nem*-personer är helt enkelt de som inte kan tala, eller inte kan tala ordentligt. De folk som blev tyskarna, alltså de grupper som många slaviska folk kom i kontakt med – ofta våldsam sådan – gavs därför ett namn som angav att de var stumma eller talade felaktigt.

En liknande association återfinns möjligen i ”germansk”, ett ord för vilket olika förklaringar har föreslagits. Enligt en hypotes har det keltiskt ursprung och skulle kunna betyda ”högljudd”. Forniriskans *garim* betyder nämligen ”att skrika”. Men det finns också ett annat keltiskt spår: germanen skulle då istället vara besläktad med ordet för ”granne”, *gair* på forniriska. Att högljudda grannar väcker irritation är inte någon historisk anomali.

Om vi återgår till slaverna så anses ordet ”slavisk” komma från ordet ”ord”, *slovo* på ryska. Slaverna var därmed de som ägde ordet och språket, till skillnad från främlingarna som inte kunde tala.

Dessa beteckningar för stumma respektive talande lever kvar i de slaviska språken och hos vissa är det en del av namnet

på den egna nationen, som hos slovakerna och slovenerna. Den föreställningen om slavernas överhöghet fick en helt annan sorts efterspel längre västerut. I flera europeiska språk har ”slav” ju kommit att få betydelsen ”träla”, ”ägd människa”: *slav*, *sla-*

Det främmande framträder här ofta som sämre, som hotfullt eller demoniskt. Detta är en alldeles verklig och på sätt och vis levande forn-lämning i språket.

ve, *Sklave*, *esclave*, *schiaivo*, för att nämna några varianter – och i dessa ord tycks det därför istället finnas en idé om slavernas underlägsenhet.

MEN DEN IDÉ som ligger till grund för denna språkanvändning vad gäller det egna folkets språk är alltså inget specifikt slaviskt. Ordet ”barbar”, som kommer från grekiskan, betecknar också ursprungligen den som inte kan tala ordentligt. Man

identifierar därför med självklarhet det egna språket som det *riktiga* språket och i mycket enspråkiga miljöer uppfattas den som inte behärskar modersmålet som, i bästa fall, lite dum. Det kan tyckas chauvinistiskt eller etnocentriskt. Men den som är intresserad av människan och hennes natur har skäl att försöka förstå den självklarhet med vilken människor i regel tänker på sitt eget språk som det korrekta.

I sammanhang där något visst tungomål i det närmaste ges ställning som imperiespråk kan detta fungera omvänt. Man kan tänka på hur forskare från såväl anglosaxiska som icke-anglosaxiska länder har kommit att betrakta engelskan som en sorts ständigt originalspråk, eller som ett på något sätt mer vetenskapligt tungomål än andra, och hellre läser Rigveda, Rousseau eller Hegel på engelska än i någon annan översättning. Språket får en magisk nimbus. Det är en sorts språklig kolonialism som kan förefalla löjväckande men som också är svår att stå emot – vissa språk anses helt enkelt lite finare än andra och den som tror sig ha undslupit den idén saknar nog självinsikt snarare än fördomar.

DET MEST NATURLIGA förefaller dock vara att betrakta just det egna språket som det verkliga och sanna tungomålet. I många språk finns därför uttryck som framställer »

idén om att tala korrekt med hjälp av ord som betecknar det egna språket. *Hellenizein* på antik grekiska används inte bara för att säga "tala grekiska", utan också om att "tala riktigt". På samma sätt säger vi något "på ren svenska", eller på tyska *auf gut Deutsch*, när vi talar klartext. Det egna språket jämföras helt enkelt med att tala riktigt och det är tankeväckande att vi fortsätter att säga så även när vi aldrig skulle hävda den idé som formuleras i de språkliga uttrycken. Arabiskans språkbeteckningar erbjuder här viss variation på temat. Inom paraplytermen "arabiska" samsas ett standardspråk och ett normerat skriftspråk med olika, ibland sinsemellan obegripliga, dialekter. En vanlig beteckning för standardspråket är *fuṣḥā*, "ren", "tydlig", medan ett ord för dialektal arabiska är *'ammīya*, "enkel", "folklig". Språkets tänkta renhet och tydlighet är som synes begränsad till en enda typ av arabiska.

Språken hårbärgerar alltså ett antal föreställningar om det egna och det främmande som med ett av samtidens favoritord kan sägas vara "problematiska". Det främmande framträder här ofta som sämre, som hotfullt eller demoniskt. Detta är en alldeles verklig och på sätt och vis levande fornlämning i språket. Många miljoner slavisktalande människor använder varje dag ett namn på sin egen grupp som ursprungligen betydde att det var just de som hade ordet, som besatt ordet självt, som kunde språket och kunde tala. Och omvänt begagnar samma språkgrupp ett ord om tyskar som en gång innebar att dessa inte kunde tala, eller åtminstone inte tala ordentligt.

VAD SKA VI GÖRA AV dessa insikter? I språken finns så mycket oförståelse och så många fientligheter fossiliserade. Ändå kan vi använda dem oberoende av den historien, utan att uppväcka de konflikter som finns begravda och bevarade i namnens etymologi. *Etymon* betyder "verklig", "sann" på grekiska, och "etymologi" borde därför betyda "läran om ordens sanna innebörd". Men det är falsk marknadsföring från etymologins sida – ordens ursprungliga mening behöver inte vara deras riktiga betydelse, och den behöver heller inte binda oss nu. Det gäller även de fientliga bestämningarna av utlänningar och inhemska personer. Kanske bör vi därför låta orden ligga. Kanske bör vi betrakta dem som ornament i äldre arkitektur, som fientliga framställningar av andra folk i katedraler – som en del av historien som är en del av vår omgivning, men som inte behöver bli föremål för förbittring. ✨

FEMINSM

Systerskap överstyr

Filmen *Unga kvinnor* idealiserar social konformism mellan unga kvinnor. I detta grupptryck finns inget utrymme för individen, skriver **Ulrika Carlsson**.

DET FINNS KITSCH som bara är sötsliskig och så finns det kitsch som är rent kväljande. Greta Gerwigs filmatisering av Louisa May Alcotts *Unga kvinnor* är kväljande.

Jo March bor med tre systrar och en mamma i New England – pappan är borta och strider på rätt sida av amerikanska inbördeskriget. Men det är inte bara far som alltid gör det rätta: mor Marmee hjälper sina fattiga grannar, och alla döttrar na är så osjälviska och älskar varandra så

innerligt att de ter sig som en enda enhet.

Det är tur då att de har olika intressen, så att man kan skilja dem åt: Jo skriver, Amy målar, Meg dansar och gifter sig. Beth är pianovirtuos och så helgonalik att hon dör i scharlakansfeber. Förhållandet mellan hushållets fem kvinnor kan sammanfattas i en enda scen (som Gerwig tycker om att upprepa): vid brasan i vardagsrummet sitter de och skojar och skrattar, huller om buller och med huvudet i varandras knän,

Det räcker inte med att man har kul ihop

FOTO: HBO

som Alcott presenterar i boken och som Gerwig brassar på är ett ideal som hänger över verkliga förhållanden mellan kvinnor – i alla fall upp till den ålder då man är gift och har barn, och dessa nya band ges prioritet. Pojkars vänskap kretsar kring aktiviteter: man spelar fotboll eller musik eller dataspel tillsammans. Flickors vänskap når sig ofta helt på samtal, alltså bygger den på starka själsliga band och innebär långt större förpliktelser. Det räcker inte att man har kul ihop, man måste dela med sig av alla sina innersta tankar; man måste hålla med om vem av klasskamraterna som hade rätt och fel i den eller den dyspyten. Ständigt måste man akta sig för att trampa den andra på tårna; ständigt uppstår friktion som måste lättas innan den blossar upp till konflikt. Om man stöter på något problem i vänskapen så är detta i sig ett problem, ett meta-problem; det kan inte accepteras som en naturlig del av förhållandet utan upplevs som ett misslyckande. Den kvinnliga vänskapens inneboende telos är en fullkomligt harmonisk enhet, ett enda nystan av hår och kjolar där individualiteter löses upp; dess drivkraft är konformism.

ATT MAN STÄNDIGT förväntas hålla varandra uppdaterade om allt som pågår i ens liv, allt vad man känner och tänker – bara det tjänar till att kuva individen. När man berättar om sig själv måste man översätta

Men den är också ett uttryck för social kontroll. Att vilja behålla något för sig själv är att hävda en självständighet som undergräver vänskapen och nedvärderar väninnan. Det väcker avundsjuka, för det bryter mot jantelagen. Och det väcker misstanke: Vad är det för skatt hon har att dölja?

DET SÄGS ATT män inte kan hantera kvinnor med bestämda åsikter, att ”manssamhället” dömer ut den jag-starka kvinnan som ”bitch”. Men i själva verket är det främst när man har att göra med andra kvinnor som man riskerar att framstå som bitch. Män har mycket lättare att ta kritik från kvinnor än vad kvinnor har. Rösterna och åsikterna mjuknar när man samtalar med sina väninnor; det känns olustigt när man inte håller med varandra, man tar lättare illa upp.

Samma dynamik återspeglas i kvinnorörelsen där det ofta finns en förväntning att man ska dela inte bara en politisk ståndpunkt utan ha samma uppfattning om vad det är att vara en verkligt frigjord kvinna, och visa detta i handling och klädsel och livsstil. Systerskapet borrar sig in överallt. När kändisar tillfrågas i intervjuer om de anser sig själva vara feminister är detta en helt annan fråga än ”Röstar du höger eller vänster?”. Den senare frågan ställs av intresse; den förra är ett krav på att man bekänner färg och därigenom förkunnar sin lojalitet – eller erkänner sitt förräderi – gentemot klanen.

ett charmigt ostyrt virrvarr av svallande hår och kjolyt. En enda gång bråkar de, när Amy blir sur för att Jo inte låter henne följa med ut, och som hämnd bränner upp Jos alla manuskript. Men denna konflikt tjänar bara som bakgrund till deras rörande försoning, när Jo räddar Amy både från att drunkna och från att frysa ihjäl i en vak.

Jo ska föreställa en rebell: hon önskar att hon fötts till pojke och går klädd i Emilii-Lönneberga-mysse; hon vill bli författare och inte gifta sig. Antagligen var det för att 1800-talets läsare skulle acceptera denna excentricitet som Alcott samtidigt gjorde henne till en sån duktig flicka, på samma sätt som Harriet Beecher Stowe gjorde den svarta huvudpersonen Onkel Tom så snäll och totalt ofarlig att den vita läsaren skulle öppna sitt hjärta för honom. I själva verket får Jo dubbla poäng, särskilt i våra dagar. Vad var inte coolare när Gerwigs (och min) generation växte upp än att ha pojkaktiga intressen och vara en av grabbarna? I alla fall så länge man var söt – och Saoirse Ronan som tolkar Jo, visst är hon söt!

FAMILJEN MARCHS stora lycka står alltså på stadig moralisk grund: de förtjänar den var dag genom sina dygder. Så långt handlar det om en relativt ofarlig kitsch. Det som gör den elakartad är framställningen av förhållandet mellan flickor. Idealet

Att vilja behålla något för sig själv är att hävda en självständighet som undergräver vänskapen och nedvärderar väninnan.

sig själv till ett gemensamt språk och placera sig någonstans inom åhörarens världsbild och värderingar. Men detta är en växelverkan. Man hör själv vad man säger, och sättet på vilket man uttryckt och begreppsliggjort en tanke eller en erfarenhet påverkar hur den senare kommer att framstå för en själv. Detta är visserligen en följd av all samvaro och grunden till allt samarbete: att individer anammar ett kollektivt språk och en gemensam världsbild och medelst dessa formar sin självuppfattning. Men att dela med sig av sitt inre i en sådan extrem utsträckning som flickor ofta gör medför lätt att man blir främmande inför sig själv, eller också kväver det där inuti en själv som man inte kan göra förståeligt för andra.

Naturligtvis har all denna förtrolighet också ett värde: behaglig närhet, moraliskt stöd och känslomässig utveckling.

USA:S FÖRE DETTA utrikesminister Madeleine Albright gav detta grupptryck dess mest minnesvärda slogan när hon sa att ”det finns en särskilt plats i helvetet för kvinnor som inte hjälper andra kvinnor”. Att vara en individ som inte identifierar sig starkt med ”sin” grupp och inte känner sig manad till solidaritet med en särskild grupp är ett privilegium förbehållet de redan privilegierade. Förvisso finns det i många grupper som på något sätt är marginaliserade i samhället en förtrytelse mot dem som ”svikit” gruppen och mött framgång utanför den. Men i Albrights devis hörs en återklang av den avund, jantelag och sociala kontroll som kännetecknar unga kvinnors vänskapsförhållanden, och av det ideal av absolut harmoni som Gerwig i sin film återupplivar med sådan entusiasm. ✨

Bäst att hålla med

Kulturlivet är den sektor i samhället som gör anspråk på att vara friast, mest utmanande normkritisk och mångfaldsbejakande gränsöverskridande. Det är således den som borde vara tolerantast mot avvikande åsikter och bäst tåla motsättningar mellan estetiska, politiska, existentiella och religiösa uppfattningar.

Brittiska *Arts Professional*, en nättidskrift med bland annat jobbbannonser för yrkesverksamma i kultursektorn, publicerade i februari en undersökning om yttrandefrihetens ställning i det brittiska kulturlivet: *Freedom of Expression. A Report of the Arts Professional Pulse Survey*. Det är rätt förfärande läsning, om hur konstnärer aktar sig för vissa ämnen, hur de oroar sig för fysiskt våld, och hur atmosfären av inskränkthet börjar sätta spår i det konstnärliga arbetets kvalitet. Kulturlivet är rätt speciellt emedan det är socialt tämligen elitistiskt, samtidigt som det råder en utpräglad vänsterdominans. De brittiska konstnärerna säger sig tåla bland annat för att inte reta sponsorer och kulturmakthavare som fördelar pengarna. Och den situationen råder dessvärre även inom exempelvis film- och scenkonst i Sverige, enligt vad jag förstått av privata samtal. Men

vad värre är så anger de flesta i undersökningen kollegers tryck som den värsta begränsningen av yttrandefriheten. Den är ju inte formell, bygger inte på makt och censur i vanlig mening, utan snarare på *peer pressure*, gruppträck.

Vissa ämnen är tabu, man kan till exempel svårigen vara öppet kristen utan att bli kritiserad för det, men å andra sidan inte kommentera islam negativt på något sätt. Frågor kring HBTQ undviks, enligt svaren i enkäten, av flera konstnärer, inklusive sådana som själva är exempelvis homosexuella, för trycket på att tycka "rätt" i allt är så hårt, och det finns alltid någon liten grupp som anser att ens tolkning är fel. Flera av svaren omvittnar att läget blivit sämre under de senaste 20 åren, då kraven på inordning i en politisk agenda blivit allt mer eftertryckliga, kontroverser inte accepteras och avvikare i tysthet stryks från listorna. Samtidigt omvittnas att de bästa positionerna är vikta för medlemmar av en social elit, som i hög grad belönar sig själva, och som det gäller att hålla sig väl med.

Självcensur är den värsta sortens censur. Vanlig censur kan man kringgå, utmana, lura med omformuleringar, skämt och underjor-

diska publikationer och utställningar, som då Molières förbjudna pjäs *Tartuffe* uppfördes i hemlighet i de parisiska 1600-talssalongerna eller då kassettband med Vysotskijs ballader cirkulerade i Sovjet. Censur kan nästan ses som en utmaning för kreativiteten. Men självcensur dödar. Den går alltid längre än den vanliga censuren. För säkerhets skull håller man större avstånd till det förbjudna då man censurerar sig själv. Och det finns inget sätt att komma runt den, särskilt inte om man samtidigt envisas med att tro att det trots allt är det bästa möjliga läget som råder.

Kulturen borde vara vår civilisations experimentfält, som den faktiskt var under stora delar av 1900-talet. En del verkar fortfarande tro att det är frihet och öppenhet som råder i kulturlivet, men verkligheten är dessvärre en annan. *Arts Professionals* undersökning visar hur illa det står till med yttrandefriheten bland Storbritanniens kulturellt yrkesverksamma. Jag vågar påstå att det står precis lika illa till här. Det skulle omgående behöva göras en undersökning som denna som kartlägger yttrandefrihetens verkliga ställning i det svenska kulturlivet.

Torbjörn Elensky

IN VINO VERITAS

Det finns trender och åsiktskorridorer på de flesta områden. Den svenska krogscenen är inget undantag. Sedan några år är "naturliga viner" rättesnöre i många vinpaket. Men vad är naturvin egentligen? Ekologisk odling, handskörd och obefintlig påverkan i vineriet är centrala inslag, liksom vildjäst och minimal användning av svavel. Det finns också ofta ett fanatiskt, anti-industriellt inslag. Skillnaden mellan en miljömedveten vinmakare och en naturvinmakare påminner om den mellan en person som uppskattar grönsaker och en vegan.

Det är en rörelse där ideologin fått överhanden över kvaliteten. Jag har under mina 30 år som vinkonsument druckit enstaka bra "naturliga" viner. Men nio av tio har luktat skumt, haft obehagligt hög syra eller smakat cider. Frånvaron av svavel, filtrering och andra erkända metoder gör dem opålitliga.

Trots det är det numera svårt att gå på

nya vinbarer eller krogar med lite ambition utan att utsättas för dryckespaket med "ärliga och osminkade" viner. Stockholmskroger Garba hade gjort mig nyfiken efter flera positiva omdömen, men sedan läser jag recensionen i *DI Weekend*: "på Garba serveras företrädesvis naturviner..." Samma sak med nya stjärnkroger Etoile: "vinpaket för 1 000 kronor. Naturviner, betonglagrat och ofiltrerat, många spännande matchningar till maten."

I Malmö är det svårt att hitta *fine dining* utan att riskera obehagliga överraskningar i glas. Enstjärniga Sav beskriver sitt dryckespaket (1 195 kr): "Avser champagne, oftast öl, naturliga viner." En vinkunnig bekant som nyligen åt på tvåstjärnan Vollmers berömde maten men sågade deras vinpaket (1 495 kr). Efter en googling hittar jag *Sydsvenskans* recension: "vinparningarna blandar naturviner med konventionella och slänger in ett sparkling tea till getosten".

Är detta verkligen vad gästerna vill ha? Eller är det vad gästerna prackas på av frälsta sommelierer?

I en artikel från 2016 om restaurang Folk i Göteborg hittar jag en nyckelmening: "hon (krögaren) och hennes kolleger har valt att jobba med naturviner dels för att de passar bra till den helvegetariska menyn, dels för att de själva svepts med av rörelsen".

Så är det. Att så många recensenter och vinskribenter okritiskt stämmer in i hyllningskören kan tyckas märkligt men har kanske en psykologisk förklaring. Få vågar nämligen påtala det uppenbara: kejsaren är naken. Låt för all del naturviner finnas med på vinlistan, men som ett tillval för de frälsta.

Naturvin är som improvisationsjazz – en konstform där producenten har roligare än konsumenten.

Gunnar Sonesson

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Folkviljan hotar

I februari annonserades en parlamentarisk utredning för att se över den svenska grundlagen. Det handlar inte om någon stor grundlagsrevision – men den är principiellt intressant. Inte för vad den ska göra, utan för hur den presenteras och vilka förväntningar som ställs på den.

Kommittén består av samtliga riksdagspartier, den leds av ordföranden i Högsta domstolen och den ska titta på tre saker: formerna för hur grundlagen ändras, domstolarnas oberoende och kriminalisering av deltagande i terroristorganisationer.

Sedan grundlagen trädde i kraft för snart femtio år sedan har den genomgått ett antal revisioner, som alla gjort en från början svag konstitution starkare. Äganderätten har stärkts, Europakonventionen blev med EU-medlemskapet del av grundlagen, lagprövningen har blivit tydligare osv.

Det är i grunden bra att ytterligare förbättringar genomförs. Vi är många som länge förespråkade både trögare beslutsregler för att ändra grundlagen och starkt oberoende för våra domstolar.

Så vad är bekymret? Detta är väl i grunden bra?

DEN STORA SKILLNADEN är att argumenten denna gång är betydligt mer akuta och dagspolitiska. Tidigare revisioner har föregåtts av principiella diskussioner om maktindelning mellan politik och juridik, om hur snabbt folkviljan ska kunna slå igenom, om balansen mellan politik och medborgerliga rättigheter et cetera.

Historiskt har det – företrädesvis till vänster – funnits en tydlig uppfattning om att begränsningar på politiken fjättrar folksuveräniteten på ett mer eller mindre odemokratiskt sätt. Det är omdiskuterat om Olof Palme verkligen ska ha kallat Europadomstolen "Gustaf Petréns lekstuga", men det är dokumenterat att han på partikongressen 1972 försvarade Torekovskompromissen om monarkin med att republiken kunde införas med "bara ett penndrag".

Den omedelbara folkviljans snabba realiserande var ett säljargument för den nya regeringsformen.

Nu är det uppenbart att det finns ett nyvaknat konstitutionellt intresse kopplat till opinionsmässiga förändringar. Det brinner i knutarna. Den här gången ska grundlagen ändras för att hantera nya politiska risker. Pennan kan nu greppas av annan hand.

När justitieminister Morgan Johansson tillsammans med kulturminister Amanda Lind pre-

senterade direktiven i *Dagens Nyheter* hänvisades flera gånger till en orolig omvärld. Utvecklingen i Ungern och Polen nämndes explicit. Statsråden meddelade att det "mot bakgrund av den utveckling vi ser i andra länder" fanns skäl att "se över hur skyddet av grundlagarna och domstolarnas oberoende ser ut".

Aftonbladets ledarsida gör ingen onödig omväg över utlandet, utan kopplar behovet av grundlagsreformer direkt till Sverigedemokraterna:

"Sverigedemokraterna har idag av allt att döma ett relativt starkt stöd i opinionen.

Givet hur Sverigedemokraternas representer agerar i sociala medier och mot de fria och oberoende medierna är det nog dags att börja säkra upp vår demokrati så gott det går."

SVERIGEDEMOKRATERNAS opinionssiffror är alltså skälet till att vi ska "säkra upp vår demokrati".

Att konstitutionella frågor diskuteras är bra. Att de diskuteras utan skärpa och precision är mindre bra. Det är som en muskel som varit i vila allt för länge. Principdiskussionen blir principiös.

Det hela påminner inte så lite om den hastigt påkomna debatten om "armfängds avstånd" inom kultur och forskning. Där uppkomsten av nya armar helt plötsligt gjort frågan akut. Eller

som KTH-docenten Erik Lindborg konstaterar i en välskriven artikel SvD:

"De forskare som i dag känner sig bekväma med krav på 'genusperspektiv' kommer garanterat att känna sig mindre bekväma med krav på 'nationella perspektiv' den dag de dyker upp."

Sverigedemokraterna sitter i den kommitté som ska revidera grundlagen. De befinner sig i en betryggande minoritet och förslag om att grundlagen bara kan ändras med ett mellanliggande ordinarie val (nu räcker det med extra val) kommer alldeles säkert att kunna gå igenom.

DET ÄR SENT. Men det är bra. Sverige behöver en konstitution som är mer robust. Det har vi behövt sedan vår nya grundlag trädde i kraft 1974 och idogt arbete har drivit utvecklingen i rätt riktning.

Stora genomgripande förändringar av vårt styrelseskick ska inte kunna ske genom "ett penndrag". Att fler inser det är bra.

Samtidigt är detta en ny situation. Att man explicit använder hotet från folkviljan som en risk för demokrati och rättsstat. Det är mindre bra.

Vad vi ser är Eliternas rädsla för Demos. Det är också ett internationellt fenomen. Och det kommer vi inte först och främst att hantera konstitutionellt. ✨

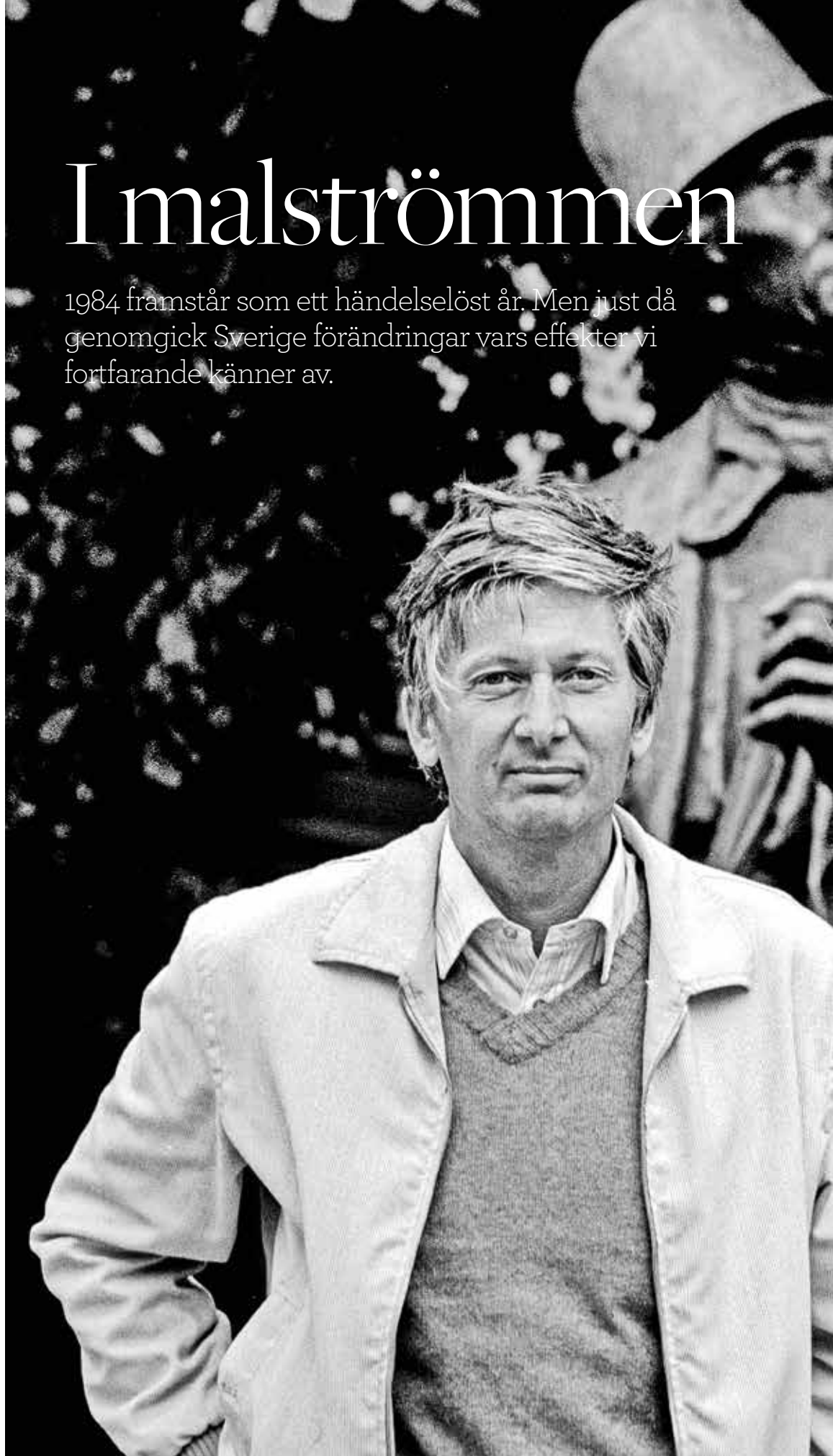
Av Christian
Abrahamsson

1

Christian Abrahamsson
är fil dr i kulturgeografi.

I malströmmen

1984 framstår som ett händelselöst år. Men just då genomgick Sverige förändringar vars effekter vi fortfarande känner av.

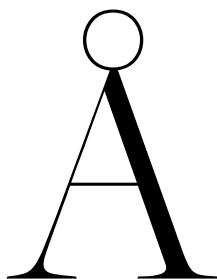

P O Enquist
sörjde Sverige
i Köpenhamn.

FOTO: TORBJÖRN
ANDERSSON/TT

Livet förstås baglens, men må levas forlœns.
Søren Kierkegaard

ret 1984 kan tyckas vara både nyss och en mindre evighet sedan. De trettiosex år som förflutit sedan dess är mer än en tredjedel av en människas liv. Ur en nations perspektiv är trettiosex år ett mycket kort tidsperspektiv. Givetvis kan nationer genomgå både en och två revolutioner även under relativt korta tidsspann men om de inte gör det så kommer det stigberoende, identifierat av den österrikiske ekonomen Joseph Schumpeter, att innebära att sakernas tillstånd är mer eller mindre desamma trettiosex år senare. 1984 var inte ett år som stack ut i svensk historia.

Tittar man på Wikipedia för att få en bild av vad som då inträffade i Sverige ter det sig synnerligen händelselöst. Bortsett från sådana fruktansvärda händelser som de beryktade Tältmorden i Appojaure, som Thomas Quick fälldes för och Sture Bergwall kom att frikännas från, så inträffade inget brott som i varje fall Wikipedia anser det vara värt att nämna. Jag inser givetvis att jag fuskar och att det inträffade en lång rad signifikanta händelser under 1984. Men på det stora hela taget är det ett relativt obemärkt år. Trots det kan obemärkta år, kanske särskilt dessa år, erbjuda ett titthål i tiden och ge oss en serie blixtbelysningar av vad som gått förlorat och vad som fortfarande är detsamma.

Det finns en lång tradition att utländska betraktare skriver om Sverige och det svenska samhället. Marquis Childs *Sweden. The Middle Way* (1936) nämns ofta som dess startpunkt. Boken blev en bästsäljare och kom länge att, om inte definiera bilden av Sverige, så i alla fall starkt påverka den. Nämnas bör också den brittiske journalisten Roland Huntfords bok från 1971 *The New Totalitarians*, översatt till svenska 1972 av Åke Ohlmarks som *Det blinda Sverige*. Huntford ger, till skillnad från Childs, en avsevärt mörkare bild av den socialdemokratiska välfärdsstaten då han jämför den med den dystopi som Aldous Huxley beskrev i sin *Du sköna nya värld*. Mittemellan Childs och Huntford placerar sig kommentatorer som den engelske historikern Perry Anderson och den amerikanska författaren Susan Sontag. Anderson publicerade 1961 två omfattande texter om den svenska modellen i den då nystartade tidskriften *New Left Review*, den nya vänsterns eget husorgan. Den första artikeln gav han titeln *Sweden. Mr Crossland's Dreamland* (Anthony Crossland var en framstående intellektuell inom Labourpartiet och författare till den inflytelserika boken *The Future of Socialism*) och den andra fick titeln *Sweden. Study in Social Democracy*. Intressant att notera är att Anderson intervjuar en ung och lovande politiker vid namn Olof Palme. Sontags *A Letter from Sweden* publice-

ras i tidskriften *Ramparts* i juli 1969 och har mer än Andersons två texter kommit att bli en återkommande referens i debatten om Sverige-bilden så som den kommer till uttryck hos utländska intellektuella.

På samma sätt som Sontags *Sverigebrev* kom att nansera bilden av Sverige i utlandet så kom den tyske författaren och kritikern Hans Magnus Enzensbergers reportage *Svensk höst* som publicerades i DN i samband med valet 1982 att nansera bilden av Sverige för svenskarna själva. Det är lätt att trettioåttio år senare få en känsla av att Enzensbergers essäer innebar att en pollett trillade ner; spegeln han höll upp hämtad från Lustiga huset. För att avsluta bör även den finska författaren Marianne Alopæus på gränsen till ursinniga bok från 1983 *Drabbad av Sverige* också nämnas. Den skiljer sig från de övriga texterna då Alopæus levte länge i Sverige och är finlandssvenska. Hon kan med andra ord ta del av den svenska offentligheten fullt ut.

Om det funnits en lång tradition av att svensken uppskattat att spegla utländska kommentatorers beskrivning av det svenska samhället så är det inte lika tydligt att det existerar en tradition av svenska intellektuella som tagit ett övergripande grepp för att förstå det svenska samhällets särart, paradoxer och anomalier. Ett intressant undantag är den tidigare rektorn vid Uppsala universitet och professor emeritus i civilrätt Stig Strömholm som 1972 publicerar boken *Sverige 1972. Försök till en lidelsefri betraktelse*. Såvitt jag kunnat bedöma fick Strömholms bok inget större genomslag. Det kan förstås bero på en mängd olika saker till exempel att boken inte var tillräckligt bra. Efter att ha läst den tror jag emellertid inte att det berodde på bokens kvalitet, då den är mycket intressant, utan kanske snarare på att tiden inte var mogen för en intellektuell uppgörelse eller genomgång av de problem som den svenska samhällsmodellen då präglades av. Kanske blicken från utsidan den gången fortfarande var det smärtfriaste sättet att få syn på de specifikt svenska problemen?

Jag har fått mig berättat att Norstedts ska ha fått kalla fötter när Strömholms bok lämnade tryckeriet med resultat att familjen Strömholm själv fick sitta runt köksbordet och paketera böcker för avsändande till olika tidningsredaktioner. Om berättelsen är sann eller inte vet jag inte, men om den är det säger det i alla fall någonting om bokens potentiella sprängkraft.

Det kan, i vår alltmer politiskt överhettade samtid, tyckas ironiskt att välja att skriva om Sverige 1984. Risken att bli missförstådd i sitt ärende är överhängande. Denna text är emellertid inte en parafras på Orwells 1984, utan handlar om det faktiska året 1984. 1984 publicerade nämligen den amerikanska prestigetidskriften *Dædalus*, utgiven av American Academy of Arts and Sciences, två specialnummer om de nordiska länderna; vinternumret fick titeln *The Nordic Enigma* och vårunumret titeln *Nordic Voices*. Bland författarna märks från Sverige DN:s dåvarande chefredaktör och kulturchef Arne Ruth, professorn i »

”

Har man inte läst Enzensbergers essäer bör man göra det, sällan har svenskheten och dess gränser fångats lika tydligt.

litteraturvetenskap Lars Lönnroth, författaren P O Enquist, sociologen och Sifos vd Hans L Zetterberg, författaren och kritikern Madeleine Gustafsson och ekonomen och den tidigare föreståndaren för Institutet för social forskning (SOFI) Gösta Rehn. Från de andra nordiska länderna kan nämnas personer som de finländska sociologerna och professorerna vid Helsingfors universitet Erik Allardt och Elina Haavio-Mannila, kulturhistorikern Matti Klinge även han verksam vid Helsingfors universitet, den isländske socialdemokratiska politikern Gylfi Þorsteinsson Gíslason, de danska socialdemokraterna Erling Olsen och Bent Rold Andersen, de norska historikerna Erik Rudeng och Hans Fredrik Dahl, de norska politikerna och diplomaterna Johan Jørgen Holst och Torild Skard, den norske statsvetaren Bernt Hagtvet. Blicken utifrån kommer från den brittiske geografen William Mead och den amerikanska säkerhetsanalytikern Patricia Bliss McFate.

Dædalus är en säregen vetenskaplig tidskrift eftersom den enbart publicerar inbjudna bidrag. Läser man äldre nummer framstår innehållsförteckningarna snabbt som en ”vem är det?” över de senaste sju decenniernas ledande forskare, statsmän och intellektuella. 1984 var det dags att samla en större grupp nordiska deltagare. Nämnas bör att författaren Jytte Bonnier, gift med Tor Bonnier, i sitt bidrag till socialpsykologen Johan Asplunds festskrift skriver att den krets som samlades kring Jytte och Tor Bonnier på Nedre Manilla på 1970-talet hade närmast sig tidskriften *Dædalus* med ett förslag att göra ett specialnummer om Sverige. Att man 1984 valde att ägna två välmatade nummer åt Norden är inte konstigt. De nordiska länderna framstod med sina välutvecklade välfärdsstater, begränsad lönespridning, höga skatter och samförståndsanda mellan arbetsgivare och löntagare som anomalier. Särskilt den svenska modellen hade i decennier fungerat som en projektionsyta

för reformer, debatter och propaganda i en lång rad länder; Huntfords huxleyanska dystopi och mr Crosslands realiserade utopi. 1984 började det dock stå klart för alltför observatörer – oaktat om de var lidelsefria som Strömholm eller rasande som Alopaeus – att någonting hade börjat skifta; att den samförståndsanda som präglat det svenska samhället i decennier var på väg att förändras.

För att nämna ett, kanske övertydligt, exempel hade 4 oktober-demonstrationerna mot löntagarfonderna hållits för första gången 1983 och samlat tiotusentals människor (enlig arrangörerna 100 000 och enligt socialdemokraterna 27 000) i protester mot den proposition som den socialdemokratiska regeringen lagt fram och som kom att antas av riksdagen i december samma år. Flera stora kapitalägare och företag hade redan åren innan valt att lämna landet av rädsla för löntagarfonderna, främst bland dessa familjen Rausing och Ingvar Kamprad.

Huruvida man väljer att betrakta ett samhälle inifrån eller utifrån leder till sina specifika begränsningar och möjligheter. Inifrånperspektivet kan erbjuda betraktaren möjlighet att uppfatta nyanser som sannolikt inte är tillgängliga för den som inte besitter den kunskap som insidern tillgängliggjort sig under ett helt liv. På samma gång erbjuder ett utifrånperspektiv en möjlighet att få fatt i det som insidern med den hemtames vanemässiga slentrian tar för givet, det som uppgått i bakgrundsbruset. Att skriva om sitt eget land innebär alltid att man löper risken att som Pier Paolo Pasolini beskrev sin estetik ”reta de raa nervändorna” på sina landsmän. En ansenlig risk om man som Pasolini verkade i ett land som nyligen övergivit fascismen.

Att skriva om ett annat land än det egna riskerar att leda till anklagelser om att man ingenting förstått och att de analyser man gör bara är självbespeglande och ytliga uttryck för de fördomar man oundvikligen bär med sig. Tricket är att försöka placera sig i gränsen mellan dessa kompletterande perspektiv: att försöka se det välbekanta med ett utifrånperspektiv och det obekanta med ett inifrånperspektiv. Man bör till varje pris undvika att utgå från att det egna förgivettagna även är främlingens. I min egen erfarenhet finns det få saker som lär dig att förstå ditt land, kultur och förgivettagna bättre än att leva längre perioder i andra länder och kulturer. Du får lättare syn på det som annars bara är ett ständigt pågående bakgrundsbrus.

Ur det perspektivet är flera av deltagarna i *Dædalus* dubbelnummer särskilt väl skickade att försöka förstå Sverige och de andra nordiska länderna så som de tog sig ut 1984. Samtidigt är det värt att påpeka att en stor del av de inbjudna deltagarna stod nära och i flera fall var aktiva i de socialdemokratiska partierna i Norden. I flera av bidragen kan man avläsa en tydlig spänning mellan krisinsikt och en ovilja att acceptera de förändringar som var på väg att ske. Tydligast kanske denna spänning märks i P O Enquists text

>>

Hans Magnus Enzensberger fångade svenskhetens begränsningar.

FOTO: JANE BOWN/TT

”

Enquist fångar kanske bättre än något av bidragen hur tidsandan tycks skifta och tidigare attityder ställs på huvudet under dessa år under det tidiga 1980-talet.

”On the Art of Flying Backward with Dignity”. Enquist sitter vid sitt arbetsbord i en lägenhet vid Sørerne i Köpenhamn, i ett slags exil men ändå inte. Han sörjer hur de goda intentionerna inte producerat de önskade resultaten. Hur ungdomen, en förtappad generation, framstår som apolitisk och riktninglös. Nostalgiskt tycks han drömma sig tillbaka till sin barndoms 1940-tal då ”varje skolbarn lärde sig att tänka ”l’état, c’est nous”. Samtidigt tycks han inse att statens ambitioner, dess vilja till makt över allt fler aspekter av livet, för länge sen har tappat kontakt med de ursprungliga socialdemokratiska intentionerna att jämna ut skillnaderna mellan fattig och rik. Enquist fångar kanske bättre än något av bidragen hur tidsandan tycks skifta och tidigare attityder ställs på huvudet under dessa år under det tidiga 1980-talet. Han noterar att alla samhällen vid varje given tidpunkt har ett antal vad han kallar ”förstås” eller ”såklart”. Ett sådant ”såklart” som Enquist identifierar i det svenska samtalet är beskrivningen av Sverige som en förbudsstat eller ett förmyndarsamhälle. Ett samhälle i vilket statens anspråk blir orimliga. Enquist avslöjar sig själv när han medger att han egentligen inte ser dessa restriktioner i det svenska samhället.

På samma gång inser han dock att vad han bevittnar är en omförhandling i synen på auktoritet och att den är ett resultat av att intentionerna ändrat karaktär och att målen förflyttats, hur den socialdemokratiska makt-

apparaten blivit ett mål i sig själv. Enquists sorg över att de goda intentionerna inte förmådde producera de önskade resultaten är utan tvekan äkta. Samtidigt är det intressant att notera en naivitet, kanske närsynthet är ett bättre ord, när han talar om den socialdemokratiska drömmen att skapa den goda människan med hjälp av lagstiftning. Eller som han även uttrycker det, att målet var att lagstifta bort ondskan. Att, som han hävdar, problemen med detta sätt att förstå människan och samhället uppstår först när staten exproprierat för mycket makt från individen visar på en oförmåga att förstå de oförutsedda konsekvenserna i även de godaste av intentioner.

Det är svårt att veta hur urvalet gick till när redaktionen för *Dædalus* valde skribenter. Om man har vana av att redigera den här sortens tidskrifter vet man att det ofta är någon som tackar nej, någon annan levererar aldrig och så vidare. Med det sagt så lyckades de bra med att bjuda in en bred grupp svenska deltagare. Till skillnad från de danska, isländska och delvis de norska skribenterna har ingen av de svenska en alltför nära koppling till något av de politiska partierna. Även om till exempel Zetterberg stod Moderaterna nära var han ingen lojal partigångare, något som även kan sägas om P O Enquists relation till socialdemokratin. Zetterbergs bidrag, ”The Rational Humanitarians”, är en enkel redogörelse för en värderingsförskjutning mellan vad han benämner som ”den gamla stammen”

DN:s chefredaktör Arne Ruth: både på ut- och insidan.

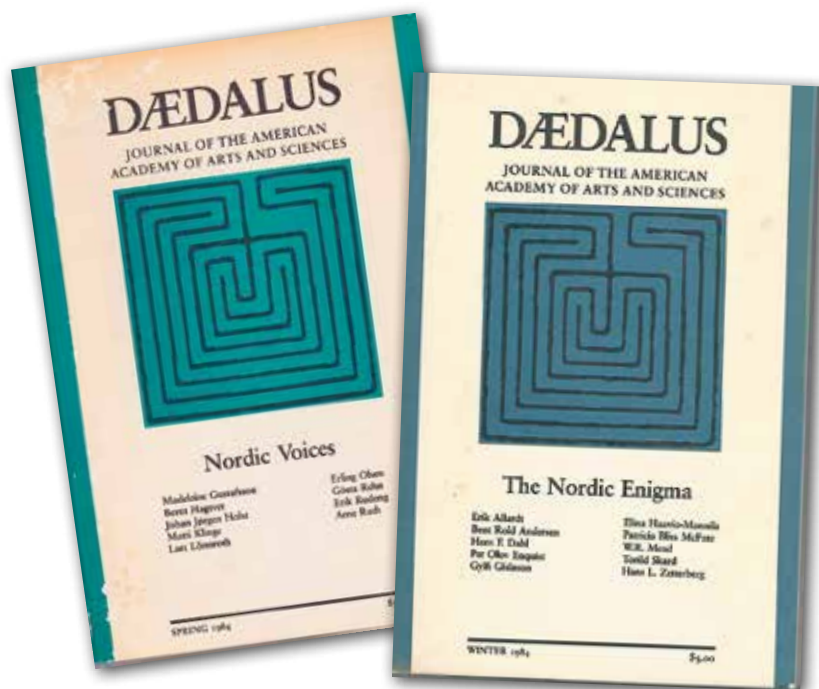
FOTO: SAM STADENER/TT

gråsossar och ”den nya stammen”. Han använder inte ordet nyliberaler men i allt väsentligt präglas den nya stammen av den anda som de franska sociologerna Luc Boltanski och Ève Chiapello beskriver som kapitalismens nya anda. Zetterbergs analys fångar övergången mellan en tidigare fordristisk ekonomi och en senkapitalistisk eller post-fordistisk ekonomi. 1984 var Sverige mitt upp i de, utan att överdriva, enorma strukturmödringar som den svenska industrin och samhällsekonomin genomgick under några decennier med till exempel varvskriser, nedläggningen och utflyttningen av tekoindustrin, skyhöga marginalskatter, skatteflykt och avreglerade valuta- och finansmarknader. Ingen sådan utveckling går att fixera i tiden och ges ett visst start- eller slutdatum, men att 1984 är ett år som befinner sig mitt i den malström vars effekter vi fortfarande känner av blir tydligt i Zetterbergs text.

1982 hade DN:s chefredaktör och kulturchef Arne Ruth givit i uppdrag åt Hans Magnus Enzensberger att skriva en serie reportage om Sverige och det svenska samhället. Dessa gavs den övergripande titeln *Svensk höst*, en anspelning på Dagermans reportageserie från det besegrade Tyskland. Har man inte läst Enzensbergers essäer bör man göra det, sällan har svenskheten och dess gränser fångats lika tydligt. I sitt bidrag till *Dædalus* ”The Second New Nation. The Mythology of Modern Sweden” fördjupar Arne Ruth det som Enzensberger enbart hinner snudda vid i sina texter; hur den svenska mytologin är beskaffad. Utan att förfalla till psykologiserande förklaringar är det lätt att miss-tänka att Ruths egen bakgrund som född i Tyskland 1943 och position som chefredaktör för den största morgontidningen erbjöd det perfekta perspektivet för att förstå från både insidan och utsidan samtidigt. Om majoriteten av de andra bidragen rör sig i en ytvärld av skiftande opinioner och intryck så borrar sig Ruth ned i den svenska självförståelsens olika geologiska lager.

Det han gräver fram är framförallt de paradoxer som skapades under det svenska korta 1900-talet. Inte minst den paradox som uppstår i ett land som berömmar sig självt med att vara världens mest rationella samtidigt som dess självförståelse vilar på ett antal självförhållande myter. Ett kort 1900-tal som det är lätt att få intrycket av inleddes inte 1914 utan snarare 1932 när Per Albin Hansson blir statsminister. Ruths beteckning av Sverige som en Miniatur-Prometeus obunden av traditionen och självtillräcklig är kanske den bästa karakteriseringen av den svenska särarten och självförståelsen i någon av texterna.

Den paradox som riskerar att uppstå i ett land som redan har alla de rätta svaren samtidigt som man ständigt gör antagandet att både frågan och svaret är universella riskerar att, likt en annan mytologisk figur, Oidipus, förlita sig alltför blint till förnuftet. Att sedan tro att naivitet är en tillräcklig förklaring när allt går fel är att göra sig själv dummare än nödvändigt.

Avslutningsvis är det värt att nämna Lars Lönnroths bidrag ”The Intellectual Civil Servant. The Role of the Writer and the Scholar in Nordic Culture”. På många sätt är Lönnroths text den mest intressanta, inte minst eftersom han med sin erfarenhet av att ha varit professor i två nordiska länder, Danmark och Sverige, intensiva forskningssamarbeten med Island och Norge och släktband till Finland bättre än de flesta förstår vad som binder samman och skiljer de olika nordiska länderna åt. Att det är en själv motsägelse att de intellektuella avlönas av staten är uppenbart i de flesta kulturer. Det förhållande som uppstår när din kritik av staten riskerar din försörjning är någonting som vi förknippar med totalitära regimer. Om man läser de svenska kultursidorna under tidigt 1980-tal märks det att den insikten alltmer kommit att störa ett antal svenska intellektuella. Lönnroth nämner särskilt den debatt som rasade på *Svenska Dagbladets* kultursida och som behandlade den så kallade ”medievänstern”, en vänster som alltmer tagit på sig rollen som grindvakt och som strävade efter att besätta centrala maktpositioner. Det som fascinerar i Lönnroths text, även i Ruths, är att de så tidigt berör vad som långt senare kommer att ha utvecklats till allvarliga problem.

När jag läser *Dædalus* blir det tydligt att de som observerade det svenska samhället den gången försökte beskriva en serie paradoxer som skapat en begynnande samhällskris. Att det gamla systemet, det som tagit form under 1930-talets kriser, var på väg att övergå i någonting nytt som man ännu inte kunde se helt klart eftersom man levde mitt i förändringen. Under läsningen och skrivandet av den här texten blir det svårt att inte fundera över vad dessa intellektuella hade tänkt den gången om de vetat hur samhället hade utvecklats till idag trettiosex år senare. ✨

” De nordiska länderna framstod med sina välutvecklade välfärdsstater, begränsad lönespridning, höga skatter och samförståndsanda mellan arbetsgivare och löntagare som anomalier.

Kritikerns kriser

Av Mikael Timm

En epok inom kulturkritiken är slut. Men som genre är kritiken avgjort inte död. Vad som idag behövs är en lustfylld kritikergeneration.

Under slutet av 2019 avled fyra framstående kritiker som hade tre saker gemensamt: de var män, de var bildade och de gick i otakt med den tid de lämnade. Harold Bloom, John Simon, Thomas

Elsaesser och Nils Petter Sundgren ter sig som statyer på Påskön. Imponerande... men avlägsna.

”Att gamla människor dör är väl för fan ingen nyhet”, fräste en chef på *Dagens Eko* till mig för många år sedan när jag skulle sända en runa över en känd författare. Nej, kanske är inte en gammal människas frånfälle överraskande men det kan vara ett ”punktum”, ett fruset ögonblick, som gör tiden synlig.

Amerikanen Harold Bloom var en stridslysten, rolig och arrogant förespråkare för fasta litterära värden. Han blev känd för sin ”kanon” där han valde ut vilka texter ur världslitteraturen det var nödvändigt att läsa.

En sådan lista skulle aldrig John Simon ha upprättat. Hade han någon kanon var det över vad man *inte* skulle befatta sig med. Och den listan var lång. Simon behärskade förutom litteratur även dramatik, musik och film. Men det var inte lärdomen som gjorde honom berömd utan elakheten. Hans recensioner var så sårande att det fanns teaterkompanier och regissörer som vägrade att ge honom biljett.

I min kompassros av kritiker finns också tysken Thomas Elsaesser som avled i december när

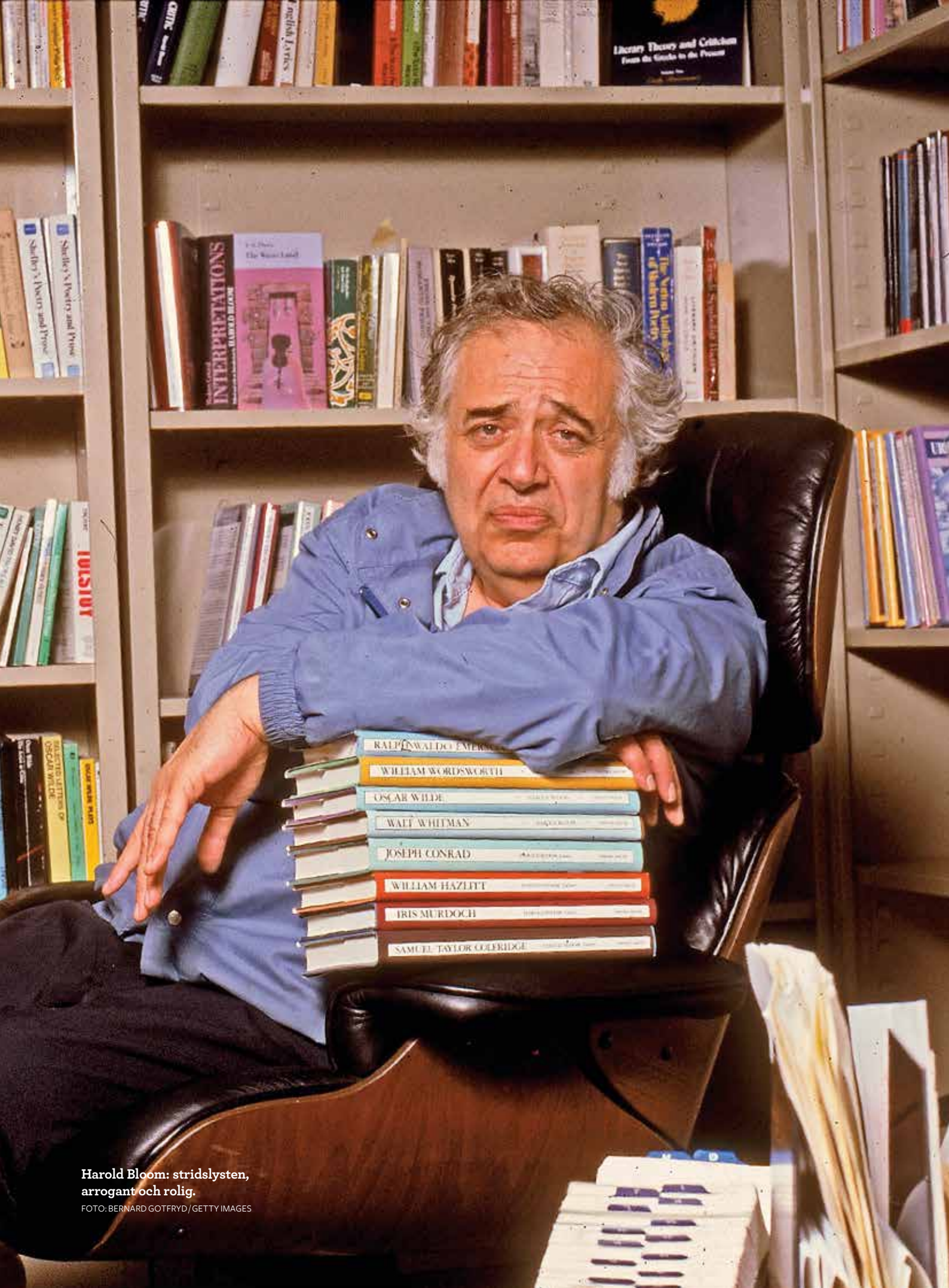
han var på föreläsningsturné i Kina. Dödsfallet gick obemärkt förbi i Sverige trots att han var den förste innehavaren av den så kallade Bergmanprofessuren i filmvetenskap på Stockholms universitet. Elsaesser turnerade som gästprofessor världen över och har satt avtryck i åtskilliga avhandlingar. I *New York Times* dödsruna sades att han gjorde studiet av film till en vetenskap.

Och så avled då Nils Petter Sundgren, kunnig inom litteratur, konst och film och en hel del därtill. Han var lika vänlig som John Simon och Harold Bloom var stridslystna. Lika antiakademisk i sin framtoning som Elsaesser var akademisk.

När de nu har tystnat känns det onekligen som om en epok inom kulturkritiken är slut. Men som genre är kritiken avgjort inte död. Tvärtom. Twitterflöden, bloggar och nättidningar fylls av omdömen, analyser och betygssättningar. Alla redaktioner vet att det finns en kö av människor som vill recensera allt från poesi till dataspel. Det finns som sig bör fler åsikter än det finns romanser, filmer, dansverk och pjäser.

Mängden av kommentarer blir till en tsunami som riskerar att dränka verken. Och vem orkar gå till teatern när skådespelarna intervjuats i tv och regissörerna hånats i sociala medier? Vem vill se en Woody Allen-film när det verkligt intressanta inte är hans verk utan hans förhållande till sina barn?

Kritikern behövs för att visa vägen till kons-

Harold Bloom: stridslysten, arrogant och rolig.
FOTO: BERNARD GOTFRYD/GETTY IMAGES

FOTO: BERNARD GOTFRYD/GETTY IMAGES

”

Vår tid behöver också kritiker som inte drabbas av moralpanik, kritiker som bjuder in, öppnar portar – och vågar gå fel.

en åsikt, kunskaper är svårare att skaffa sig. Det intressanta med en kritikers arbete är inte åsikterna utan hur hen kommer fram till dem.

Klagan är en undergenre av kritiken. Litteraturkritiker har länge klagat på att ingen bryr sig om vad de skriver. Alla från vänner av storbandsjazz till älskare av modern poesi ojar sig över att just deras konst inte recenseras lika noga som förr. Men egentligen behöver ingen kritiker oroa sig över genren som sådan (däremot möjligen över sin egen placering i den). Att så många gör sig möda att kritisera kritiken tyder på att den för många är meningsfull.

Men på vilket sätt?

Harold Bloom hade inte tvekat om svaret. Han menade att kritikerns uppgift var att ge läsarna vägledning. Ja, läsaren skulle helt enkelt följa Blooms anvisningar. När *The Western Canon* kom 1994 hade Bloom en lång karriär bakom sig. Han slog igenom på 1970-talet när han skrev om hur skönlitterära författare gör fadersuppror mot äldre kolleger. Med *The Western Canon* blev han själv en fadersfigur för kulturintresserade som redan oroat sig för videovåld, kommersiell tv, rockmusik och allt annat som hotade den traditionella kulturen. Givetvis fick Bloom mothugg. Bland annat påpekade litteraturvetare att en kanon är lika föränderlig som den föränderlighet den motsätter sig.

Åt detta fnös Bloom. Så kunde han också glädja sig åt större upplagor än de författare han skrev om. Bloom var en litterär flåbuse, men en bildad sådan. Att han var medlem i den så kallade Yaleskolan som närläste Derrida glömdes bort. Bloom var den arge men rättvis lärare 1990-talet verkade behöva. Modernisterna förstod han sig inte alltid på, inte ens dem han tyckte om. Kapitlet om Pessoa i västerländsk kanon är pliktskyldigt men när han skrev om Shakespeare var han nästan lika överdådigt lustfylld som Master Will själv.

Blooms sätt att spela sig själv, Supermagis-

tern, passade i en tid när personligheterna var starkare och mer synliga än sina verk. Bloom må ha varit traditionell i sina värderingar men han uppmärksammades därför att han var provokativ. Eller som han själv sade 1985:

”It is not for nothing that I am known as the truly outrageous contemporary critic.”

När Stephen King fick ett pris 2003 skrev Bloom:

Our society and our literature and our culture are being dumbed down, and the causes are very complex.[...] The decision to give the National Book Foundation's annual award for "distinguished contribution" to Stephen King is extraordinary, another low in the shocking process of dumbing down our cultural life. I've described King in the past as a writer of penny dreadfuls, but perhaps even that is too kind.

Som provokatör hade dock Bloom sin överman i John Simon som under decennier var USA:s mest fruktade teaterkritiker. Han växte upp i Belgrad och kom som tonåring till USA, som han kritiserade och älskade och framförallt älskade att kritisera. Att samtala med Simon var som att snurra runt i en skenande kulturkarusell. Han var full av referenser till allt och alla. Han hade doktorerat på Harvard men hade lämnat seminarier för redaktionerna. Han var polemisk, ironisk och elak i en manisk blandning som gjorde honom synligare än någon samtida kollega.

Med sina språkkunskaper och sitt intresse för europeisk film befann sig John Simon i ständig konflikt med den amerikanska kulturen han verkade i. Det var en hatkärlek som Simon njöt av. Hans skärpa gällde framför teatern. Det var ett nöje att gå på teatern med honom.

Hur många uppsättningar av en pjäs han än sett var uppmärksamheten total när ljuset i salongen släcktes. Och hur många uppsättningar han än slaktat gick han på nästan varje ny uppsättning. Han beundrade klassikerna men hans längtan efter det nya var lika stark som hans missnöje.

Samtidigt fann Simon ett nöje i att vara oförsiktigt spirituell. Formuleringsglädjen ökade med elakheten.

Det fanns regissörer som blev överlyckliga när Simon berömde en pjäs i *New York Magazine* bara för att någon vecka senare våga hälsa på honom när de såg på någon krog i teaterkvarteren. Under dagarna som gått hade han strimlat någon annan uppsättning.

Det hände förstås att John Simon gillade det han såg. Också då använde han drastiska formuleringar men de var aldrig lika roliga som hans elakheter. I botten av Simons ilska fanns en kärlek till den klassiska kulturen, därför hade han i likhet med Harold Bloom ingen förmåga att ta till sig populärkultur eller ens se dess kopplingar till äldre kultur. Riktigt ilsknen blev Simon när kritiker var positiva mot populärkultur med akademiska argument. När jag en gång talade uppskattande om en underhållande

Thomas Elsaesser: uppvärderade populärkulturen.

FOTO: CHUNG SUNG-JUN/GETTY IMAGES

John Simon: provokatör.

FOTO: MICHAEL TIGHE/GETTY IMAGES

film fråste Simon: "Yes Mikael, you're one of these critics who have read film and seen the book it's based on. I am not!"

Sedan bjöd han på en god cocktail. Med tanke på hans bildning och språkkunskaper skulle man kunna tro att Simon satte en ära i att använda intellektuella metoder som "närläsning" av film, men det var förstås tvärtom. Just den oborstade kultur Simon fördömde lockade honom. Den bildade Simon var inte olik Jonathan Swift: rasande, rolig och missförstådd. Mest (ö)känd blev Simon för sina omdömen om skådespelarnas fysik som ingick i mer allmänna sågningar.

Om Barbra Streisand eller rättare sagt om hennes näsa skrev han att den:

cleaves the giant screen from east to west, bisects it from north to south. It zigzags across our horizon like a bolt of fleshy lightning.

Det var inte enda gången han recenserade skådespelare utifrån deras utseenden. Det skadade hans eget anseende mer än skådespelarnas. Till hans heder skall sägas att han visade självironi när han parodierade sig själv som elak gubbe i ett tv-program. Men hans eftermäle är trots allt just "elak".

>>

”

Bloom var den arge men rättvise lärare 1990-talet verkade behöva. Modernisterna förstod han sig inte alltid på, inte ens dem han tyckte om.

Simon fortsatte att skriva långt efter att han avskedats från *New York Magazine* (om jag minns rätt påstod han att det var för att han kritiserat en skådespelerska som var flickvän till tidningens ägare). Polemiken höll hans namn levande och Simon fortsatte att skriva in flera decennier, men när 1980-talet var över var kritiken inte längre en magister som satte betyg. Nu gällde det att vara en guide genom tidsgalaxen. Den rollen avstod John Simon från.

Till 1990-talet hörde inte bara populärkultur uppvärderades utan också att kritiken ändrade form. ”Serios kultur” började recenserar som populärkultur. Alltfler tidningar började betyg-sätta verk med symboler. Det blev inne att skriva slängigt och göra ”typ tidsmarkeringar”. Samtidigt började den akademiska världen och seriösa kritiker ta populärkulturen på allvar. Redan Göran Printz-Påhlson hade på 1960-talet skrivit om Bob Dylan som möjlig Nobelpristagare. Då var han ett undantag. Idag analyseras en ny skiva av lady Gaga som ett inlägg i samhällsdebatten.

Hur hamnade vi där?

Utvecklingen föregicks inte av en hård kamp. Tvärtom. Progressiva intellektuella ville upphäva skillnaden mellan fin- och populärkultur. Till och med *BLM* funderade på att börja skriva om rockmusik och film. Men höll fast vid det gamla och försvann. Att inkorporera populärkulturen föreföll livsviktigt för institutionerna. Men det blev aldrig någon sammansmältning av lågt- och högt som modernisterna drömt om. Popu-

lärkulturen tog över. Finkulturen reducerades.

När Thomas Elsaesser avled i december 2019 försvann en företrädare för populärkulturens uppvärdering. *New York Times* rapporterade om Elsaessers död under rubriken ”Film scholar with a broad view”. Det var ett understatement.

När universiteten på 1960- och 70-talen startade filminstitutioner studerade man de stora förnyarna av filmkonsten: Bergman, Fellini, Kurosawa. Men Elsaesser slog igenom med essäer om Douglas Sirk och andra regissörer ur det som då uppfattades som Hollywoods B-lag.

Förändringen var större än man kan ana idag. Filmkritiken trampade länge i fotspår Truffaut, Rohmer och Chabrol gjort på 1950-talet när de – till läsarnas och ibland även regissörernas förvåning – utropade Hitchcock, Howard Hawk och andra äldre Hollywoodregissörer till ”stora konstnärer”. Det var ett nytt perspektiv men det handlade fortfarande om att analysera (dolda) mästerverk. Elsaesser och hans kolleger gick längre. De tog B-filmer och behandlade dem som viktiga även om de *inte* var mästerverk. De övertygade förmodligen inte alla sina läsare, men nästan i det fördolda vände de på en smaker-nas hierarki som existerat i sekler. Denna kritiska omvärdering kom att omfatta alla konst-arter. Ingen intellektuell kunde längre ignorera populärkulturen.

Omvändelsen var väl förberedd. 90-talisterna förverkligade vad tidigare generationers modernister drömt om: blanda-de högt och lågt. Men sett på ett par decenniers avstånd kan man undra om inte de lågkulturella studierna baddade marken för nutidens instrumentella syn på konst.

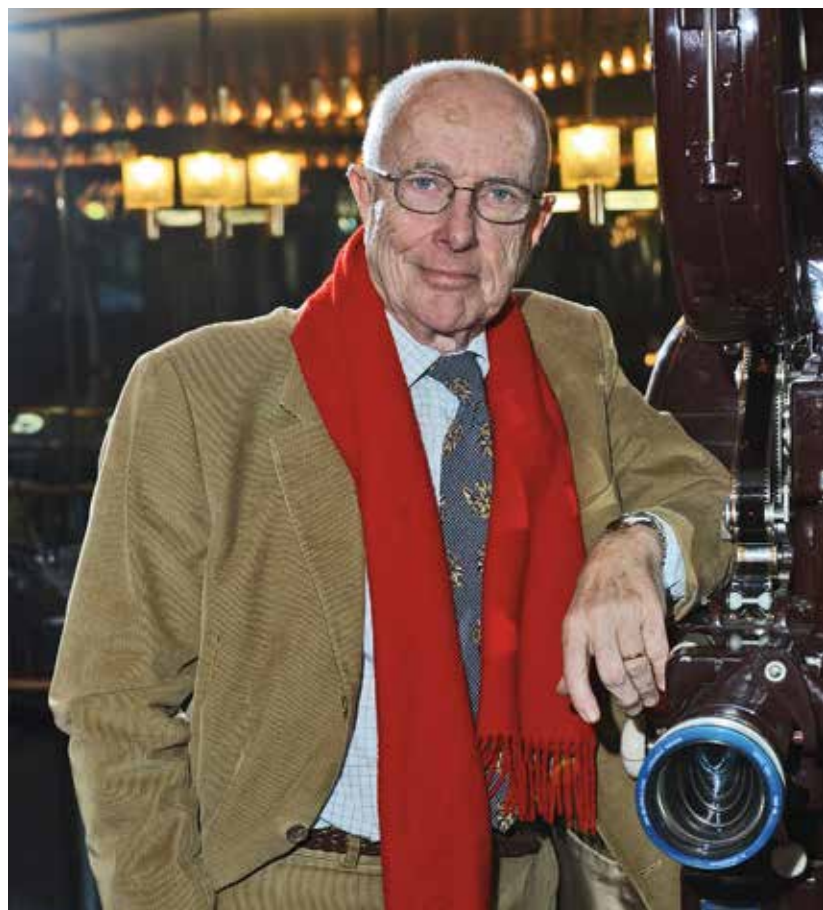
”Ska allt ha samma värde? Ska vi inte tala om kvalitet längre”, utbröt en förtrytsam lärare när jag läste litteraturvetenskap på 1970-talet.

Föga anade han vad som skulle komma. ”Konst för konstens skull” är numera ett skälls-ord. Istället skall kulturen vara bra för miljön, stävja ungdomsbrottsligheten eller åtminstone gynna turismen. Den som tycker jag överdriv-er kan erinra sig hur Peter Handkes Nobelpris togs emot.

Det produceras förvisso fortfarande finkul-tur och den recenserar. Men vad varken Elsaes-ser, Bloom eller John Simon räknade med var att debatten skulle ta slut. Striden är över. Inte för att populärkulturen segrat utan därför att få bryr sig om den kulturella hierarkin. Det finns knappt någon debatt om estetik. Det finns personan-grepp, påhopp, Twitterstormar och tv-soffor. Men det bildade samtalet har tystnat eftersom det förutsätter deltagare som vill *lyssna*.

Utvecklingen går inte att vrida tillbaka. Vi lever i en tid som kräver en ny sorts kritiker. Eller en nygammal?

Nils Petter Sundgren brukade de sista decen-nierna av sitt liv säga att om han hade varit ung skulle han inte blivit filmkritiker utan valt en annan bransch. Kanske IT eller reklam – något ställe där intelligenta människor samlas, tillade han och log snett mot den som frågat.

Nils Petter Sundgren.

FOTO: MICHAEL ENSTRÖM/TT

Den var ett stillsamt konstaterande av att kritikens tid är över. Varför?

Det självklara svaret är att alla har blivit kritiker. John Simon, Harold Bloom och Thomas Elsaesser hade alla en fot i den akademiska världen och den andra i medievärlden. Robert Musil tänkte sig i *Mannen utan egenskaper* att en tidsredaktion var som ett slags universitet. Önsketänkande skulle Bloom ha sagt. Hemska tanke, tyckte journalister som använde ordet "akademiskt" för att säga en bok. Men spänningen mellan akademierna och redaktionerna var fruktbar. Akademiker skrev bättre, kritiker och journalister läste på.

Idag bryr sig få om vad som händer på universiteten utom de anställda och de som hoppas bli det. Och dödsmedvetandet hos redaktio-

Roland Barthes: ett intellektuellt alternativ.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

nerna är starkare än deras formuleringsförmåga.

Åtskilliga kritiker – det är en yrkesgrupp med anlag för dysterhet – har förutspått kritikens död. Men det är nog fel. Filmtidningen *Chaplin* lades ner av Filminstitutet men nu finns det två bra nättidningar om film (*FLM* och *Point of View*). Webbtidningen och sajten *Örnen och Kråkan* är ypperlig för alla som vill läsa om poesi. Tidskriften *Lira* kommer ut på papper men nätupplagan ger mycket aktuella information.

Kritiken är alltså inte död. Men vad ska den handla om?

Ingmar Bergman brukade säga att man behöver en kritiker av samma slag som man behöver en husläkare. Någon vars omdöme man kan lita på. Sedan kan man gå vidare till specialister.

Det är långt från nykritiken som Barthes och andra lanserade på 1960-talet då texten blev viktigare än den som skrivit den. Barthes själv svängde tillbaka till mer författarintresserade tolkningar och började skriva om mode, design, film, reklam och konst. Barthes är borta sedan länge men hann visa ett alternativ till den intellektuelle som upphöjd smakdomare. Vad han och andra kring tidskriften *Tel Quel* inte förutsåg var att Smakdomaren skulle bli Moralist. I Sverige har moralismen länge varit en folksport. DN:s kultursida har ibland en nästan frikyrklig framtoning. Den är tidningen inte ensam om. 70-talsdogmatismen är tillbaka om än med andra nyckelord.

Möjligen saknar kulturredaktionerna självförtroende. De tror inte på kulturrens betydelse. Fallet med den franske författaren Gabriel Matzneff som skrivit en lång serie dagböcker som till stor del handlar om sex med minderåriga visar hur kritikerna duckar. Att Matzneff bör åtalas för övergrepp på minderåriga föreföll mig självklart redan första gången jag läste en av hans rätt enkla böcker. Men ska utgivningen stoppas? Rimligen borde litteraturkritiker protestera – men de vågar förmodligen inte av risk för att bli offer i nästa politiskt korrekta kulturdebatt.

I en lättskrämd litterär värld behövs professionella kritiker som utvecklar yrket. Problemet är inte att kultursidorna förändrats. Problemet är att de inte ändrats nog. Att pliktmässiga och tråkiga recensioner av mediokra böcker, sega teaterföreställningar och trist måleri inte publiceras stör mig inte. Men jag saknar Blooms och Simons stridslystnad. Ändå tror jag inte striden är lösningen.

Nils Petter Sundgren beskrev sig själv som en ständig turist. Det låter fridfullare än vad det var. Jag minns hur en vänsterkritiker kallade honom för "en havererad intellektuell" som inte åstadkom något av värde. Kollegerna på tv fann honom alltför intellektuell som snobbade med sina kunskaper när han borde ha brytt sig mer om publiksiffror.

Roland Barthes talade om textens trädgårdar. Också det en formulering som irriterade mer militanta skribenter. Men idag är det dags att släppa lös den vandrande kritikern i kulturrens trädgårdar. Dags för en lustfylld kritiker-generation att ta över. Film, musik, måleri, teater och dans är redan inspirerade av varandra. Litteraturen är påverkad av alla konstarter. Vår tid behöver kritiker som vågar korsa genregränserna, vågar ta risken att bli motsagda, att göra fel. Vår tid behöver också kritiker som inte drabbas av moralpanik, kritiker som bjuder in, öppnar portar – och vågar gå fel.

Eftermälen till John Simons död (så kritiska att de inte kan kallas för runor) noterade en skribent att Simons texter inte gynnade den konst han älskade. Det kan tyckas vara en naiv anmärkning, varje kritiker talar i egen sak. Men efter ha läst och skrivit många recensioner tycker jag att texten bör göra läsaren rikare oavsett kritikerns bedömning av verket. Kulturen blir rikare ju fler vi är som delar den.

Ingmar Bergman brukade framhålla att kritiker och konstnärer egentligen uppträder på samma scen. Bägge skapar. Barthes tyckte att en intellektuells plikt var att svara intelligent oavsett vem som frågade, oavsett om frågan gällde låg- eller högkultur.

Tid för generösa och krävande kritiker. Smakdomarna får fällas av amatörer. ❀

”

I Sverige har moralismen länge varit en folksport. DN:s kultursida har ibland en nästan frikyrklig framtoning. Den är tidningen inte ensam om.

De statliga klimatstödspengarna uppgår till miljardbelopp och ger politisk prestige. Men flera stora satsningar är kontraproduktiva och leder inte till minskade utsläpp.

Inte så klimatsmart

Av Agnes Karnatz

”

Medan solcellsbranschen snarare skulle gynnas om stödet fasades ut lever andra intressen gott på att regeringen fortsätter att budgetera stora summor stödpengar.

För politiker som står bakom de många miljarder som har lagts, och fortfarande läggs, på olika former av klimatstöd är det lätt att räkna upp resultat. Inte minst miljö- och klimatminister Isabella Lövin talar ofta om siffror för stödbelopp, vilka projekt dessa går till och hur stora utsläppsminskningar det kan väntas ge.

I finansminister Magdalena Anderssons budget för 2020 går 12,5 miljarder kronor till hela utgiftsområde 20, som täcker all miljö- och naturvård. De två överlägset saftigaste summorna går till miljöbilsbonus – 1,8 miljarder kronor – och klimatinvesteringar inom Klimatklivet – 2 miljarder kronor. Om varje krona också innebär en direkt klimatnytta skulle vi kunna påstå att insatsen för att minska den negativa klimatpåverkan är berättigad.

FÖR DEM SOM HÄVDAR att klimatstöd också fungerar så framstår det onekligen berättigat att lägga stora summor statliga pengar på området. Det öppnar till exempel för att Lövin ska kunna kalla Sverige en global föregångare. I sitt tal på FN:s klimatomöte COP 25 i Madrid, december 2019, framhävde hon bland annat Sveriges mål om nettollutsläpp senast 2045, och ett dubblerat bidrag till FN:s klimatomöte.

Problemet är att pengar inte automatiskt kan översättas till minskade utsläpp eller annan klimatnytta. Poängen med stöd är att förmå någon att byta till en miljöbil, köpa solceller eller bygga

biogasanläggningar, och att detta inte ska ha kunnat ske utan stödet. Därefter ska insatsen också leda till minskade utsläpp. Men så enkelt som klimatstödens förespråkare vill få det att verka är det sällan. Utvärderingarna av flera av de etablerade klimatstöden har inte varit nådiga. Tre av de mer framträdande stöden – Klimatklivet, investeringsstödet till sol och miljöbilsbonusen – har alla ansetts ineffektiva. Bedömningarna har dessutom kommit från etablerat och opartiskt håll, genom Riksrevisionen, Konjunkturinstitutet och Energimyndigheten.

Klimatklivet är ett investeringsstöd som Naturvårdsverket delar ut till företag, kommuner eller andra organisationer. De allra flesta åtgärder är nya laddstationer för elbilar, men utbyte av fossila energikällor och nya biogasanläggningar har fått de största totala stödsummorna. I sin granskning från 2019 bedömer dock Riksrevisionen att stödet inte är effektivt utformat. Naturvårdsverket betalar alltså dyrt för utsläppsminskningar som ofta är alldeles för små. En av flera anledningar till det är att stödet ofta går till åtgärder som ändå hade genomförts, utan statligt stöd.

BONUS MALUS ÄR ett av flera styrmedel för att bilägare ska välja miljöklassade bilar istället för fossila och bränsletörstiga sådana. Nya bilar med låga utsläpp kan få upp till 60 000 kronor i bonus, men den som väljer en ny fossil driven bil straffas med höjd fordonsskatt de tre första åren. Både Konjunkturinstitutet och Riksrevisionen menar dock att bonusen inte bidrar

FOTO: LARS PEHRSON/TT

särskilt mycket till att minska utsläppen. Andra styrmedel, såsom bränslebeskattningen, är redan tillräckliga för att styra människor mot att välja nya bilar med låga utsläpp. En klumpsumma som särskild bonus blir därför närmast överflödig, och mer som en extra belöning till den som valt en viss typ av bil.

Samma logik gäller för stödet till solceller. Skattereduktionen för mikroproducenter av förnyelsebar el gör redan att det lönar sig att montera solceller, till exempel på villataket. Stödet på 20 procent av kostnaden blir istället en bromskloss för utvecklingen av solcellsmarknaden. Energimyndigheten och solcellsbranschen har därför förespråkat att stödet fasas ut. Eftersom hushåll som vill köpa solceller rimligtvis tar emot alla bidrag som finns kommer många att vilja ställa sig i den långa ansökningskön, hellre än att slå till. Marknaden kan inte växa mer än de anslagna stödpengarna tillåter, och antalet solceller växer därmed långsammare på grund av stödet.

Att stödpengarna är populära och går till i sig miljövänliga projekt, bilar och sol-

celler är alltså ingen garanti för att de också är effektiva. I sällskap med andra skatter och avdrag blir slutsatsen av utvärderingarna att stödpengarna helt enkelt är onödiga. De blir belöningspengar för organisationer och personer som valt att följa regeringens pekpinna. Och i de fall stödpengarna faktiskt är en förutsättning för ett projekt eller ett inköp handlar det om stora kostnader för relativt liten klimatnytta.

UTÖVER DEN FAKTISKA klimateffekten finns det även bekymmer med hur stöden

Isabella Lövin söker stöd i siffror.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

påverkar marknaden. Medan solcellsbranschen snarare skulle gynnas om stödet fasades ut lever andra intressen gott på att regeringen fortsätter att budgetera stora summor stödpengar. Den som till exempel söker efter information om Klimatklivet möts snabbt av företag som erbjuder tjänster för att skriva och skicka in en ansökan till Naturvårdsverket. Det finns mycket att vinna på generösa summor i stödpengar.

Tillsammans med andra bidrag kan klimatstöden bilda ett slutet system. Den slutsatsen drar Jan Jönmark och Christian Sandström i rapporten "Den industripolitiska återvändsgränsen" (2020) för Skattebetalarnas förening. I synnerhet gäller det kommunägda företag, som lever dels av statliga stöd, dels av att kommunerna och andra offentliga bolag köper deras produkter. Ett exempel som tas upp är biogasanläggningar, som är en av de största bidragsmottagarna inom Klimatklivet. Bygandet av biogasanläggningar, som stödet går till, leder dock till ytterligare kostnader för att exempelvis köpa nya bussar som ska drivas med gasen.

ÄVEN BLAND PRIVATA företag utvecklas bidragsentreprenörer som sätter i system att söka stöd såsom Klimatklivet. Företagen kan då leva gott och höja löner, med konsekvensen att deras produktivitet och därmed förmodade klimatnytta minskar. Stöden blir kostnadsdrivande och de minskade utsläppen, som förhoppningsvis blir resultatet, dyra för staten och skattebetalarna.

För den som anser att nödläge och panik bör råda kan det verka mindre viktigt om klimatstödpengar är effektiva eller inte. Huvudsaken är att de faktiskt gör någonting. Det är lättare för miljö- och klimatminister Isabella Lövin att framhålla Sverige som en förebild genom enkla resonemang. Flera miljarder kronor i direkta stödpengar låter onekligen som en mer ambitiös satsning än de skattejusteringar som av allt att döma är långt mer effektiva.

Dessvärre är det inte ambitioner som räknas när utsläppen och den negativa klimatpåverkan ska minska. Och för att också uppnå faktiska resultat kan stora ineffektiva stödbelopp, med andra ord slöseri, vara ett betydande hinder. Även om det går att hävda att stöd och bonusar, med karaktären av belöningssystem, faktiskt är en morot för vissa blir resultatet ändå en relativt liten nytta. Då är det knappast värt pengarna. Det är samma logik som gäller för alla andra utgifter. Pengar som idag slösas bort kan istället gå till mer effektiva åtgärder.

Agnes Karnatz är ledarskribent på Svenska Nyhetsbyrån.

TEMA

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Önsketänkande och senfärdighet i politiska kretsar är en nyckelförklaring till att oordningen kunnat växa och pessimismen breda ut sig. Men problemen bottnar också i samhällsplanerarnas övermod och mediernas ovilja att se verkligheten i vitögat.

Återvänd till det gamla

Efterkrigstidens stadsplanering är intimt förknippad med misslyckad assimilering och integration. Ett första steg i lösningen av utanförskapsområdenas problem har tagits av Danmark.

Av Adam Cwejman

Sverige hade helt undkommit krigets fasor och bombningar. Men trots detta betedde sig svenska stadsplanerade under efterkrigstidens decennier som om det fanns oändliga rasmassor som skulle röjas undan. Trånga gator skulle bort. Små butikslokaler bortrationaliserades. Domus, parkeringshus och en tydligare uppdelning i staden mellan boende och jobb skulle införas vare sig det passade medborgarna eller inte. Ett nytt genomrationellt och logiskt folkhem, grundat i noggranna uträkningar skulle rullas ut över hela landet.

En av de stadsdelar som in i det sista undkom efterkrigstidens rivningsraseri var den göteborgska stadsdelen Olskroken. Stadsdelen var en av resterna från den gamla världens träbebyggelse med innergårdar och lokaler i bottenplan. Myllret av små fastighetsägare som i många fall inte ägde mer än enskilda hus eller kvarter byttes ut under 1970-talet mot det halvkommunala bolaget Göta Lejon som började köpa upp fastigheter i en rasande takt. I vissa fall exproprierades fastigheter. Till slut var nästan hela det privatägda fastighetsbeståndet uppköpt.

En av Göteborgs mest affärstätta gator – Olskrokgatan – tömdes på såväl hyresgäster som företag. Husen används som boenden för mindre bemedlade eller övergavs i vissa fall. Tiden gick och till slut ansågs de vackra träkåkarna med snirkliga fasader inte vara värda att renovera. Argumenten för rivning ökade i takt med att underhållet högst medvetet eftersattes. Hela stadsdelen revs till slut. Bilderna från den tiden – detta är alltså i slutet av 1970-talet – är dramatiska. Det ser ut som området utsatts för ett bombanfall.

Olskroken hade under slutet av 1940-talet omkring 8 000 invånare. Trettio år senare var befolkningsmängden nere på 3 500 invånare. Stadsdelen hade medvetet tömts på invånare. Detta under en tid då inflyttningen till städer ökar och Sveriges befolkning knapast minskade. Berättelsen om Olskroken är som ett destillat av

den svenska stadens förändring under efterkrigstiden. Det fanns en i högsta grad uttänkt plan om att omdana stadskärnorna och flytta befolkningen till nybyggda stadsdelar längre ut i periferin.

Men när det i Göteborgs byggdes gigantiska satellitstäder i nordost som Angered befann sig helt plötsligt allmännyttan med stora mängder tomma bostäder. Efterfrågan var inte så stor som man först hade trott. Den svenska arbetarklassen flyttade inte mangrant dit från den osanitära och bespottade innerstaden som många, trots allt, uppskattade för dess känsla av närhet och social samvaro. Istället flyttade arbetarna och en stor del av medelklassen till villaförorterna eller till kranskommunerna. Göteborg stod därför kvar på perrongen med halvtomma nybyggda stadsdelar. Konsekvenser för pittoreska trästadsdelar som Olskroken blev därför rivningar, hålrum i stadsbilden och stora oanvända grönytor.

All denna entusiasm som drev på stadsomvandlingen under decennierna efter kriget blev det faktiskt inte så mycket av. Och inte långt efter det att förändringen sattes igång, när asylinvandringen till Sverige tog fart, gjorde de nya svenskarna, inte den gamla svenska arbetarklassen, förorterna till sitt hem. Asylinvandrarerna hamnade inte i de gamla och beprövade centrala stadsdelarna som Olskroken utan de bosatte sig i den av Välfärds-Sverige idealiserade satellitstaden.

För att förstå svensk integrationspolitik och mer konkret – den praktiska assimilationsprocess som i någon utsträckning möter varje invandrade – måste man förstå den svenska stadens omvandling under efterkrigstiden och alltså vilken roll denna stadsplanering än idag spelar. Stadskärnorna förändrades nämligen radikalt, samtidigt som städernas arealer ökade lavinartat. Det skapades ett helt nytt flyttmönster – från stadskärnan till kransen, i form av pendlingsorter och villaområden utanför stadens kärna. »

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Brunnsbo i Göteborg.

FOTO: JERKER ANDERSSON/TT

Nu ska hela
rasket bort.

FOTO: TT

Tittar man på satellitfoton från Stockholm ser man tydligt ett tydligt brott mellan Lindhagenplanens systematiska rutnät och vad som hände under efterkrigstiden. Helt plötsligt uppstod hålrum i stadsbilden. Rutnätet fortsätter inte logiskt vidare norrut. Likadant är det i Göteborg. Efter det att stadskärnan utarmats genom rivningar växer staden på bredden med stadsdelar som rör sig allt längre ut från kärnan. Idag sträcker sig Göteborgs sammanhängande bebyggelse en bra bit in i Halland.

Vad som ersätter de gamla stadsplanernas uppföljning av rutnätet, som i många fall var tänkt att expandera i många decennier till, är istället stora trafiklösningar och satellitstäder. På detta vis bygger man sedan ut staden på bredden – både norrut och söderut. Bilismens intåg spelar i detta sammanhang också en central roll. 1800-talets finmaskiga rutnät utgick från att flera trafikslag skulle använda samma gator. Efterkrigstidens vägnät håller alla trafikslag isär. Denna transportfilosofi lever kvar än i våra dagar.

Den svenska staden som byggs under decennierna efter kriget får en tydlig separation av de olika funktionerna arbete, bostad och centrum. Dessa skulle logiskt knytas samman med hjälp av motorleder, tunnelbanor, spårvagnar och gångstråk. Blandning och spontan stadsbyggnad ansågs höra det förflutna till. 1800-talsstadens promenadstråk och närhet till affärer, bostäder och verkstäder ansågs osanitärt, ologiskt och besmittat.

Satellitstäderna skulle få små torg i anslutning till kollektivtrafikknutpunkterna. Några vägar skulle inte löpa in i områdena, istället förlades stora parkeringsgarage i anslutning till satellitstäderna. De boende skulle likt blodomloppet i en kropp logiskt röra sig mellan bostaden, fritiden och arbetet. I satellitstäderna fanns heller inte något utrymme för naturlig expansion av rutnätskaraktär. Det var som om de svenska stadsplanerarna genom sina ritningar hade uttalat det sista och ofelbara ordet inom stadsplanering. Inget skulle behöva komma efter deras plan.

”1800-talsstadens promenadstråk och närhet till affärer, bostäder och verkstäder ansågs osanitärt, ologiskt och besmittat.”

Men den stora rörelsen i Sverige bort från rutnätsstaden och sekelskiftets stadsplanering öppnade inte porten till det perfekta samhället. Istället skapades ett av fundamenten för vår samtids integrationspolitiska misslyckanden: Isolerade satellitstäder med dålig koppling till den övriga stadens människor, ekonomi och sammanhang. I de göteborgska förorterna får man lätt känslan av att befinna sig på en plats främmande från den övriga staden, fjärran sextiotalets drömmar om den perfekta staden där allt flyter på. Den självgående stadsdelen med torg, skola och Folkets hus kan visserligen skapa en känsla av lokal sammanhållning. Men den har samtidigt byggt in nästintill överstigliga barriärer till det svenska samhället.

Grönskans lummighet är påfallande. Men de smala skogspartierna utgör – tillsammans med motorlederna – en fysisk mur mot den angränsande staden. Möjligheten till naturliga möten, i exempelvis affärer, med andra än just de som bor i samma stadsdel, är begränsade. Och eftersom det i regel handlar om stadsdelar med en stor fastighetsägare, i regel en offentligägda sådan, är blandningen av upplåtelseformer, prisnivåer och kvalitetsskillnader i bostadsstocken obefintlig. Bostädernas likriktning avspeglas i befolkningens sammansättning som till överväldigande grad är utlandsfödd eller född av föräldrar från utlandet. Den socioekonomiska blandningen är liten och därmed leder ökad inkomst eller utbildningsnivå nästan utan undantag till att man lämnar satellitstaden.

Flytta inte dit, där bor alla invandrare, bosätt er istället i ett svenskt område så att era barn får kontakt med Sverige. Uppmaningen riktades till mina föräldrar tidigt 1980-tal. De var knappast ensamma om att få rådet. Diskussioner om var man ska bo, vilka områden som är trygga med bra service återkommer i nästan alla människors liv – inte minst bland de nyligen invandrade. Nyanlända under de senaste decennierna har därför, när de anlänt till Sverige, ställts inför ett märkligt problem. Den enda plats som erbjuder rikligt med bostäder (även om detta har ändrats i trångboddhetens 2000-talet) är den plats som samtidigt erbjuder minst antal kontakter med det svenska samhället.

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Tidigare inrikes omflyttning har främst gått mellan land och stad och sedermera mellan stad och kranskommun. Men i takt med asylinvandringens ökning under 1970-talet försvinner även den del av den svenska arbetarklassen som först bosatt sig i de nybyggda satellitstäderna. I USA har detta fenomen beskrivits som "white flight". Något motsvarande begrepp finns inte på svenska. Men processen är sig lik, även i Sverige. Så länge andelen utrikes födda befinner sig under en viss nivå sker ingen betydande utflyttning av inrikesfödda. Men när en viss nivå uppnås flyttar i regel alla inrikes födda tillsammans med de utrikesfödda som kan flytta. Under de senaste decennierna har fenomenet ytterligare bidragit till satellitstädernas isolation. Emma Neuman, som disputerade vid Linköpings universitet med en avhandling på temat flyttmönster, fann att gränsen när de infödda börjar flytta är när tre till fyra procent av ett områdes boende består av utomeuropeiska invandrare.

De som flyttar kan givetvis vara motiverade av rasism eller intollerans, men mer troligt är att inflödet av utomeuropeiska invandrare blir en indikator på att områdets ställning försämras. Så länge invandrarna faktiskt är, eller uppfattas vara, del av en ekonomisk underklass kommer "white flight" att fortsätta. Den svenska stadsplaneringen skapade inte vår egen förlaga av det amerikanska fenomenet, men inte ens om man funderar länge kan man tänka sig en stadsplaneringsfilosofi som mer framgångsrikt eldat på utflyttningen av infödda.

Flyttkedjan som ägde rum under 1970-talet och några decennier framåt skapade ett olyckligt kösystem i Sverige. Först lämnade de välutbildade infödda, därefter välutbildade ur de gamla invandrargrupperna. De som idag står kvar sist i kön är de utomeuropeiska invandrarna. De får nöja sig med dysfunktionella stadsdelar vilkas naturliga övergångar till resten av staden är lika avlägsna som arbetsmarknaden eller de – för assimilationen – nödvändiga sociala koderna och sammanhangen.

Finns det någon väg ut ur isolationen och 1900-talets stadsplaneringshaveri? I Danmark insåg man på såväl universitetet som inom politiken att det behövdes en genomgripande lösning. Tidigt 2000-tal började planer göras för en omdaning av de problemtyngda förorterna. Det arbetet utmynnade 2018 i det som kom att kallas för Gettopaketet, ett åtgärds paket som i Sverige möttes av nästan enbart negativ publicitet. Svenska mediekonsumenter fick mest intrycket av att problemförorter skulle rivas. Och så surnade man till över användningen av ordet "getto". Istället för nyfikenhet för den danska situationen, på många sätt lik den svenska, reagerade många svenskar med diskursanalytisk känslighet.

Tittar man däremot närmare på vad som föranledde Gettopaketet och vad som senare faktiskt gjordes förstår man att danskarna har varit något värdefullt på spåret. Den första punkten i programmet var att reducera allmännyttans innehav genom rivning av nedgångna fastigheter. Därefter förtätning i områden som kunde vinna på det samt ombildningar av allmännyttan för att få en bättre blandning av upplåtelseformer. Därutöver skulle det bli en hårdare kontroll över vem som får flytta till stadsdelarna för att inte få en alltför förskjuten demografi. Utöver de rent stadsplaneringsmässiga åtgärderna fanns även rent sociala och polisiära insatser. Sist men inte minst begränsades invandringen från län-

der utanför Europa. Detta för att inte förvärpa ett redan existerande problem med segregation.

Resultaten är inte så hemska som många svenska kritiker antog. I merparten av de danska utanförskapsområdena har det skett en nettotillväxt av bostäder. Detta även efter omfattande rivningar i områden som Århusstadsdelen Gellerup och Koldingska Skovparken.

Gellerup, som byggdes i början av 1970-talet, är ett typiskt miljonprogramsområde. I likhet med många svenska förorter separerades bostadsområdet från transportleder och omkringliggande stadsdelar. Trafiken skulle aldrig ledas in i området. Istället för vägar med trottoarer har otrygga och isolerade gångstråk präglat området. Redan 2007 inleddes en genomgripande förändring av området. Bostäder revs, nya stråk planerades och en bättre koppling med trafiknätet etablerades. Medborgarna gjordes delaktiga genom omröstningar och medborgardialog. Resultatet är en mer välfungerande och trygg stadsdel. Det är inte någon mönsterstadsdel men den har idag betydligt bättre förutsättningar att bli en naturlig del av staden.

Något liknande skedde även i den köpenhamnska stadsdelen Tingsbjerg. Där har nya förbindelser med resten av staden planerats. Detta för ett område som ligger nära annan bebyggelse men ändå är utformad som en öde ö. Även i Tingsbjerg har målet varit att upphäva en katastrofal stadsbyggnadsfilosofi. Eftersom Danmark i likhet med Sverige – även om problemet aldrig var lika allvarligt i Danmark – byggde funktionsseparerade bostadsenkla ver är målet nu att korrigera felet. Den bostadspolitiska offensiven har inte byggt på det enkla ledordet

"upprustning", vilket är vanligt i Sverige, utan en djupare förståelse för vad vår fysiska miljö gör för våra möjligheter i livet. Arkitekter och sociologer har nära studerat möjligheterna för social kontroll, grannsamverkan och näringslivets etablering. Lösningarna pekar alla åt samma håll: förtätning, verksamheter under fler timmar på dygnet och bättre möjligheter för trafiken att ta sig fram genom bostadsområdena.

Integrationsproblemen skapades inte av dåligt utformade städer. Inte heller kan de sociala problemen i huvudsak härledas till dåliga gator och trist utformade torg. Men förutsättningarna blev knappast bättre av att Sveriges och Danmarks invandrade befolkningar hamnade i stadsdelar lösgjorda från sina omgivningar, från vilka infödda snabbt flyttade och där möjligheterna att komma i kontakt med grannar, näringsliv och det omkringliggande samhället saknades.

Först nu, mer än ett halvsekel efter det att stadsdelarna byggdes, har problemet börjat lösas. Det första steget är taget i Danmark. Genom en målmedveten förändring av bostadsstandarden, gatunätet och möjligheten för verksamheter att etablera sig återtas den gamla tidens stadsplaneringsideal. Det går inte snabbt och alltjämt återupprepas efterkrigstidens misstag i många nya stadsdelar. Men trenden går inte att ta miste på: Det är i den gamla stadens utformning som svaren finns, även på vår samtids stora integrationspolitiska problem.

Adam Cwejman är politisk redaktör i Göteborgs-Posten.

Men man vänjer sig

Rysk aggression, islamism och brottslighet har utvecklats till allvarliga hot mot vår säkerhet. Problemen kom smygande och vi förmådde inte reagera i tid.

Av Wilhelm Agrell

I ett klassiskt psykologiskt experiment visas en serie med tjugo bilder för en grupp försökspersoner. Bild nummer 1 föreställer en hund och nummer 20 en katt. Bilderna ändras gradvis så att nummer 10 föreställer ett djur som är en blandning av hund och katt. Det slående är att försökspersonerna inte upptäcker detta, de ser en hund därför att de är inställda på det. Först vid bild 18 eller 19 inser de att de tittar på något annat, och redan gjort detta under ett antal bilder. Fenomenet kallas gradvis tillvänjning och kan användas för att manipulera en motpart men det fungerar också utan en sådan avsikt. Vi vilseleder oss själva utan att vara medvetna om saken.

Forskningen om människors förmåga att varsebli, värdera och reagera på olika slags risker ger en tämligen entydig och nedslående bild. Varken som enskilda individer eller som kollektiv klarar vi på något självklart sätt av dessa uppgifter. Det typiska är att, som i hund- och kattserien, helt enkelt inte upptäcka en oväntad avvikelse i ett invariant mönster. I andra fall kan människor visserligen upptäcka en hotande fara men antingen förtränga den eller överreagera och uppträda kontraproduktivt. Och ställda inför en komplex omvärld uppvisar människor en genomgående oförmåga att rangordna skilda risker med åtföljande tendens att överförsäkra sig mot skeenden med låg sannolikhet och bortse från andra med högre sannolikhet eller större faktisk negativ potential.

I takt med att samhället blivit mer komplext och beroende av oöverskådliga tekniska system och organisationer förstärks de intuitiva riskbedömningarnas tillkortakommanden. Både enskilda och samhället som helhet har i ökande utsträckning kommit att förlita sig på experter och institutioner, det som kan sammanfattas som samhällets varnings- och krishanteringsfunktioner. En del av dessa är vardagliga och deras förmåga testas fortlöpande mot ett faktiskt utfall. Missade eller överdrivna vädervarningar är i allmänhet självmarkerande och samma sak gäller ofta frågor om smittskydd.

För komplexa antagonistiska samhällshot är bilden delvis en annan. Också här är samhället och medborgarna beroende av varningssystem med förmåga att insamla och analysera data och dra relevanta slutsatser. Och även här finns kraftfulla psykologiska incitament för bortrationalisering respektive överreaktion. Men på dessa områden sker sällan någon fortlöpande verifiering och i vissa sammanhang ingen verifiering alls. De allvarliga samhälls-

hoten reser dock samma slags frågor om förekomsten av mönsterseende, önsketänkande och under- respektive överreaktion som i det vardagliga förhållningssättet till hot och risker. Data som strider mot en vedertagen tolkning bortförklaras som felaktiga, ifrågasättanden betecknas som överdrifter och riktas istället mot budbäraren.

De allvarliga samhällshoten kan antingen ha formen av plötsliga och uppenbara händelser eller växa fram mer gradvis och smygande. De plötsliga förloppen kan komma överraskande och mer eller mindre ta samhället på sängen men också de gradvis framväxande hoten kan få samma effekt. Samhället varseblir här inte vad som är på väg, tittar bakåt istället för framåt och tar alltför länge skydd bakom en känsla av fortsatt normalitet. *För lite och för sent* lyder det ordspråk som beskriver följderna. De bagatelliserade, svärgripbara eller alltför osannolika hoten blir inte föremål för skyddsåtgärder förrän i efterhand, då de redan kan vara överspelade. Och den sena reaktionen undergräver i sig tilltron till myndigheter och politiska instanser men påverkar också synen på medier och experter.

Det mest omfattande varnings- och krishanteringssystem som Sverige och många andra länder byggde upp under 1900-talet var inriktat på yttre militära hot. Detta system syftade inte bara till att upptäcka en angripare vid horisonten och tända vårdkasarna, utan framförallt till att upptäcka förändringar i hotbilden så tidigt att skyddsåtgärder blev möjliga. Den 9 april 1940, då Tyskland invaderade Danmark och Norge, blev det i ett slag uppenbart vilka åtgärder som skulle ha behövt vidtas flera år tidigare.

Kalla krigets svenska försvarspolitik kom i hög grad att vila på dessa erfarenheter men med de stora säkerhetspolitiska förändringarna i Europa inledda med Berlinmurens fall förändrades bilden. Efter en period av osäkerhet under 1990-talet föreföll kalla kriget att vara över och den mest omfattande av samhällets varnings- och skyddsfunktioner kunde börja monteras ner och till sist formellt läggas ner. Dessa radikala åtgärder byggde på en ny omvärldsbild och legitimerades med säkerheten i denna.

I den säkerhetspolitiska genomlysning som genomfördes av den parlamentariska försvarsberedningen 2003 hade de flesta frågetecknen från 1990-talet till sist försvunnit. Kalla krigets >>

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Den mördade Karolin Hakim hedrad.

FOTO: MARCUS ERICSSON/TT

geostrategiska hotbild var nu borta och ersatt av en tolkning helt baserad på de antagna säkerhetsskapande effekterna av den europeiska integrationsprocessen och dess allt fastare institutionella förankring. Europa hade, konstaterade man, gått in i en ny och stabil fredsordning där alla drog åt samma håll och väpnat våld helt enkelt inte längre var tänkbart som ett maktpolitiskt instrument mellan de stater som ingick i denna framväxande säkerhetsgemenskap. Hit räknades också Ryssland som antogs värdera goda relationer med väst allt högre. I en uppföljande bedömning pekade försvarsberedningen på de gemensamma säkerhetsintressen som gasledningen Nordstream antogs leda till.

Det ryska anfall mot Georgien 2008 gick stick i stäv med denna bild av en allt stabilare fredsordning. Sverige, liksom i flera andra västländer, försökte ton ner betydelsen av kriget – det hade ju bara pågått i fem dygn och Georgien var ett litet land i utkanten av Europa, långt från dess kärnområden. Från både regeringen och försvarsberedningen bagatelliserades innebörden genom att man framhävde skillnaden mellan ett konfliktfyllt Kaukasus och ett i grunden stabilt Östersjöområde. Sprickorna i den säkerhetspolitiska analysen spacklandes över med en logik snarlik Tage Danielssons Harrisburg-monolog: Händelsen som sådan var ju extremt osannolik och när den nu ändå hände så var det tur att den hände *där* och inte *här*.

I denna förvisning fortsatte den svenska säkerhetspolitiken på den inslagna kursen mot ett litet yrkesförsvar utformat för deltagande i internationella operationer. Först med annekteringen av Krim och kriget i östra Ukraina 2014 rasade bilden av ett fredligt och stabilt alleuropeiskt säkerhetssystem samman och det stod klart att denna byggd på illusioner som båda blocken i svensk politik i bästa samförstånd tagit som intäkt för att i praktiken lägga ner totalförsvaret och därmed en förmåga som det förmodligen skulle komma att ta decennier att återskapa. Dikeskörningen var inte ofrånkomlig, varningssignaler hade funnits men hade avfärdats och med en kombination av önsketänkande och den stora försvarsslaktens irreversibla karaktär.

I november 2010 publicerade Säpo den dittills mest ingående offentligt gjorda kartläggningen av vad man definierade som våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige. Lägesbilden beskrevs som allvarlig men knappast alarmerande. Sammanlagt beräknade Säpo att det då fanns omkring 200 personer aktiva i en jihadistisk subkultur. Denna beskrevs som löst sammanhängande nätverk som ofta hade karaktären av kompisgäng med en tendens att avskärma medlemmarna för att stärka den egna identiteten.

Det var framförallt två förhållanden i denna lägesbild som framhölls som lugnande. För det första verkade omfånget av miljöerna vara relativt konstant över tiden. Nyrekryteringarna motsvarade de personer som samtidigt lämnade miljöerna. För det andra verkade inte personerna i miljöerna utgöra något direkt säkerhetshot. Säpo bedömde att bara ett fåtal personer stödde tanken på våldshandlingar i Europa. Den övergripande slutsatsen i kartläggningen var att personer och grupper visserligen kunde begå våldsbrott men att jihadismen, enligt Säpos mening, inte utgjorde

*”Någonstans längs vägen
hade en snabb tillväxt
ägt rum och en lika snabb
ökning av benägenheten
att ansluta sig till IS och
i mindre grad andra
jihadistgrupperingar.”*

Kalifatet kallar. Från SVT:s *Kalifat*.

FOTO:JOHAN PAULIN/TT

ett problem på samhälls nivå, även om den kunde utgöra ett hot mot enskilda personer utomlands och i Sverige. Slutsatserna från 2010 års kartläggning upprepades gång på gång under de följande åren. Allt fler personer ur jihadistmiljöerna reste visserligen ut till konfliktzoner, men fortfarande var det totalsiffran 200 som gällde och något säkerhetshot mot Sverige var det enligt bedömningarna fortfarande inte fråga om.

Hösten 2015 offentliggjordes nya siffror från Säpo. Plötsligt var det 300 personer som under de senaste åren rest ut för att strida. Av dessa beräknades 125 vara kvar i IS-området i Irak och Syrien

medan ungefär lika många återvänt därifrån till Sverige och resten antogs ha stupat. Rekryteringen i Sverige av stridande fortsatte att öka, medan andelen återvändande minskade. Storleken på dessa siffror var inte unika för Sverige. Det tyska författningsskyddets motsvarande uppskattning var således 600 utresta. Men med hänsyn till folkmängden intog nu Sverige plötsligt en oväntad särställning med svårbedömda konsekvenser för landets säkerhet. Hur blev det så?

2015 stod det klart att den stora omfattningen av resorna till i första hand IS-området utgjorde ett helt nytt fenomen som både var mycket större och involverade fler personer än vad tidigare kartläggningar och bedömningar utgått från. Säpos siffra på närmare 300 jihadister från Sverige innebar att den tidigare kartläggningen antingen underskattat grupperingarnas storlek, eller att en snabb och inte förutsedd nyrekrytering ägde rum efter IS stora territoriella och propagandistiska framgångar från 2013–2014.

Det är uppenbart att slutsatsen om en i stort sett konstant jihadistmiljö i Sverige inte stämde i längden. Någonstans längs vägen hade en snabb tillväxt ägt rum och en lika snabb ökning av benägenheten att ansluta sig till IS och i mindre grad andra jihadistgrupperingar. Detta berodde knappast på att de samhällsfaktorer som brukar kopplas samman med radikalisering, som utanförskap och ekonomiska och sociala problem, förändrats. Förändringen var attraktionskraften i Islamiska statens appell att samlas under fanorna. I Sverige fanns uppenbarligen en stor mottaglig-

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

het för denna appell. Kraften i denna process underskattades av samhället och de åtgärder som skulle ha kunnat verka förebyggande initierades först i efterhand, när strömmen av frivilliga redan ebbat ut.

På förmiddagen den 26 augusti 2019 sköts den unga läkaren ihjäl utanför sin bostad i Malmö med sitt spädbarn i famnen. Mordet var ett i raden av dödliga skjutningar på öppen gata i Sverige, ofta geografiskt kopplade till det som polisens nationella operativa avdelning definierade som utanförskapsområden.

Sverige var länge ett land som betraktades som säkert. Väpnat våld och uppgörelser mellan kriminella grupperingar var inget som präglade vardagen. När denna typ av händelser började rapporteras mer frekvent i medierna tolkades de ofta mot en bakgrund av en större bild av relativt stabil brottsutveckling. Brottsförebyggande rådet Brå publicerade 2017 en omfattande undersökning av de långsiktiga trenderna i den svenska brottsstatistiken fram till 2015. En central slutsats var att det rådde en diskrepans mellan upplevd otrygghet och faktisk brottsfrekvens, så som denna kunde utläsas ur kriminalstatistiken. Medan en majoritet upplevde att brottsligheten ökat visade statistiken istället en i huvudsak stabil totalbild, där vissa brottskategorier ökat medan andra minskat. Också det faktum att befolkningen blivit större innebar att antalet brott måste sättas i relation till detta.

Bilden av normalitet underströks av en Bråstudie som publicerades i juni 2019 och som specifikt gällde brottskategorin dödligt våld. Huvudslutsatsen var att antalet sådana fall hade ökat något under de senare åren men att detta föregåtts av en lång och stabil nedåtgående trend. Den aktuella nivån var alltså fortfarande lägre än i början av 1990-talet och Sverige uppvisade i ett globalt perspektiv mycket låga nivåer av dödligt våld.

Denna bild av den långsiktiga brottsstatistiken kom att skymma en annan slutsats, att det dödliga våldets karaktär förändrats och att det i ökande utsträckning handlade om konflikter i kriminella miljöer. Men i den offentliga debatten kunde också denna förändring ges en lugnande tolkning. Det handlade om *andras* interna våld, medan den som bodde i rätt område, undvek brottsutsatta platser och inte umgicks i kriminella miljöer inte behövde löpa någon ökad risk.

Mordet på Karolina Hakim var bara ännu ett fall i den långa statistiska serien, men omständigheterna ledde till ett perspektivskifte som under hösten 2019 blev tydligt både i den offentliga debatten och i politikens och myndigheters reaktion. Från att ha betonat normaliteten och våldets marginella karaktär skiftade tolkningsramen och istället underströks det exceptionella i utvecklingen och det kriminella våldet betecknades nu ett allvarligt samhällshot som fått växa fram under lång tid. Det var framförallt våldets karaktär som förändrades och blivit mer urskillningslöst och kommit att kännetecknas av en tidigare inte upplevd råhet.

Denna förändring hade inte bara dolts av de statistiska serierna utan också av att viktiga förändringsfaktorer som tillgången på illegala och användarvänliga skjutvapen, liksom utnyttjandet av

handgranater och mer eller mindre avancerade sprängladdningar snabbt ökat och saknar motsvarighet grannländerna. Tekniskt, men också i fråga om direkta och indirekta effekter, började det kriminella våldet mutera och alltmer likna våldet vid terrordåd och inre väpnade konflikter. Sverige var därmed på väg ut i en gråzon av tidigare inte upplevt slag och där de ansvariga myndigheterna och experterna inte kunde ge någon entydig förklaring på de bakomliggande faktorerna och där reaktionen från ansvarigt håll sammanfattades av statsminister Löfvens konstaterande i SVT:s *Agenda* den 17 november: *Vi såg det inte komma.*

Inget av de tre framväxande samhällshot som jag tagit upp här kom som en blix från klar himmel. Den säkerhetspolitiska scenförändringen 2014 kom efter en lång tid av underliggande förändringar och varningssignaler. Oförmågan att tolka och reagera på dessa berodde inte på att de var svåra eller omöjliga att upptäcka utan på att de stred mot en övergripande säkerhetspolitisk världsbild som Sverige efter år 2000 alltmer kommit att in-teckna. Motståndet mot en omtolkning hade därmed sin främsta grund i en kombination av önsketänkande och en insikt om den stigande politiska kostnaden för att medge att tidigare bedömningar varit missvisande.

”Tekniskt, men också ifråga om direkta och indirekta effekter, började det kriminella våldet mutera och alltmer likna våldet vid terrordåd och inre väpnade konflikter.”

Strömmen av frivilliga till IS var ett nytt och därmed svårare fenomen att upptäcka. Den tidigare uppskattningen av jihadistmiljöerna som konstanta blockerade också varseblivandet, eftersom antalet resande ökade snabbt och inte rymdes inom det uppskattade totalantalet. Kalifatet var ett mycket mer föränderligt och därmed svårprognostiserat fenomen och det problem som uppstod var samma slags fasförskjutning mellan varseblivande och reaktion som uppstod mellan insikten om det försämrade säkerhetsläget och besluten att återskapa den

nationella försvarsförmågan. I fallet IS handlade fasförskjutningen främst om lagstiftning, men också om de insatser och den myndighetssamverkan som hade kunnat ge en tidigare varning och i bästa fall kunnat utnyttjas för förebyggande åtgärder.

Det kriminella våldets mutation är det samhällshot som tydligast illustrerar fenomenet med invanda mönster och gradvis tillväxning. En för Sverige abnorm våldsutveckling normaliserades successivt och rationaliserades bort med hänvisning till att våldet var gängrelaterade uppgörelser och drabbade dem som var indragna i kriminell verksamhet. I bakgrunden fanns också att detta handlade om något som traditionellt inte betraktats som ett nationellt säkerhetshot utan primärt som ett lokalt eller regionalt ordningsproblem. Varseblivandet krävde alltså ett större mått av omtänkande och omdefinierande än ökad spänning i Europa eller en ökad ström av frivilliga till en våldsdyrkande statsbildning, trots att hotet denna gång fanns bokstavligt talat utanför porten. Det kriminella våldets mutation framstår som det förlopp som tydligast för tankarna till det psykologiska experimentet med hunden som gradvis blir en katt. *Vi såg det inte komma*, må vara det mest häcklade och kritiserade uttalandet i frågan, men kan innehålla ett större mått av sanning än vad en bokstavig tolkning ger vid handen.

Wilhelm Agrell är seniorprofessor i underrättelseanalys vid Lunds universitet.

Sanningen svider

Medierna har återupprepat missuppfattningar och låtit tveksamma och rent felaktiga påståenden om migrationen stå oemotsagda. Priset betalar vi nu i form av växande invandringsmotstånd och minskat förtroende för medierna.

Av Jörgen Huitfeldt

Medierna spelar en avgörande roll för hur opinionen formas kring viktiga samhällsfrågor. Inte minst är det via dessa som politiker och andra beslutsfattare tar del av medborgarnas åsikter – vad de ser som problem i samhället och vilka av dessa som de uppfattar som viktigast eller mest akuta. Medierna fungerar, sociala medier som Facebook och Twitter till trots, fortfarande som en länk mellan dem som styr och dem som blir styrda. Därför är det av vitalt intresse för en demokrati att medierna i allmänhet uppfattas som trovärdiga av befolkningen.

2015 ställde SOM-institutet svenska folket inför följande påstående: "Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring." Det visade sig att över hälften av de tillfrågade (54 procent) helt eller delvis höll med om det, medan bara drygt en fjärdedel (27 procent) menade att påståendet var helt eller delvis felaktigt. När samma fråga ställdes ett år senare – det vill säga efter flyktingkrisen och den debatt som då rasade kring svensk migrationspolitik – instämde så många som två tredjedelar (65 procent) av de tillfrågade helt eller delvis. Bara 23 procent ansåg att påståendet var helt eller delvis felaktigt.

I just frågan om migrationens konsekvenser är förtroendet således allvarligt skadat. Någon annan slutsats kan inte dras om så många som två av tre medborgare anser att medierna inte berättar sanningen om detta. Varför?

Fenomenet har diskuterats flitigt sedan mediernas rapportering i kölvattnet av händelserna 2015 successivt började anpassas till en mer högljudd invandringskritisk opinion. Så det är något av en utmaning att komma med något nytt i ämnet. Hur medierna agerar och hur de bidrar till opinionsbildningen är en mycket komplex process där påverkan ofta sker subtilt. Exempelvis kan forskning och rena fakta som går på tvärs med en allmän uppfattning inom journalistikaren ha svårt att få fäste. Genom att ta några exempel på sådan forskning och sådana fakta hoppas jag kunna belysa varför förtroendet för medierna i så hög grad har sjunkit hos allmänheten.

Men innan dess skulle jag vilja påminna om journalistikhistorikern Daniel Hallins klassiska modell för att beskriva vad som styr journalisters agerande.

Hallin delar in frågor, företeelser och problem i tre olika sfärer: konsensus, legitima konflikter och avvikelser. Frågor som befinner sig i den första sfären är sådana där det finns en grundläggande enighet i samhället – åsikter, värderingar och företeelser som ingen eller få ifrågasätter. Exempelvis att planeten jorden är rund. När journalister rapporterar om denna typ av frågor eller händelser känner de inget behov av att låta olika sidor komma till tals eller att kritiskt ifrågasätta. Tvärtom reproducerar de den rådande uppfattningen genom att låta dessa värderingar prägla rapporteringen som självklarheter. Journalistiken gör likadant när det gäller sfären av avvikelser, men på motsatt sätt. Frågor, värderingar eller personer i denna sfär ligger bortom sådant som det är legitimt att göra journalistik om; de får ingen plats i rapporteringen just därför att samhället i stort definierar dem som alltför avvikande. Den som exempelvis hävdar att månlandningen 1969 aldrig har inträffat utan var en gigantisk iscensättning i en av Hollywoods filmstudior skulle med god marginal hamna i den sfären.

I sfären för legitima konflikter finns allt det andra: Är det bra eller dåligt att höja skatten? Ska välfärden vara gratis för alla eller ska man som medborgare förutsättas betala en större del av vård och omsorg ur egen ficka? Och så vidare.

Jag har funderat och reflekterat kring hur migrationsfrågan har bevakats av mig och andra journalister genom åren och kommit fram till att ett antal grundläggande påståenden om hur Sverige påverkas av invandring länge befann sig i sfären för konsensus när de istället borde ha varit i sfären för avvikelser, eller i vart fall i den för legitima konflikter.

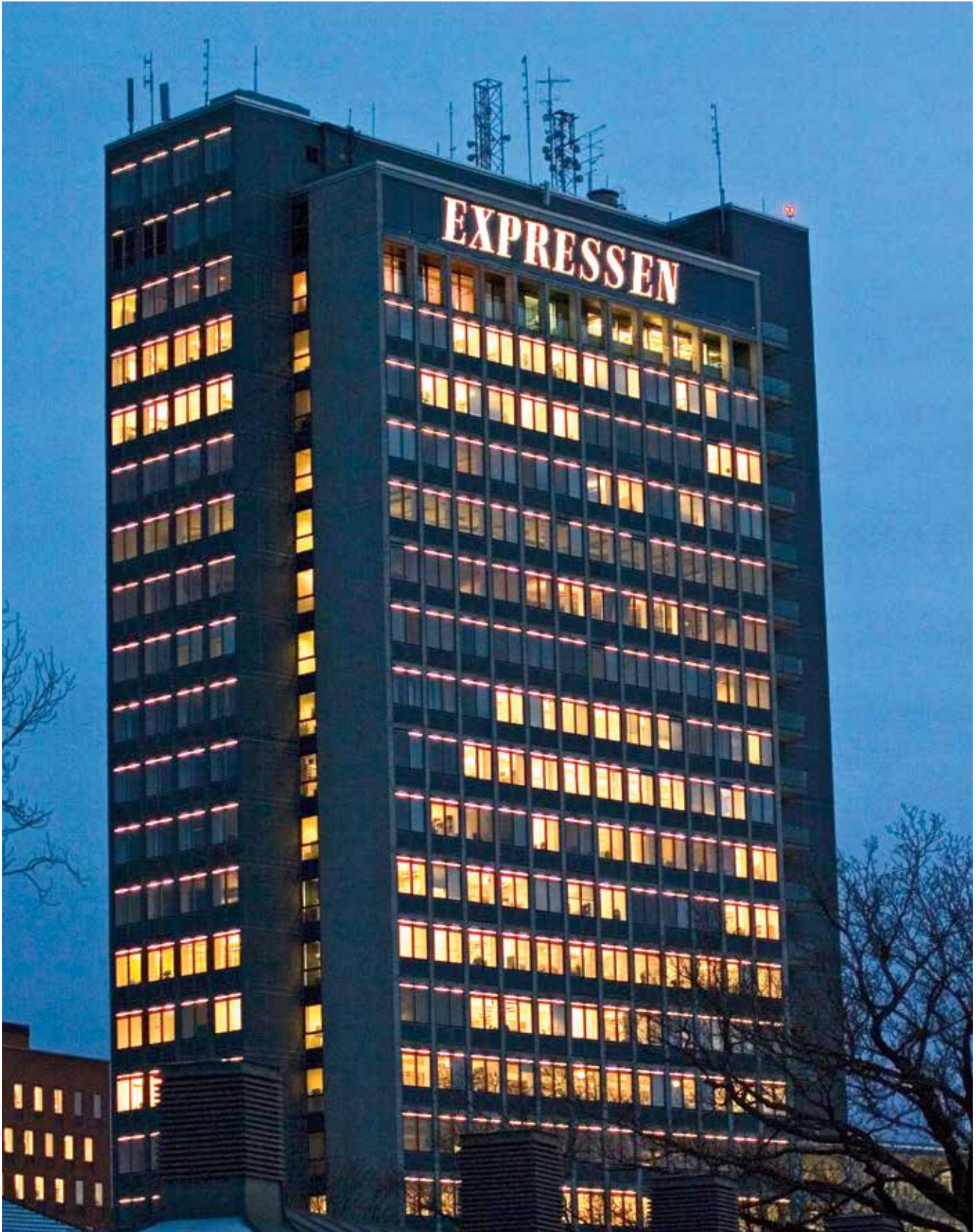
Ett av dessa påståenden är att asylinvandringen till Sverige skulle vara lönsam. Professor Jan Ekberg kunde redan på 1990-talet visa att invandringen – i strikt nationalekonomiska termer – var lönsam så länge den i huvudsak utgjordes av arbetskraftsinvandrare och att den i takt med ökande flyktinginvandring blev alltmer olönsam. Åtminstone om man undersöker hur den offentliga sektorn omfördelar skattemedel mellan invånarna.

I en uppföljande ESO-rapport från 2009 skriver han:

Sammanfattningsvis visar resultaten att den offentliga sektorn fram till omkring 1980 årligen omfördelade inkomster från

>>

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Mediemakt.

FOTO: LINA HASKEL/TT

invandrare till infödda. Under denna period hade invandrar-na ett gott sysselsättningsläge och en i detta perspektiv gynnsam ålderssammansättning. [...] I takt med att invandrar-nas sysselsättningsläge försämrades minskade den årliga intäkten för att nå ett noll-läge i mitten/slutet av 1980-talet. Under 1990-talet övergick nettointäkten till en nettokostnad, dvs. en inkomst-omfördelning från infödda till invandrare.

Vid seklets slut omfördelades årligen mellan 1,5 och 2 procent av Sveriges BNP från inrikes födda till utrikes födda via den offentliga sektorn varje år. Ingen-ting tyder på att den siffran skulle ha sjunkit under 2000-talets första decennier. Detta skulle med dagens BNP innebära en kostnad för skattebetalarna på mellan 63 och 84 miljarder kr. Dessa rön har sedan bekräftats gång på gång av andra forskare och borde därmed vara okontroversiella. Joa-kim Ruist kom exempelvis 2018 fram till att en asylinvandrare i genomsnitt kostar ungefär 74 000 per år under sin livstid i Sverige.

Således borde alltså påståendet: "Asylinvandringen är lönsam för Sverige" av journalisterna bemötas ungefär på samma sätt som "jorden är platt". Istället har det länge varit tvärtom. De debattö-rer som kommit med sådana påståenden ifrågasattes sällan uti-från saklighetsskäl utan på sin höjd tussades de ihop med någon som hävdade motsatsen. Med andra ord har påståendet om den lönsamma invandringen befunnit sig någonstans i gränslandet mellan konsensus och legitim konflikt.

Frågan är varför när forskningen säger något annat.

Ett ytterligare och delvis besläktat påstående handlar om demografin. "Sverige har egentligen inget val. Vi måste ha en relativt stor invandring för att klara av trycket från en åldrande befolkning." Detta har defi-nitivt – under många år och i viss mån fortfarande – behandlats som ett "jor-den-är-rund-påstående". Men vad säger forskningen? Det tycks inte finnas något stöd för ett sådant påstående enligt flera demografiska experter.

Skälet är egentligen logiskt. Även de som invandrar hit – också om de snabbt skulle komma i arbete – blir själva gamla och behöver vård och pensioner. För att bibehålla försörjningskvo-ten intakt måste vi då ha en ännu större invandring. Och så vidare.

Martin Kolk, docent i demografi vid Stockholms universitet, beskrev det så här i *Svenska Dagbladet*:

Demografer har sedan länge dokumenterat att ökad invand-ring inte kan balansera en åldersstruktur på sikt i ett land där medellivslängden ökar [...] forskarna visar att för att hålla Sveriges åldersstruktur år 2015 konstant fram till år 2080 så behövs 38,1 miljoner nettoinvandrare under perioden, och Sve-ri-ges befolkning 2080 blir 54,6 miljoner. Det rör sig alltså om en befolkningsökning på 450 procent.

L ikväl upprepas detta påstående gång på gång av politi-ker, myndighetschefer och opinionsbildare som vore det lika självklart som att jorden är rund. Och journa-lister som ställs inför detta påstående agerar därefter. De invänder sällan eller aldrig vilket leder till att publi-ken bibringas uppfattningen att det självklart ligger till så.

Frågan är varför om forskningen säger något annat.

Ett tredje exempel är påståenden om asylinvandrares höga

Den är faktiskt rund.

FOTO:ALAMY

utbildningsnivå som – inte minst under migrationsvågen 2015 – upprepades många gånger. I gruppen av invandrare från Syrien, Irak, Afghanistan, Somalia och Eritrea skulle det finnas många högutbildade som Sverige behövde. Ingenjörer, läkare, sjukskö-terskor och så vidare. Sveriges Television talade om ett veritabelt "kompetensregn" som väntade Sverige:

I Sverige sker just nu en massiv import – av kunskap. Av de flyktingar som kommer till Sverige har många med sig universitets- och högskole-utbildningar. En utländsk examen måste godkännas av universitets- och högskolerådet, UHR. Och myndig-heten har aldrig haft fler ansökning-ar än nu.

Det var naturligtvis inte helt felaktigt.

Det fanns onekligen en hel del högut-bildade människor bland migranterna från Mellanöstern och Afrika. Men det intressanta är förstås hur den genomsnittliga utbildningsnivån hos hela gruppen migranter ser ut jämfört med genomsnittsnivån hos alla som redan finns i landet de migrerar till. Är den lägre dras utbildningsnivån i genomsnitt ned, är den högre dras den upp. Enligt SCB:s statistik hade det dessvärre varit mer korrekt att tala om ett inkompetensregn om man över huvud taget skulle använda sig av den typen av metaforer när man talar om människor. För den stora skillnaden i utbildningsnivå mel-lan utrikes och inrikes födda är inte andelen högutbildade. Den är nämligen ungefär lika stor. Den avgörande skillnaden är istäl-let andelen mycket lågutbildade som är mer än dubbelt så stor hos utrikes födda.

Detta var inte särskilt svårt för SVT att kolla upp om man verk-ligen hade velat. Istället valde man att utgå från hur många som ansökt om att få sina utländska utbildningar godkända hos uni-versitets- och högskolerådet, UHR. Om mängden invandrare ökar är det tämligen logiskt att även mängden sådana ansökningar gör det. Men hur det påverkar befolkningens utbildningsnivå som hel-het säger det förstås ingenting om.

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Det finns en ytterligare – av journalister ofta negligerad – faktor som gör att utbildningsnivån hos utrikes födda inte nödvändigtvis säger så mycket om vad dessa kommer att arbeta med i Sverige. Spetsutbildningar som de till läkare eller ingenjörer har ofta visat sig vara svåra att få validerade, vilket i sin tur leder till att högutbildade invandrare hamnar i helt andra arbeten än dem som de har utbildat sig till i hemlandet. Och även de som får sina utbildningar validerade kan möta svårigheter på grund av diskriminering på den svenska arbetsmarknaden. De flesta av oss har nog träffat läkare eller ingenjörer från Mellanöstern och Afrika som försörjer sig som taxichaufförer eller servitörer.

Att istället för att titta på sysselsättning undersöka förvärvsinkomster bland flyktinginvandrare kan ge en fördjupad bild. När Finanspolitiska rådet gjorde just detta 2016 fann det bland annat att:

- Andelen högutbildade flyktinginvandrare som var sysselsatta efter sju år uppgick till 60 procent. Fyra av tio var alltså fortfarande inte i sysselsättning efter sju år i Sverige.
- Bland de 60 procenten som var sysselsatta låg den genomsnittliga förvärvsinkomsten på 250 000 kr per år.
- Jämfört med en färdig specialistläkare som i genomsnitt tjänar 767 000 kr per år eller en civilingenjör med tio års erfarenhet som lyfter 540 000 kr per år är det således stor skillnad.

Detta är inte särskilt svåra siffror att ta fram. För mig tog det några minuter. Ändå behandlades påståenden om kompetensregn och en injektion av högutbildade till Sverige som en okontroversiell sanning.

Frågan är varför när siffrorna säger något annat.

Ett sista påstående som ofta framförs är att asylinvandringen visserligen kan innebära en viss kostnad för skattebetalarna – åtminstone på kort sikt – men att vi genom vår allmänna öppenhet tjänar så mycket på arbetskraftsinvandringen att det i stort sett går på ett ut. I en riksdagsdebatt svarade statsminister Stefan Löfven på en fråga från Jimmie Åkesson om varför antalet beviljade uppehållstillstånd även 2019 var så relativt stort (119 577) samtidigt som regeringen kommunicerar budskapet att invandringen kraftigt stramats åt:

När Jimmie Åkesson räknar upp siffror på över 100 000 – då räknar han också in egna företagare, gästforskare, civilingenjörer, IT-designers. Det är de människor som vi behöver här i landet.

Den som studerar siffrorna över beviljade uppehållstillstånd förra året lite närmare finner att andelen arbetskraftsinvandrare (exklusive deras anhöriga) uppgick till 19 procent. Och bland de kategorier som Stefan Löfven särskilt höll fram utgjorde arbetskraftstillstånden för yrken med krav på högskolekompetens 7 procent av samtliga beviljade uppehållstillstånd. Gästforskarna stod för 1 procent, de egna företagen för 0,8 promille.

Jag har efter varje exempel på felaktiga eller tveksamma påståenden som behandlats som självklarheter eller möjligen debattämnen retoriskt ställt frågan: Varför?

Under mina 23 år som journalist har jag sällan eller aldrig stött

på kolleger som medvetet vill desinformera sin publik. Ibland har jag visserligen mött kolleger som alldeles uppenbart har sökt sig till yrket för att frälsa människor till att dela samma övertygelser som de själva gör kring feminism, miljöfrågor eller något annat de brinner för. Men dessa journalister tillhör trots allt undantagen. Efter att ha funderat mycket kring detta har jag kommit fram till att den enklaste förklaringen sannolikt är den bästa.

Sverige är visserligen världens kanske mest sekulariserade land. Men det innebär inte att det djupt mänskliga behovet av att tro på något större – en idé, en moralisk värdegrund, något som definierar mig som människa – har upphört. Och på vissa områden i samhällsdebatten finns detta med. Man vill helt enkelt inte tro på uppgifter om att invandring inte lönar sig ekonomiskt, att den inte behövs för att förbättra vår åldersstruktur eller att det inte i första hand handlar om migranter som vår arbetsmarknad behöver. Man vill inte ta till sig sådana uppgifter. Och man vill inte heller sprida dem. Detta eftersom man har en övertygelse, ja eftersom man sedan barnsben har lärt sig, att invandring, även om den kan innebära en del svårigheter i början, är något som i grunden är bra. Något som vi måste ha och som gärna får vara stor.

Det knepiga med tro är att den troende inte är särskilt benägen att förutsättningslöst söka fakta – oavsett vad den leder till för slutsatser. Tvärtom tenderar den troende att söka sig till källor och auktoriteter som stöder den egna tron – oavsett vad dessa källor och auktoriteter har för grund för det de påstår. Jag tror också

att det har funnits en oförmåga att skilja på individer med invandrarbakgrund som man kanske känner, är god vän med eller beundrar och själva policyfrågan invandring på makronivå. Att man – genom att lyfta fram argument eller fakta som talar emot en stor asylinvandring som policy – på något sätt kränker eller ifrågasätter sin väns eller förebilds rätt att vistas i Sverige. Såväl tro som den här typen av sammanblandning mellan den privata och den offentliga sfären är mänskliga beteenden. Men som grund för journalistiken på ett område som tycks bli alltmer avgörande för Sverige och Europa är den osund.

Detta tycks också en stor del av publiken ha förstått vilket i sin tur har påverkat förtroendet för journalistkårens förmåga att rapportera sakligt och förutsättningslöst i frågor om migration. Ska förtroendet återvinnas är det dags för journalisterna att lämna sin tro hemma när de går till jobbet.

Att lyfta fram tveksamma eller felaktiga påståenden som obestridliga fakta för att på så sätt påverka människors attityder till invandring i positiv riktning är en kortsiktig och farlig strategi. För ingen reagerar positivt på upplevelsen av att ha blivit förd bakom ljuset. Och precis som migrationsforskaren Joakim Ruist flera gånger har framhållit är idén om att invandringsmotstånd i första hand skulle handla om pengar troligen felaktig. Sannolikt är en stor andel av befolkningen faktiskt fortsatt beredd att ta emot ett ganska stort antal asylinvandrare om det inte känns helt okontrollerat och om politiker och medier vädjar till solidariteten snarare än egenintresset.

Jörgen Huitfeldt är chefredaktör i Kvartal.

Vi måste hjälpas åt

Motsättningarna inom det politiska systemet blockerar lösningar av samhälls-problemen. För att medborgarna åter ska lita på makt och myndigheter krävs breda uppgörelser mellan moderater och socialdemokrater.

Av Lars Stjernkvist

Mobiltelefonen darrade till i den mycket tidiga morgontimmen och jag kastade en förströdd blick. När jag såg att det stod "Norrköping" blev jag snabbt klarvaken. Jag inser naturligtvis att människoliv är lika mycket värda i Borås som i Bagdad som i Norrköping. Men avståndet spelar som bekant roll. Graden av intresse ökar i takt med att nyheterna kommer närmare. Och jag förstod givetvis att jag som kommunalråd inom kort skulle behöva svara på alla de förväntade frågorna som följer efter dödsskjutningar. Hur reagerar jag nu när det brutala våldet även har nått Norrköping? Vad kan vi göra lokalt? Vad säger jag till ansvariga nationellt? Vad säger jag till alla oroliga Norrköpingsbor? Frågor som ställs samtidigt som det spekuleras vilt om offren och orsaker.

Med dagens teknik tar det som sagt bara ett ögonblick för nyheter att spridas. Det är bra det. Kunskap är makt och vi lever i en fantastisk tid när allt fler får veta allt mer allt snabbare. Det finns förstås en del nackdelar, som att det inte är helt enkelt att sortera vad som är sant och relevant och vad som är falskt. Dessutom är det inte helt enkelt att se mönstren, tendenserna i en utveckling som presenteras via mobiltelefonens nyhetsflashar.

Det tar numera betydligt längre tid att bilda en regering. Efter valet 2018 tog det närmare bestämt 129 dagar, vilket är drygt 100 dagar mer än det tidigare svenska rekordet. Det gör oss inte på något sätt unika. Nästan alla val i vår del av världen slutar med ett oklart resultat. Det finns inga givna segrare och inga givna förlorare. Förhandlingarna efter valet är minst sagt lika dramatiska som själva valrörelserna.

Skälet är uppenbart. Det är inte bara i Sverige som blockpolitiken har luckrats upp. Fler partier än tidigare konkurrerar om makten och politik är inte längre enbart en strid mellan en vänstersida och en högersida. Miljöfrågor, invandring och andra frågor har gjort politiken betydligt mer spännande, oförutsägbart och flerdimensionellt.

Nja, egentligen är det inte riktigt sant att det tog 129 dagar. Debatten om vem som ska styra pågår fortfarande. Sedan valet har oppositionen redan utmanat regeringen flera gånger på allvar,

och bakom nästan varje diskussion om stora sakfrågor döljer sig en regeringskris.

Alla politiska system måste ha sina kontrollfunktioner. Parlamentarismen förutsätter att riksdagen kan utmana regeringen, pröva om det fortfarande finns ett parlamentariskt stöd för den förda politiken. Därför finns misstroendeförklaringen som en ventil, att ta till i låsta lägen. Mellan 1980 och 2000 användes möjligheten vid fyra tillfällen. Under senare år har det blivit något av en rutin att hota med eller föreslå en misstroendestämning. Under 2019 fick vi uppleva två omröstningar och lägg därtill ytterligare hot, och risken är uppenbar att detta yttersta vapen förlorar sin kraft och sitt allvar.

Det är inget nytt att Sverige regeras av en minoritetsregering. Det har varit grundregel sedan demokratin införande. Det nya enligt min mening är att regeringen ständigt måste kämpa för sin överlevnad och att det bildas allianser som är beredda att fälla regeringen utan att ha ett eget gemensamt alternativ.

Därmed är jag framme vid min första slutsats: Jag tror vi politiker och i förlängningen politiken som sådan lever farligt om valrörelserna aldrig tar slut, om kampen om makten i allt för stor utsträckning överskuggar det politiska vardagsarbetet. För i grunden handlar politik om att lösa små och stora samhällsproblem, och i det arbetet har alla politiker, oavsett om de tillhör regeringsidan eller oppositionen, ett ansvar att delta konstruktivt.

Det är naturligtvis inget märkligt med att oppositionen vill sätta käppar i hjulet för regeringen. När jag blev riksdagsledamot efter Socialdemokraternas förlustval 1991 kände jag mig definitivt revanschsugen. Självfallet funderade jag på hur vi Socialdemokrater åter skulle komma i regeringsställning, gärna före nästa val 1994. Men det jag minns bäst är ändå det politiska vardagsgnet. Framförallt de gånger när jag och mina partikolleger lyckades justera något förslag i den riktning vi ville. Jag lärde mig uppskatta "avslag med krans", det vill säga att mitt förslag avlogs men fick ett slags erkännande och därmed väcktes en förhoppning att jag möjligen kunde lyckas bättre nästa gång. Om livets mening som

>>

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

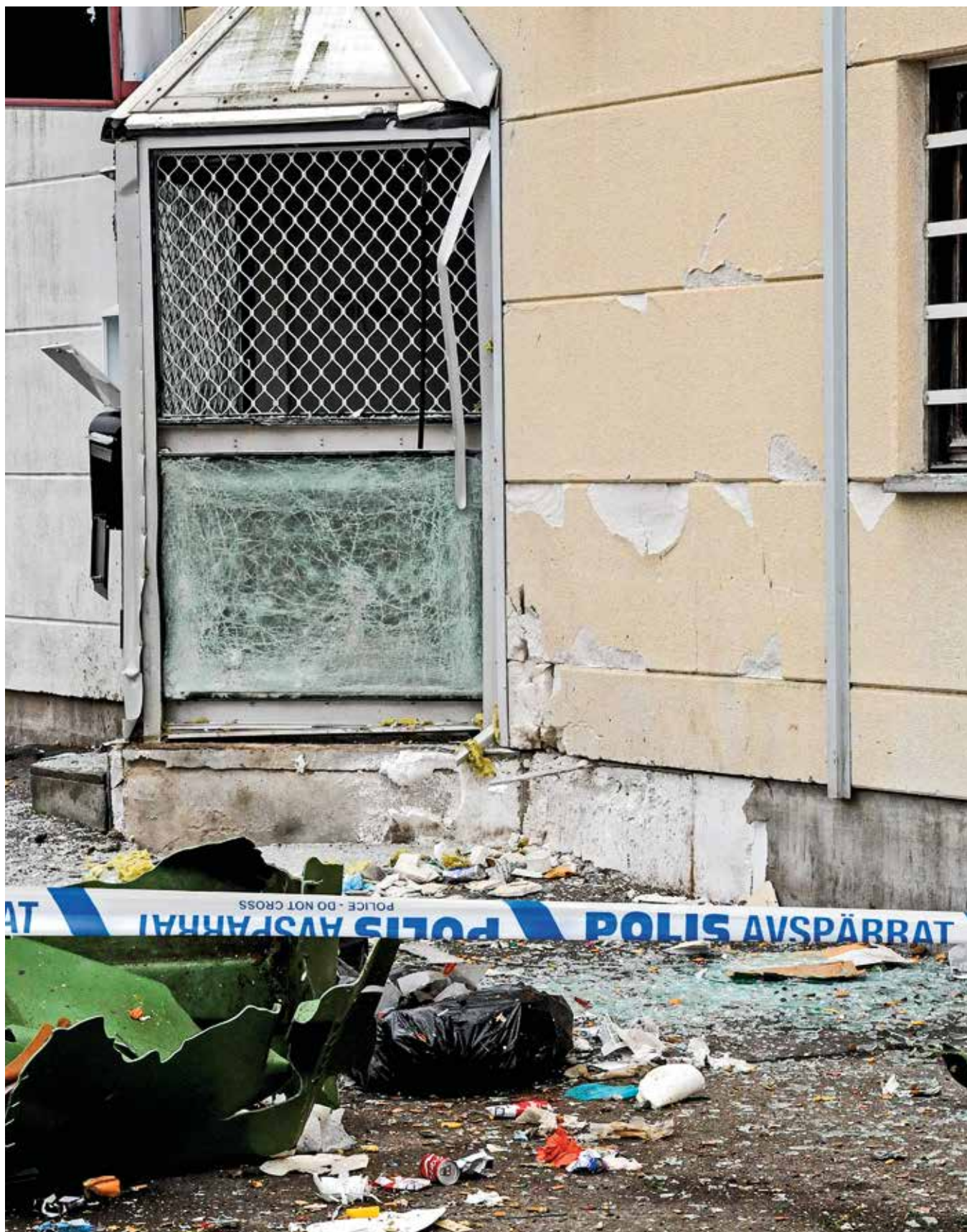

FOTO: XXXXXX

Norrköping i januari 2020.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

oppositionspolitiker hade varit att författa retoriskt renlärga reservationer hade jag aldrig orkat hela mandatperioden.

Nej, jag försöker inte idyllisera gårdagens politiska klimat, än mindre mina egna insatser för länge sedan. Vad jag försöker säga är att vi som är folkvalda har ett ansvar att försöka hjälpa människor här och nu, och att det ansvaret gäller alla, oavsett om vi är regerings- och oppositionspolitiker. Inom vissa områden har vi ett särskilt stort ansvar att vara konstruktiva och ta ett gemensamt ansvar. Försvarspolitik, utrikespolitik och migration handlar om Sveriges relationer med andra länder och förhållande till internationella överenskommelser, och därför är det viktigt med en trovärdig politik över tid inom dessa områden.

Jag tycker även det finns skäl lägga till kriminalpolitiken och inte minst kampen mot den grova brottsligheten. Vi som politiker bråkar ofta om vad vi ska besluta om och vad som ska överlåtas till marknaden eller den enskilda att bestämma. Det finns emellertid några områden där vi alla förväntar oss att samhället, de offentliga institutionerna, har den kraft som krävs för att styra utvecklingen. Vi utgår ifrån att samhället tar ansvar för att upprätthålla lag och ordning. Vi som medborgare förväntar oss att politiker oavsett färg gör sitt yttersta för att grov brottslighet ska bekämpas. Kraftsamlingen har alltså ett eget värde, men jag är dessutom övertygad om att den spelar roll för att åstadkomma resultat.

Vänder honom ryggen.

FOTO:LOTTE FERNVALL/TT

”Vad jag försöker säga är att jag tror att resultat slår retorik och att inom vissa områden är det närmast en nödvändighet att de statsbärande samarbetar för att åstadkomma resultat.”

Självklart måste vi tro på samhällets förmåga att kämpa ner den grova brottsligheten, och som i alla konflikter gäller det att hålla reda på vem som är de riktiga motståndarna.

Därför är det förödande för hela det politiska systemets trovärdighet när även debatten om grov kriminalitet och dödsskjutningar präglas av maktkamp och former för samtal snarare än konkreta förslag för att vända utvecklingen. Det finns frågor där vi har en förbaskad plikt att åstadkomma resultat gemensamt. Efter nästan varje dödsskjutning eller sprängning följer politiska utspel om vad som borde ha gjorts och vem som bär det största politiska ansvaret för den allvarliga utvecklingen.

När det sprängdes en bomb i ett trapphus i Norrköping nyligen tog det bara ett par timmar för den första partiledaren att uttala sig kritiskt om sina politiska motståndare.

Det är enligt min mening pinsamt.

Missförstå mig inte, jag försöker inte leda i bevis att vi numera har en opposition som vägrar ta ansvar.

Alla partier har ett ansvar för oförmå-

gan att kraftsamla och för att de viktiga sakfrågorna överskuggas av dragkampen om makten. Och detta skrivs med en rejäl nypa självkritik. Jag har med liv och ibland inte så lite lust deltagit i diskussioner om hur mitt parti ska förhålla sig till framförallt Sverigedemokraterna. Självklart är det viktigt att fundera på vilka andra partier det är möjligt att samarbeta med, men jag tror det är få utanför den politiska innekitretsen som begriper upphetsningen i debatter om vem som pratar med vem eller varför inbjudningen om samtal med riksdagens partier inte omfattar alla partier.

Jag tillhör Januariavtalets försvarare. Först därför att det i ett oklart parlamentariskt läge är naturligt att forma en lösning i mitten. Det ligger liksom i sakens natur att sådana lösningar har större chans att tolereras av de flesta, om än inte älskas. För det andra fanns det bevisligen inga andra fungerande lösningar. Innehållsligt kan jag fortfarande försvara uppgörelsen, men problemet är att den inte bidrog till det som var syftet, nämligen att skapa arbetsro, att få politiken att gå ifrån valrörelsens maktkamp till politikens vardagsgnet.

Därmed är jag framme vid min andra slutsats: Partier med ambitionen att vara stats- och regeringsbärande måste ta ett särskilt ansvar för frågor där den nationella kraftsamlingen har ett eget värde. Och detta måste gälla oavsett om det finns Januariöverenskommelser eller andra formuler för att lösa politiska vardagsfrågor. Socialdemokrater och Moderater har ett särskilt ansvar, i kraft av sin storlek men också därför att de historiskt och fortfarande är huvudalternativen som regeringsbildare. Kort sagt, jag är övertygad om att förtroendet för det politiska systemet gynnas av att de statsbärande partierna uppträder som statsbärande oavsett om de för tillfället är i regeringsställning eller opposition.

Innan jag fortsätter mitt lite introverta resonemang om det politiska klimatets betydelse; jag är självklart medveten om att tilliten påverkas av mer grundläggande faktorer. Tillit och förtroende för myndigheter och det offentliga systemets företrädare handlar ytterst om hur systemet lyckas åstadkomma det människor behöver och önskar. Hur brottsligheten utvecklas, hur den egna livssituationen förändras och så vidare spelar helt avgörande roller. Men det påverkas i sin tur av det politiska systemets förmåga

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Sträcker ut handen.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

att fungera. Vi lever i ett land och i ett samhälle där vi sedan lång tid bestämt att vi via politiska beslut och politiskt styrda system ska tillgodose många av våra mänskliga behov. Vi förväntar oss ett starkt samhälle och det i sin tur förutsätter starka och väl fungerande myndigheter och ett funktionellt politiskt system.

Jag inser naturligtvis Socialdemokraternas och Moderaternas dilemma. I ett allt mer aggressivt och polariserat politiskt klimat är det inte helt enkelt att uppträda pragmatiskt och resultatinriktat. Vid varje tillfälle som en moderat och en socialdemokrat tar varandra i hand förstärks bilden av ett etablissemang som har fjärrat sig från väljarna och sina värderingar. Det blir lättare för den som vill att måla upp bilden av makten mot väljarna.

Samtidigt visar valresultaten med brutal tydlighet att det inte går särskilt bra för partierna idag. Det alltmer polariserade klimatet och den allt hårdare tonen har uppenbarligen inte gynnat de båda partierna. I valet 2010 samlade Moderaterna och Socialdemokraterna tillsammans över 60 procent av väljarstödet. I valet 2018 hade stödet sjunkit till cirka 45 procent och om vi får tro dagens opinionsmätningar fortsätter partierna att sjunka.

Om vi lyfter blicken och studerar vår omvärld ser vi att det är fullt möjligt för traditionella regeringspartier att vinna framgång. I det senaste danska valet gjorde Socialdemokraterna och liberala Venstre tillsammans ett av de bästa valen sedan demokratis genombrott.

Jag argumenterar inte för en gigantisk samling, en stor koalition likt den i Tyskland. Vad jag försöker säga är att jag tror att resultat slår retorik och att inom vissa områden är det närmast en nödvändighet att de statsbärande samarbetar för att åstadkomma resultat.

Med risk för att idyllisera det förflutna åter igen; när jag var Socialdemokraternas partisekreterare mellan 1998 och 2002 hände det mer än en gång att jag ringde min moderata kollega, först Johnny Magnusson och sedan Sven Otto Littorin. Vi var bittra konkurrenter och ideologiska motståndare, men som politiker och förtroendevalda har vi också ett gemensamt ansvar. Och alla

frågor vinner inte på att dras in i den politiska slagväxlingen. Därför ringde jag ibland och ibland blev jag uppringd.

Något säger mig att relationerna är betydligt frostigare idag.

Avslutningsvis, åter till där jag började den här artikeln. Vi lever i många avseenden i den bästa av tider. Nya tekniker ger oss nya möjligheter att leva längre och bota och lindra effekterna av sjukdomar. Dessutom har många ett ganska stort förtroende för makten och myndigheterna. Sifos mätningar visar att förtroendet ligger tämligen stabilt och alla som arbetar på Skatteverket, Systembolaget och inom polisen kan definitivt stolt sträcka på sig. Förtroendet för politiker och partier är inte lika imponerande, men mätningarna visar ingen alarmistiskt negativ utveckling.

Samtidigt är det uppenbart att migrationen och dödsckjutningar och sprängningar har orsakat en oro som gnager sig in i folkhemmet. Rädslan sprider sig och därmed spänningarna mellan människor och makten och människor emellan. Jag rycker av förklarliga skäl till lite extra när det är Norrköping som drabbas, men vi vet numera att det brutala våldet kan slå till var som helst, i Gislaved, på Östermalm eller i Angered.

Trots allt, utgångsläget kunde vara sämre. För att vända utvecklingen är det av oerhörd vikt att människor litat på makten och myndigheterna. Och om jag får tro opinionsmätningarna rätt så utgår flertalet ifrån att polisen, sjuksköterskan och socialsekreteraren står på medborgarnas sida. Det förtroendet är helt avgörande.

Det är därför som jag oroar mig för att dagens system inte fungerar som det borde. Väljarna har ritat om det politiska landskapet, och det är som det är. Jag ogillar Sverigedemokraternas politik, och tror inte att den ökade rörligheten över gränserna är den främsta orsaken till de stora samhällsproblemen. Men partiet är invalt och det betyder att det är en del av ett parlamentariskt system där alla förväntas prata med alla. De är en del av politi-

kens vardagsgnet.

Jag är trots allt optimist. Jag tror det är fullt möjligt att forma en migrationspolitik som har folklig förankring, och som förenar respekt för mänskliga rättigheter och ordning och reda. Jag är lika så övertygad om att det går att pressa tillbaka de kriminella gängen, bryta brutaliseringen och rejält reducera antalet mord och sprängningar. När politiker, inklusive undertecknad, kommenterar våldet uttrycker vi ofta vikten av samhällelig kraftsamling. Polisen har en viktig uppgift men klarar inte av att lösa problemen själv. Andra statliga myndigheter som Skatteverket och Försäkringskassan har också viktiga uppgifter. Kommunernas roll när det gäller det förebyggande arbetet kan inte underskattas. En väl fungerande skola som förmår hjälpa alla barn är det bästa tänkbara skyddet mot socialt utanförskap och grov kriminalitet. Det var ungefär så jag uttryckte mig den där morgonen efter det att jag hade vaknat av telefonens nyhetssurr.

Det där är förstås lättare sagt än gjort. Det lättaste borde emellertid vara att åstadkomma en politisk kraftsamling. Det handlar trots allt inte om så särskilt många människor. Det krävs emellertid att det finns några vuxna i rummet.

Lars Stjernkvist är kommunalråd i Norrköpings kommun.

Nedgång på uppgång

Den utbredda pessimismen beror inte på oro för ekonomin eller ett utbrett värderingsskifte i samhället utan bristande politiskt ledarskap. Det är trots allt något man kan påverka genom demokratiska processer.

Av Peter Santesson

Tonläget i samhällsdebatten må vara högt, men en sak tycks kunna förena röster som annars står långt ifrån varandra: att vi lever i kristider. Det går inte att komma i närheten av ett socialt medieflöde utan att snabbt lägga märke till dysterheten. Visserligen går uppfattningar om krisens natur och orsaker ofta vitt isär, men de delar en bild av hur Sverige eller hela västvärlden efter en lång tid av tilltagande problem närmar sig en brytpunkt där vägen tvärt kan vika av nedåt.

För vissa kan krisen gälla klimatet och industrialismen, för andra kan den gälla migrationens effekter på välfärdsstaten och tryggheten i samhället. I ytterligare andra läger menar man att den tvärtom handlar om alltmer främlingsfientliga attityder som ligger bakom att så många är skeptiska till migrationen. Där den ene ser ett externt hot mot centrala värderingar i form av invandrad islamism, ser andra ett internt hot i form av växande auktoritär populism och en värdekonserverativ reaktion. Gemensam är upplevelsen av hur vi är på väg mot ett vägskäl, en avgörande brytpunkt.

Utöver de mörka tongångarna är det en sak till som brukar förena. Det är framförallt hos den andre som man uppfattar pessimismen. Det är andra som frammanar krisbilder och är fixerad vid undergångsscenarioer, själv är man bara nykter. För trots att den är utbredd tycks pessimismen ha lite dåligt rykte. Det som verkligen oroar en optimist är att pessimismen ska slå rot.

Varför är samhällspessimismen så utbredd nu? Det är intressant i sig att frågan brukar ställas på det sättet. Hur kommer det sig att det just är pessimismen som uppfattas vara i behov av en särskild förklaring? Optimism väcker inte samma efterfrågan på att få rötterna klarlagda. Optimism är det naturliga – åtminstone i samtida ögon.

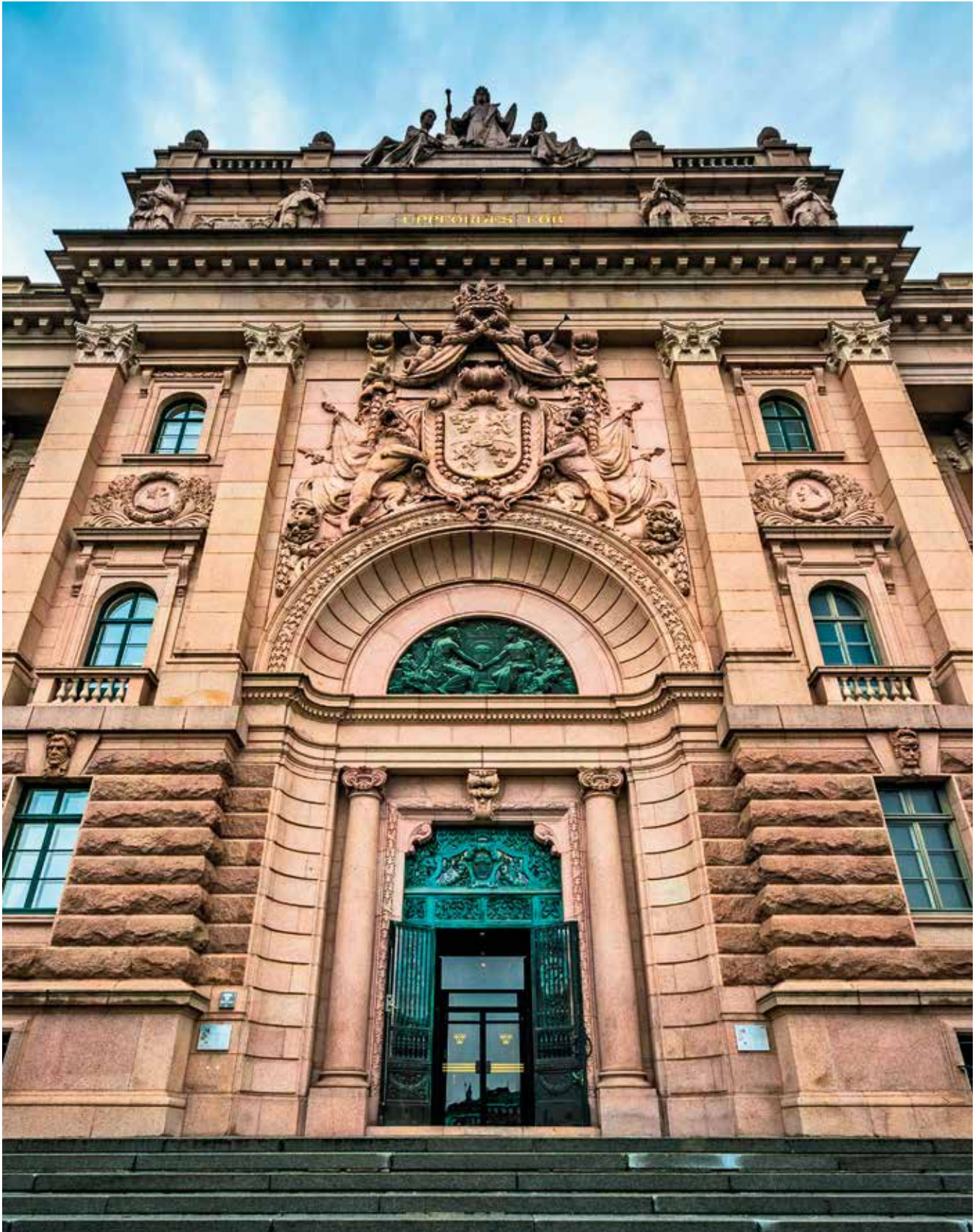
Tron att historiens normalförlopp är en lång utveckling mot det allt bättre är i själva verket en relativt modern tanke. Mänsklighetens historia brukade uppfattas som ett utdraget förfall, en färd bort från en förlorad guldålder. Det var hinsides som man kunde förvänta sig paradiset, inte i vår värld. Tillspetsat blev livet då en process att göra sig redo för att möta döden och skaparen. Ganska dystra utsikter, men det fanns kanske helt enkelt inte speciellt mycket att vara optimistisk över.

När man ska förklara den enorma välbefinningsökningen som skett de senaste två tre hundra åren har alltmer intresse börjat ägnas viktiga kulturella och intellektuella förändringar som ägde rum i exempelvis England och Nederländerna med början i skiftet mellan 1600- och 1700-talet. Tankemönster förändrades liksom uppfattningar om vilken typ av liv som var beundransvärt och eftersträvarsvärt. En mekanisk världsbild bröt fram. Världen började mer och mer uppfattas som en maskin, styrd av lagsamband, inte magiska ingripanden, så också människan. Och maskiner kan styras i önskad riktning om man är skicklig och kunnig.

Idenna palett av välbefinningsökande idéer hittar man också föreställningen om framsteget, att saker och ting successivt blir bättre och bättre. Inte bara blir de bättre ibland, som lokalt avgränsade tillfälligheter, utan generellt och som en del i en stor historisk trend. Människan gör successivt världen allt bättre genom ackumulerade ansträngningar. Paradiset bygger vi själva i denna värld. Det tar lång tid, men genom framsteget är vi hela tiden på väg. Tron på utvecklingen och det ständiga framsteget är en del av att vara en modern person.

Inte konstigt att pessimism har blivit någonting laddat och småkontroversiellt. Den allmänna optimismen blev en del av >>

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

Ledarskap efterfrågas: Riksdagen.

FOTO: ALAMY

”oss” och den moderna kulturen, en del av det kulturella framgångsreceptet. Samhällspessimismen har fortsatt att återkomma i stora vågor, men då som någonting avvikande från den grundläggande tron på det eviga framsteget. Stämningsslaget efter första världskriget gjorde att Oswald Spenglers civilisationskritik blev en oväntad bästsäljare med sitt budskap om att vitaliteten i västvärlden sinade. Efter andra världskriget var det historikern Arnold Toynbee som firade en motsvarande framgång med sin väldiga *A Study of History*, där han sökte efter generella mönster för när och hur civilisationer hamnar på dekis. Frågan svävar över hela generationen: Har turen kommit till oss? Är det slut nu? Kan vi fortsätta att tro på framsteget eller har dekadensen satt in?

Idag är nedgången på uppgång. Internationellt tycks finanskrisen i slutet av 00-talet ha inlett en period då idéer om civilisationsrisk försvagning fått ett uppsving. I samhällsdebatten är trenden tydlig – krislitteraturen är nu en mycket livaktig genre. Även allmänhetens uppfattningar om utvecklingen i landet där man bor har dragit i liknande riktning. I europeiska länder är det typiskt sett en övervikt för uppfattningen att landet utvecklas i fel riktning. Det är i Asiens snabbväxande ekonomier som man hittar den största optimismen. Det har sett ungefär likadant ut under 2010-talet.

Ar det svenska stämningsslaget en del av detta? Sverige brukar flyta med i de internationella strömmarna och sannolikt gör vi det även nu. Men i så fall nåddes vi av strömmen med viss fördröjning. Den svenska färden ned i samhällspessimismen inleddes i det tysta för knappt tio år sen. Förändringen får sägas vara ganska oväntad. Vid 2010-talets början var den svenska allmänhetens uppfattning om samhällsutvecklingen på det hela taget klart positiv.

Finanskrisen hade inneburit ett par mycket turbulenta år i omvärlden. Kanske handlade det egentligen mest om att ha haft turen på sin sida, men Sverige tog sig igenom krisen utan några allvarigare bekymmer. I en orolig omvärld framstod Sverige som en välfungerande och välskött plats. *Financial Times* rankade år 2011 finansminister Anders Borg som den skickligaste i Europa. I januari 2013 hade *The Economist* en viking på omslaget. Tidningen lyfte fram de skandinaviska länderna, och inte minst Sverige, som synnerligen välskötta och rationella ekonomier i en stort uppslagen specialbilaga. Något rätt verkade vi ändå göra.

Mediecyntiker brukar muttra att när en trend har hållit i sig så pass länge att till och med samhällsjournalister hinner uppmärksamma den, ja då har den regelmässigt hunnit passera sin kulmen och är redan i avtagande. Internationella lovord och prestigefyllda tidningsomslag är bara som de första gula löven i lindens krona, en antydning om att sensommaren är över och hösten är på väg. Samtidigt som Sveriges internationella glans ökade började stämningsslaget hos den svenska allmänheten att förändras.

En metod för att följa den generella upplevelsen av samhällsutvecklingen, det så kallade sentimentet, är att låta allmänheten svara vad de tycker: ”Går utvecklingen i Sverige på det hela taget mest åt rätt håll eller mest åt fel håll?” Analysföretaget Demoskop genomför allmänhetsintervjuer varje månad där frågan ställs. Balansen mellan andelen som uppfattar utvecklingen som positiv och andelen som uppfattar den som negativ, det vill säga

andelen positiva minus andelen negativa, ger ett enkelt och samlat mått på hur optimistisk stämningsslaget är bland allmänheten.

Medan Sverige i offentligheten pryddes tidningsomslagen började det balansmättet att månad för månad smyga nedåt. I början av 2011 låg balansen på ca +30 procent, vilket innebar en kraftig dominans för att se positivt på utvecklingen. Trenden gick stadigt nedåt. I början av 2012 hade den positiva balansen redan halverats till +15 procent, och i slutet av samma år hade kurvan hunnit krypa ned till nollstrecket. Från och med 2013 blev balansmättet negativt, det vanligaste hade blivit att se negativt på utvecklingen. Pessimismen började dominera stämningsslaget.

I nget påverkar ens syn på samhällsutvecklingen lika tydligt som huruvida man sympatiserar med den sittande regeringen eller ej. Så länge man uppfattar att det är representerat från ens eget lag i politiken som styr landet tenderar man också att se mer positivt på utvecklingen. Sambandet kan förstås även gå andra riktningen – om man mister tillförsikten kan också partisympatin förändras. Vid ett regeringsskifte byter samhällsoptimister och pessimister plats med varandra över en natt.

Vad var det som hände under åren när kurvan började bege sig nedåt? Handlade det bara om ett fallande opinionsstöd för alliansregeringen? Nej, så enkelt är det inte. Även om det fanns stora och förväntade skillnader i sentimentet mellan olika väljargrupper var det ändå snarlika trender som syntes i alla läger. Alliansväljarna blev inte bara färre utan också mindre optimistiska. Oppositionspartiernas väljare blev inte bara fler utan började också

se mer kritiskt på landets färdriktning. Den mer negativa synen på samhällsutvecklingen kom på bred front.

Inrikespolitiskt karaktäriserades åren 2011 till 2014 av att en lång rad uppmärksammade kriser blossade upp inom vitt skilda sakområden. Den bristande tillförlitligheten i tågtrafiken blev så påtaglig att det började skämtas om saken. Förtroendet för försvaret vacklade under den så kallade ryska påsken och enveckasförsvaret blev ett begrepp. Inom äldreomsorgen blev den så kallade Caremaskandalen synnerligen omtalad och inledde en mer övergripande och infekterad debatt kring välfärdsföretagens roll och effekt på välfärden. Förtroendet för svensk skola kom i gungning när svenska elever fick fiaskoresultat i Pisaundersökningen som publicerades i december 2013. Listan skulle kunna göras längre. Den samlade bilden var ett brett ifrågasättande av hur välfungerande det offentliga Sverige egentligen var. Samtidigt var det kriser som inte fick någon lösning. Stora samhällsdebatter avslutades genom att de kom i skuggan av nästa som tog vid. Traven med odiskade tallrikar växte.

Ar 2015 hade pessimismen över samhällsutvecklingen hunnit bli tämligen påtaglig. Då kom migrationskrisen. Den fick en kraftig påverkan på allmänhetens upplevelse av samhällsutvecklingen. Frågan överskuggade allt annat och toppade dagordningen under lång tid. Man kan hävda att den i grund och botten har legat kvar där sedan dess. Det som hänt är att den under det senaste året har transformerats till en debatt om lag och ordningsfrågor, en debatt som är nära besläktad med migrationsfrågan, som enga-

”Det tar lång tid, men genom framstegen är vi hela tiden på väg. Tron på utvecklingen och det ständiga framsteget är en del av att vara en modern person.”

NÄR LEDARSKAPET SVIKTAR

gerar samma väljargrupper och förs i samma termer. Frågan gäller samhällets förmåga att sätta och hålla gränser. Pessimismen har fördjupats ytterligare efter migrationskrisen. Idag uppfattar sju av tio att Sverige utvecklas i fel riktning.

Det är onekligen en mycket utbredd pessimism. Men hur djup är den och vad handlar den om? För att kunna svara på den frågan har Demoskop ställt fördjupande frågor om pessimismen till en allmänhetspanel (1 002 intervjuer, februari 2020). Resultaten ger ett par ledtrådar om vad det är för slags missmod som allmänheten känner kring samhällsutvecklingen.

Handlar det verkligen om pessimism och inte bara en kritik mot nuläget? Frågan om vad man tycker om landets utveckling är visserligen en klassiker, men att rakt av översätta den till att fånga graden av optimism och pessimism är inte invändningsfritt. Man kan tänka sig en kritiker som ogillar den nuvarande inriktningen men som tror att det finns goda möjligheter att vända utvecklingen med rätt beslut. Att se pessimistiskt på nuläget behöver inte vara samma sak som att ha tappat all förtröstan. Tron på framsteget gäller det längre perspektivet.

Det är en rimlig invändning, men hur långt bär den? För att fånga den långsiktiga dimensionen och avgöra saken behövs två frågor. Frågeställningen hur man ser på landets utveckling behöver kompletteras med en fråga om det längre perspektivet. I det här fallet har därför även frågan ställts om hur man tror att landet har utvecklats om tio år jämfört med idag, till det bättre eller sämre?

Genom att korsa de båda frågorna får man fyra möjliga positioner. Den fullständiga optimisten, "frid och fröjd!", uppfattar nuvarande riktning som positiv och har en positiv långtidsprognos. Den djupa pessimisten, "det här slutar illa!", gör motsatta bedömningar i båda dimensionerna. Men

*"I turbulenta tider
är behovet av gott
ledarskap särskilt stort.
Om man då inte ser
att utbudet motsvarar
kraven växer missmodet."*

Det handlar inte om Oswald Spenglers pessimism.

FOTO:GETTY IMAGES

därtill kan man tänka sig en optimistisk kritiker, "vi kan bättre!", som ser negativt på den nuvarande utvecklingen men som tror att saker ändå förbättras på tio års sikt. Den ängsliga optimisten, "tänk om vi tappar det!", ser den nuvarande utvecklingen som positiv men tvivlar på att den kommer att bestå, och tror att utvecklingen blir negativ på längre sikt.

Sju av tio ser negativt på utvecklingen idag, men vad för slags pessimister rör det sig om? Har de kvar tillförsikt i det längre perspektivet? Nej, det visar sig att den negativa framtidssynen är djupare än många skulle gissa. Det är inte bara fråga om en dagskritik av det nuvarande styret, utan en mer långtgående pessimistisk uppfattning om utsikterna även i tioårsperspektivet. Knappt två av tre pessimister, 45 procent av befolkningen som helhet bedömer utvecklingen som negativ både i nuläget och på tio års sikt. Det är den vanligaste uppfattningen bland båda könen och i alla åldersgrupper. Pessimismen gäller samma sakfrågor som man brukar hitta överst på dagordningen: problem kring lag och ordning, sjukvården och integrationen.

Vad är det då man tror ligger bakom de förväntade försämringarna? Uppfattar pessimisterna i allmänheten ett slags civilisatoriskt kultur- och värderingsförfall av det slag som brukar dominera analyserna i nedgångslitteraturen? Nej, på den punkten ser mönstret däremot ut att vara lite annorlunda. Det är inte värderingsförändringar som bekymrar pessimisterna. Och tron på framsteget i materiell och ekonomisk mening vacklar inte heller.

Det är inte oro för den egna plånboken eller låg tillväxt som skaver. I svaren är det istället en annan faktor som är tydligt dominerande. Det handlar om att man uppfattar bristande politiskt ledarskap idag. I turbulenta tider är behovet av gott ledarskap särskilt stort. Om man då inte ser att utbudet motsvarar kraven växer missmodet.

Det här är inte en mer allmän civilisationspessimism av Spenglers slag, att västvärlden skulle vara ålderssvag och uttömd på kreativitet. Optimisten som vill muntra upp genom att peka på fallande spädbarnsdödlighet och teknologiska under skjuter bom. För detta liknar snarare ett skarpt missnöje med politiska alternativ, på både kort och längre sikt. Pessimismen ser ut att ta sikte på inhemska policymisslyckanden och de aktörer som kan hållas ansvariga för dem.

Den som instinktivt oroas av pessimistiska tankemönster, och som befärad att århundraden av utvecklingsoptimism är på väg att förbytas i allmänt håglös uppgivenhet, kan därför känna sig lite lugnare. Många må vara mycket besvikna på det politiska styret. Men till skillnad från bredare kulturkritik är ledarskapsfrågan trots allt en konkret faktor som är fullt påverkbar genom normala demokratiska processer. Anser man att fisken ruttar från huvudet kan och kommer det missnöjet att få sitt naturliga utlopp genom demokratins institutioner, även om det tar lite tid. Spenglers och Toynbees stora civilisationsperspektiv är fascinerande, men det vi har att göra med här är enklare saker som har mer vardagliga proportioner. Man kan antagligen vara ganska optimistisk även kring pessimismen.

Peter Santesson är opinionschef på Demoskop.

Lillian Hellmans uppgång och fall

Författaren Lillian Hellman blev en idol för den amerikanska vänstern. Men kollegan Mary McCarthy anklagade henne för att vara lögnaktig och Sovjetvänlig.

Av Margareta Melén

I en artikel i tidskriften *Le Magazine littéraire* 2017 hävdade historikern Pascal Ory att intellektuella och litterära dispyter är en fransk specialitet, precis som "ankbröst eller erotik". Men i *Den svenska litteraturhistorien* (1996) skriver Göran Hägg apropå den så kallade Thorildfejden 1782–92 att den blev mönsterbildande och "den första av de för svenskspråkigt kulturliv typiska, regelbundet återkommande fejderna". Han menar vidare att det inte finns någon riktig motsvarighet i engelsk- eller franskspråkig litteratur. Båda har rätt, men bara delvis.

Litteraturbråk färgas givetvis av den historiska och kulturella kontexten men det betyder inte att företeelsen som sådan skulle vara ett nationellt särdrag för något land. Så länge det har funnits litteratur har det pågått fejder, i botten ligger ofta någon form av rivalitet som har med försörjningen att göra. Pindaros anklagade redan på 400-talet f Kr två poetiska motståndare för att baktala honom inför en gemensam välgörare "som två korpar som kraxar mot örnen".

Många skärmytslingar resulterar endast i ett intensivt utbyte av invektiv. Men vissa av dem bottenar i större motsatsförhållanden och kan beskrivas som avgörande intellektuella kraftmätningar. I boken *Dualisms* (2007) analyserar litteraturprofessorn Ricardo J Quinones fyra sådana motståndarpar – Erasmus och Luther, Voltaire och Rousseau, Turgenjev och Dostojevskij, Sartre och Camus – som förvandlade "den eviga pardansen, duetten, till en duell där de inte bara representerade sig själva utan också den djupa söndringen i de samhällen som var deras".

Ett senare exempel på en sådan kraftmätning var den fyra år långa och förbittrade striden mellan Lillian Hellman (1905–1984) och Mary McCarthy (1912–1989), som brukar kallas den största litterära fejden i modern amerikansk historia.

Hellman var dramatiker, memoarförfattare och politisk aktivist. Vistelserna i den amerikanska Södern i en tid präglad av förtryck mot svarta lade grunden till hennes livslånga kamp för jämlikhet mellan olika etniska grupper. Hon tog tidigt avstånd från den frambrytande fascismen och hyste som många intellektuella under 1930- och 40-talen starka kommunist sympatier. Hon debuterade 1934 med en pjäs med ett lesbiskt tema, *De oskyldiga*, som bygger på ett autentiskt rättsfall i 1800-talets Skottland. Idén hade hon fått av deckarförfattaren Dashiell Hammet, med vilken hon hade ett av och tillförhållande i trettio år. Med den pjäsen, som för övrigt sattes upp på Dramaten 2013, hade hon i ett slag funnit en egen författarröst som moralist och problemställare.

Efter att mest ha skrivit för teatern och filmen övergick Hellman i mitten av 1960-talet till att skriva de tre memoarböcker – *Och ändå ...* (1969), *Julia och andra porträtt* (1973) och *Scoundrel Time* (1976) – som skulle göra henne till en lika stor celebritet som de skådespelare som spelade hennes gestalter på teaterscenen eller filmduken. Framgången nådde sin kulmen med det berömda femte kapitlet i *Julia och andra porträtt*. Det blev en Oscarsvinnande film 1977 med Jane Fonda i rollen som Hellman själv, medan Vanessa Redgrave spelade hennes barndomsvän Julia, medlem av antifascistiska österrikiska motståndsrörelsen. Den bild av sig själv som Hellman frammanar i dessa böcker hade, som litteraturkritikern Richard Bradford påpekar i *Literary Rivals* (2014), fått henne att framstå som en hjältinna för "den nya

amerikanska vänstern, den generation som hade underminerat den institutionaliserade rasismen och banat väg för nya normer för social rättvisa och jämlikhet mellan könen".

Hellmans skicklighet som historieberättare hade satt henne på en

"Så länge det har funnits litteratur har det pågått fejder, i botten ligger ofta någon form av rivalitet som har med försörjningen att göra."

Margareta Melén
är översättare och
kulturskribent.

Lillian Hellman.

FOTO: GETTY IMAGES

pedestal. Men det var också den som skulle bringa henne på fall och under 1970-talets andra hälft gradvis förvandla henne från en förebild för 1900-talets nya kvinnoideal till själva urtypen för en inpiskad lögnare. Det var en process som inleddes 1976 med publiceringen av den tredje memoarvolymen *Scoundrel Time* (ungefär ”Skurktider”), som behandlar den period under 1940- och 1950-talen då det bedrevs häxjakt på vänstersympatisörer i USA. Många intellektuella och personer verksamma inom filmindustrin drabbades hårt och Hellman hörde till dem som kallades till förhör om sitt eget och sina vänners förhållande till kommunistpartiet.

I slutet av 1970-talet var det fortfarande ett i hög grad minerat område som hade gjort vänner till fiender och där frågor om historisk sanning oundvikligen hamnade i förgrunden, något som Hellman tycks ha underskattat betydelsen av. De medlemmar av intelligentian som Hellman anklagade för tystnad och passivitet svarade med att påtala hennes egen långvariga tystnad i fråga om stalinismens grymheter. Under 1930-talet hade hon undertecknat ett uttalande till stöd för de beryktade skenrättegångarna i Moskva. Hon hade låtit icke-angreppspakten mellan Hitler och Stalin passera utan kommentarer. Inte ens den ryska antisemitismen hade kunnat förmå henne att uttala sig kritiskt om Stalins regim, vilket är märkligt inte bara med tanke på hennes tysk-judiska härkomst utan också för att flera av de förföljda var konstnärer och författare som hon beundrade och hade mött under sina resor. Det skulle dröja ända till mitten av 1960-talet innan hon, djupt plågad av sina tidigare ställningstaganden, anslöt sig till protesterna i samband med den uppmärksamade Sinjavskij-Daniel-rättegången, då två författare dömdes till flera års straffarbete för att ha publicerat regimkritiska texter utomlands.

Den sju år yngre Mary McCarthy var inte en celebritet som Hellman, men hon var en respekterad författare och en tungt vägande och ständigt närvarande röst i den samhällskritiska debatten. Efter avslutade studier vid Vassar College i New York hade hon sökt sig till stadens vänsterintellektuella kretsar och kom att ingå som enda kvinna i redaktionen för *Partisan Review*, språkrör för den icke-stalinistiska vänstern. Som tidsskriftens mångåriga litteratur- och teaterrecensent gjorde hon sig känd för sin slagfärdiga och bitskt sarkastiska formuleringskonst, som också skulle vara hennes signum när hon inledde sitt eget skönlitterära författarskap i början av 1940-talet.

Med den delvis självbiografiska kollektivromanen *Gruppen* (1963), om åtta välutbildade societetskvinnor i 1930-talets New York, fick hon sitt stora internationella genombrott. Boken, som filmades av Sidney Lumet 1966 och ibland har utmålats som 30-talets motsvarighet till *Sex and the city*, blev en kioskvältare i USA och låg på *New York Times* bästsäljarlista i nära två år. Den förbjöds i Australien, där den ansågs sedlighetssårande på grund av de handbokssakliga sexskildringarna. En orsak till bokens framgång var att den låg helt rätt i tiden. 1963 är också publiceringsåret för feministen Betty Friedans studie *Den feminina mystiken*, som efter rösträttsrörelsen banade väg för en andra vågens feminism under 1960- och 1970-talet. Men liksom Doris Lessing och ärkefienden Hellman beteckade sig McCarthy för att bli kallad feminist.

Det hindrade förstås inte, som Sara Danius med rätta påpekar i sitt förord till den nyöversättning som gavs ut på Bonniers förlag 2017, ”att hennes bok kan läsas i feministisk anda”. Framför allt kan den läsas. En text som står sig mer än ett halvt århundrade efter tillkomsten har goda chanser att bli en klassiker. Och McCarthy

”Hellmans skicklighet som historieberättare hade satt henne på en pedestal. Men det var också den som skulle bringa henne på fall och under 1970-talets andra hälft gradvis förvandla henne från en förebild för 1900-talets nya kvinnoideal till själva urtypen för en inpiskad lögnare.”

thys text, som kom på svenska första gången 1964, håller onekligen, inte minst tack vare den sammanblandning av tidsperspektiv – det moderna 30-talet skildrat i ljuset av det radikala 60-talet – som av flera tidiga kritiker bedömdes som ett misstag. I själva verket var det ett genidrag, ett slags dubbelseende som också avspeglas i McCarthy kvickt ironiska språk. Det drabbar såväl männen, som tar för sig med den självklarhet som de hade fostrats till, som det kvinnliga kollektivet som trots utbildning, ambitioner och föresatsen att inte bli som sina mammor ändå tvingas in i ungefär samma begränsande fällor som dessa, en erfarenhet som inte bara är ironisk utan också rymmer ett tydligt stråk av tragik.

Om McCarthy hade gjort sig fruktad som en giftig kritiker, var hon inte mindre dräpande i sin fiktionsprosa även om de drabbade tillhörde en mindre officiell krets. Flera av hennes karaktärer är nödortfiktigt kamouflerade porträtt av verkliga personer, vänner, kolleger, avlagda älskare och gamla studiekamrater. Det var alltså inte för inte som McCarthy kallades drottningkobran, ett epitetsom med lika stor rätt skulle ha kunnat tillfalla Hellman. Hon och McCarthy var på många sätt jämbördiga motståndare vars karriärer hade löpt parallellt.

Som ofta är fallet med betydande litterära fejder hade den mellan Hellman och McCarthy en lång inkubations-tid. Antagonismen gick så långt tillbaka som till 1930-talet med rötterna i deras vägval rörande kommunismen. Medan McCarthy tidigt valde trotskismen som sin ideologiska hemvist skulle Hellman, som hennes biograf Alice Kessler-Harris skriver i *A Difficult Woman* (2012), ”längre och naivare än många hålla fast vid hoppet om att Sovjetunionen skulle omvandla sig själv och visa sig vara en möjlig modell”. Det var en skiljelinje som skärptes under spanska inbördeskriget. Till skillnad från bland andra McCarthy,

George Orwell och John Dos Passos insåg Hellman inte att den kommunistiska hjälpen i motståndskampen mot Franco kom till priset av sovjetisk kontroll och var därmed blind för de grymheter som begicks av kommunisterna mot det icke-kommunistiska motståndet. McCarthy menade att det var människor som Hellman som bar skulden för mordet på motståndskampens ledare, liksom för de regeringstrognas slutliga nederlag.

De två kvinnorna befann sig också på motsatta sidor om en kulturell skiljelinje. McCarthy var en *highbrow*, hon tillhörde den högsta kasten av intellektuella som skrev i de mest tongivande tidskrifterna. Hon var en tid gift med kritikern och författaren Edmund Wilson, med vilken hon hade en son. Bland McCarthy nära vänner fanns filosofen Hannah Arendt, deras korrespondens har senare publicerats.

En bästsäljande celebritet som Hellman åtnjöt inte samma prestige utan betraktades som *middlebrow*, en medelmåtta. I sin teaterkritik hade McCarthy komplimenterat skådespelsförfattaren Hellman för hennes ”oljiga virtuositet”. Efter publiceringen av kioskvältaren *Gruppen* kunde Hellman betala med samma mynt genom att beteckna romanförfattaren McCarthy som ”en författare för damer, en damtidningsförfattare”. Bortsett från den typen av utbyte av älskvärdheter korsades deras vägar ytterst sällan men det hindrade inte att de var intensivt medvetna om varandras närvaro i samhällsdebatten under de mer än fyra decennier som deras konflikt jäste under ytan innan den slutligen kom till ett utbrott som en bitter *grande finale*.

Den tändande gnistan blev en kommentar av McCarthy när hon gästade den populära pratshowvärd Dick Cavett för att tala om sin nya bok *Kannibaler och missionärer* (1979). När hon fick

en fråga om den amerikanska samtidslitteraturen uttryckte sig McCarthy till en början i kritiska men svepande ordalag. Cavett, som ville ha intervjuer med sting, pressade henne att ge ett exempel på en kollega som hon tyckte var överskattad. ”Den enda jag kommer på”, svarade hon till slut, ”är en kvarleva som Lillian Hellman, som jag tycker är kolossalt överskattad, en dålig författare, och en ohederlig författare.” När Cavett frågade henne vad det var med Hellman som var så ohederligt svarade hon: ”Varje ord hon skriver är en lögn, inklusive ’och’ och ’det’.” Studiopubliken brast ut i skratt, men få hade fullt klart för sig vad det roliga bestod i.

Programmet hade bandats två månader före sändningen den 24 januari 1980 och vederbörligen granskats av Cavett, McCarthy och tv-bolagets advokat för att eliminera eventuellt åtalbara uttalanden. McCarthys yttranden om Hellman oroade inte någon, i synnerhet som hon under årens lopp hade uttryckt sig på liknande sätt i andra sammanhang. Men då hade de inte räknat med att Hellman, liksom många andra amerikaner tvärs över landet, ägnade en del av den där januarikvällen åt att titta på Dick Cavett Show. Hon blev rasande. Efter att ha talat med sina advokater beslutade hon sig för att stämma McCarthy, Cavett, hans produktionsbolag och det allmännyttiga televisionsbolaget PBS på 2,5 miljoner dollar.

Hellmans reaktion måste ses mot bakgrund av den hätska debatten kring *Scoundrel Time*. Förödmjukad och hårt trängd av de ständiga anklagelserna för hyckleri, självförhärligande och stalinism ville hon göra upp med sina veder-sakare en gång för alla genom att krossa den mest oförsonliga av dem. Det skulle visa sig vara ödesdigert. Beslutet att ställa McCarthy inför rätta ledde till att den bild som Hellman hade förmedlat av sig själv i sina memoarböcker granskades under lupp. Var hon verkligen född i New Orleans och hur gammal var hon egentligen? Släpptes det verkligen bomber över Valencia när hon var där och räddades hon av en polisman? Var det sant att Ernest Hemingway bad henne läsa och ha synpunkter på manuskriptet till *Att ha och inte ha*? Det sistnämnda dementerades av journalisten Martha Gellhorn, hans tredje hustru, som dessutom hävdade att Hemingway hade avskytt Hellman.

Och hur förhöll det sig egentligen med berättelsen i *Julia och andra porträtt* om Hellmans heroiska insats för att undsätta en väninna sedan ungdomsåren, som engagerat sig i den österrikiska motståndsskampen mot fascismen? Var det Hellmans historia eller någon annans?

Det hade länge gått rykten om att Julias historia i själva verket var baserad på en annan kvinnas erfarenheter. Den enda amerikanska som österrikarna hade kunnat identifiera som så aktiv i motståndsrörelsen i Wien var psykiatern Muriel Gardiner, som med stigande förvåning kunnat se sitt eget tidiga liv återberättas först i Hellmans bok och sedan i den efterföljande filmen. Ännu mer förvirrande måste det ha varit att få reda på att hon antogs ha dött i London och att hennes kropp hade transporterats till USA för kremering genom Hellmans försorg. De båda kvinnorna hade aldrig träffats, men de hade haft en gemensam umgängesvän. Det är sannolikt förklaringen till Hellmans kunskap om Gardiners förflutna, som annars bara den närmaste kretsen var informerad om. Först när hennes liv i Hellmans version blivit en stor mediehändelse och en bricka i det rättsliga spelet mellan Hellman och McCarthy bestämde hon sig för att publicera sin egen version i memoarboken *Code Name Mary* (1983).

För Kessler-Harris, en förstälsefull men långtifrån okritisk

levnadstecknare, är det en gåta varför Hellman ”inte kunde medge att, även om hon kan ha inspirerats av det lilla hon visste om Gardiners liv, så kom det mesta från hennes fantasiliv, från hennes önskan att vara den modiga kvinna hon föreställde sig att hon kunde vara”. Men förklaringen ligger kanske just i att historien om Julia var en så vital del av Hellmans publika *persona* – som en ikon för 1900-talets kvinna – att det var praktiskt tagit omöjligt för henne att retirera. Hellman hade helt enkelt målat in sig i ett hörn, inte så mycket genom att fabulera – hon var trots allt som Kessler-Harris skriver ”en dramatiker och självdramatisering var hennes styrka” – som genom att hon använde sin fabuleringsförmåga till att konstruera den offentliga bilden av sig själv.

Avslöjandena kring Hellman gynnade förstas McCarthy, som från början haft den svagare positionen såväl ekonomiskt som juridiskt i en fejd och rättstvist som under de fyra år den pågick delade hela den amerikanska kultureliten i två lidelsefullt stridande läger. En av dem som försökte mäkla

fred mellan de båda kvinnorna var ironiskt nog Norman Mailer, en så notorisk stridstupp att hans kolleger betraktade det som en förolämpning att inte ha blivit förolämpad av honom. Även om Mailers medlingsförsök inte ledde till något annat än att Hellman gjorde tvärt slut på deras 30-åriga vänskap, höll många kommentatorer med honom om att Hellman aldrig borde ha gjort rätts-sak av McCarthys uttalanden; om hon vann målet fruktade man att det skulle få konsekvenser för yttrandefriheten. Först med Hellmans död i en hjärtattack i juni 1984 vid 79 års ålder skulle fejden upphöra. Hennes advokater avskrev också hela den juridiska processen. Bara fem år senare dog McCarthy av lungcancer.

När de två antagonisterna i en litterär fejd råkar vara kvinnor utmålas den gärna som en *cat fight*, en benämning som lätt ger förringande associationer till kvinnligt råkrur. Manusförfattaren och filmregissören Nora Ephron (mest känd för romantiska komedier som *Sömnlös i Seattle* och *När Harry träffade Sally*) skrev en pjäs baserad på fejden, *Imaginary Friends*. När den uppfördes i San Diego hösten 2007 avslutades den med att två uppstoppade dockor föreställande Hellman och McCarthy pucklade på varandra för allt vad tygen och stoppningen höll. Pjäsen fick blandad kritik och lades ner efter 76 föreställningar. Betydligt

bättre gick det tolv år senare för Brian Richard Moris *Hellman v. McCarthy*, som byggde på samma källmaterial. Originaluppsättningen från våren 2014 på Abingdon Theatre i New York blev en framgång. Det berodde inte minst på att Dick Cavett spelade sig själv och sekunderade de båda huvudrollsinnehavarna med kvickt klargörande kommentarer.

Men benämningen kattfejd fortsatte att nästla sig in överallt i diskussionen om pjäsernas innehåll och bidrog till att ställa den mångbottnade verklighetsbakgrunden i skuggan. Författaren och kritikern Irving Howe var en av få kommentatorer som redan från början framhöll att fejden Hellman-McCarthy ”inte bara handlade om två gamla damer inbegripna i ett kattslagsmål”. Kärnan i deras konflikt – förhållandet till kommunismen – var som Howe påpekade ”troligen 1900-talets centrala problem, politiskt, kulturellt, intellektuellt”. Hellman och McCarthy representerade inte bara sig själva utan också sin konfliktfyllda samtid. Deras fejd lever vidare som en fortlöpande diskussion om spänningen mellan ideologisk trohet och intellektuell frihet, och mellan fakta och fiktion. ✱

FILM

Disneys resa till Nörden

Disneys *Frost*-filmer är inspirerade av H C Andersens *Snödrottningen*. Men de har även likheter med Selma Lagerlöfs verk, menar **Martina Björk**.

SNOW QUEEN VAR arbetsnamnet på Disneys gigantiska succé *Frost* (*Frozen*, 2013), vars uppföljare *Frost II* nyligen hade premiär. Att H C Andersens saga *Snödrottningen* tjänat som underlag för historien framgår av eftertexten, men den har genomgått en rejäl förvandling på Disneys arbetsbord. Den snödrottning som man först skapade blev alltför endimensionellt ond, tyckte man, och gjorde om henne. Snödrottningen Elsa i *Frost* är en i grunden varmhjärtad person som har föga gemensamt med sin motsvarighet i sagan, bortsett från att de båda har ett isslott. Möjligen kan man också tycka att de isblixtar som hon skickar påminner om de diaboliska spegelskärorna i *Snödrottningen*, som förvänder gott till ont. Sagans Kaj och Gerda finns förvisso kvar, men inte som barn eller huvudpersoner, utan som tjänare på slottet, där de föräldralösa prinsessorna Elsa och Anna bor.

Disney förhåller sig så pass fri till originalet att man kan undra om en hänvisning till Andersen överhuvudtaget är nödvändig. När jag ser den första filmen kan jag inte undgå att märka influenser även från annan skandinavisk litteratur. Eller är likheterna en tillfällighet? Att man valt orten Arendal (Arendelle), Knausgårds hemstad, som hemvist för Elsa och Anna, kan förstås vara en ren slump. Men det är frestande att tro att namnet dök upp hos filmmakarna tack vare *Min kamp*-serien som slog igenom internationellt samtidigt som filmen kom till.

Under arbetet med den första filmen åkte en grupp ur filmteamet iväg på studieresa till Norge och fann inspiration till landskap, byggnader, inredning och kläddräkter. Huruvida de även sökte andra litterära förebilder än Andersen framgår inte av de intervjuer och reportage som jag har läst. Oavsett om referenserna är omedvetna (vilket är svårt att tro) eller inte, finns en hel del att hämta för den litteraturintresserade.

Det betonas ofta att *Frost* är en film om systerskap. Under sin uppväxt är Elsa och

Anna de bästa vänner. När den nykrönta drottningen Elsa av rädsla för sina magiska krafter flyr från Arendal, lämnar hon inte bara sitt rike, utan tar samtidigt avstånd från sin syster. Under tonerna till sin berömda sång om frihet ("Let it go") går Elsa in i sig själv och isolerar sig i det isslott som hon skapar med hjälp av magi. Hon blir isdrottning. Den kavata och handlingskraftiga Anna, som vill rädda riket och återupprätta relationen till sin syster, ger sig ut för att leta efter henne, trots faran det medför. När hon kommer till Elsas skräckinjagande slott blir hon inte välkommen av sin syster. Annas envishet får Elsas tålamod att tryta. Elsa skickar en isblixt mot Anna, som av misstag träffar hennes hjärta. Gradvis förvandlas Anna helt och hållet till is.

KOPPLINGEN TILL SISS OCH UNN i *Isslottet* av den norske författaren Tarjei Vesaas känns inte långsökt. Siss och Unn är två jämnåriga flickor som tillsammans upptäcker en förunderlig vänskap. Siss är populär och utåtriktad, medan den föräldralösa Unn är introvert, men deras olikheter hindrar dem inte från att känna sig som tvillingsjälur. Något blir för stort för Unn, hon blir rädd och flyr. Hon söker sig till en naturlig isformation som i flickornas värld är ett isslott. Det är något magiskt med det, lockande och farligt, och vad som egentligen händer i isslottet och med Unn vet man inte. Hon sluter sig och försvinner, vilket föranleder en skallgång efter henne. Romanen är mystisk och psykologisk på ett sätt som inte Disneys film är, men samhörigheten mellan flickorna samt isslottet som symbol för själslig frusenhet är gemensamma för både filmen och romanen. Om någon hade bett mig nämna en skandinavisk roman där snö och is härskar hade jag nog nämnt Vesaas *Isslottet*, men jag hade också nämnt ytterligare en.

I 1500-talets dansk-norska Marstrand, Bohuslän, är vintern sträng. Gästande sjömän är strandsatta eftersom isen är så tjock att de inte kan segla. Den föräldra-

Analoga aristokrater

64 Adam Cwejman vill inte vara uppkopplad

Nedmonteringen av jaget

66 Maxim Grigoriev läser om uppror i Gulag

Boktryckaren på torget

68 Jakob Sjövall söker belgiska bokspår

I rikets hemliga tjänst

69 Katarina O'Nils Franke om kvinnliga spioner

Den late presidenten

70 Erik W Larsson om Warren G Harding

Krönika

71 Louise Lennartsson fnittrar och känner en bitter eftersmak

I korthet

71 Charlotta E Lindell om Anne Boleyn

Från *Frost II*.

FOTO: TT

lösa Elsalill sörjer sin mördade fostersyster. Hon förälskar sig i en skotsk handelsman, sir Archie, som "dårar" henne och är, utan att hon vet det, hennes systers mördare och rånare. När sir Archie flyr och tar Elsalill som levande sköld offerar hon sig på de efterföljande knektarnas svärd. Mördarna grips i sin hytt på skeppet. Först då upphäver vädret sin makt över ön och låter isen smälta och havet öppna sig. Så slutar Selma Lagerlöfs *Herr Arnes penningar*.

UNDER DROTTNING ELSAS frånvaro härskas kuststaden Arendal av långvarig vinter. De gästande handelsmännen är strandsatta eftersom isen är så tjock att de inte kan segla. När Anna beger sig till Elsas slott har hon hunnit förälska sig i en av gästerna vid kröningshögtiden, den charmige prins Hans från "de södra öarna". Så småningom avslöjas det att hans avsikt bara har varit att lura Anna och döda Elsa, för att själv få makt. I

det ögonblick som Hans höjer sitt svärd mot Elsa går Anna emellan, sträcker ut sin arm och möter svärdshugget. Hon offerar sig för sin syster. Denna äkta kärlekshandling ("an act of true love"), som är central för berättelsen, bryter förbannelsen. Isen smälter, havet öppnar sig och vintern övergår i vår. Skurken, som befinner sig på ett skepp, får sitt straff.

För mig framstår dessa båda slut som närmast identiska: namnet Elsa (lill), vinterns makt, de fastfrusna skeppen, den charmige förföraren och skurken från ett örike, det självförsakande offret som häver förbannelsen – med den skillnaden att Anna väcks till liv igen. En Disneyfilm måste ju trots allt sluta lyckligt.

PARALLELLERNA TILL LAGERLÖF tar inte slut där. En viktig person i *Frost* är Kristoffer (Kristoff), som kör runt i släde förd av renen Sven, som han betraktar som sin bästa vän med vilken han småpratar. I *Herr Arnes penningar* är det den kringfarande iakttagaren Torarin som ramar in berättelsen och kommenterar vad han ser för sin hund Grim.

Kristoffer hjälper Anna att leta efter Elsa. Medan de åker i släden berättar Anna att hon förlovat sig med en man (Hans) som hon känt i bara en dag. Kristoffer avfärdar hennes handling som dåraktig. Under samma slädfärd dyker en flock vargar upp som börjar jaga dem. Jakten blir dramatisk och avslutas med att Anna kastar en brinnande hoprullad filt mot vargarna, varpå de ger sig.

I Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*, som liksom *Frost* utspelar sig under första halvan

av 1800-talet, finner vi i fjärde kapitlet Gösta Berling sittande i en släde tillsammans med den föräldralösa Anna Stjärnhök. Anna beskrivs som "en vacker, egen-sinnig flicka". Anna inleder samtalet med att berätta att det samma dag har lyst i kyrkan för henne och "gamle Dahlberg". Gösta klandrar Anna för att hon så tanklöst har förlovat sig med en betydligt äldre man. På vägen tillbaka jagas de av vargar. De undkommer dem först sedan Gösta slängt Madame de Staëls roman *Corinne* i gapet på en av dem.

GÖSTA BERLING OCH Anna Stjärnhöks slädfärd är, vargar och förhastad förlovning till trots, romantisk. Där och då inleder de tu en kärleksrelation. I motsvarande situation har Kristoffer och Anna i *Frost* ännu inte gjort varandra några kärleksförklaringar, men deras dialog antyder ett begynnande ömsesidigt intresse, och de kommer senare att bli ett par.

Det är lätt att leta efter allusioner när man väl tycker sig ha upptäckt några, men man får också vara försiktig. Hur frestande det än vore att kalla trollen i *Frost* för Lagerlöfska, finner jag inget stöd för det. De är alltför muntra och vänliga.

När jag ser *Frost II* får jag inga associationer alls till något litterärt verk. Men ger inte filmen oss en vink när en av figurerna berättar att han läser en bok av en ny dansk författare? Om det är H.C. Andersen eller någon annan som åsyftas vet jag inte, men jag anar att det finns mycket att upptäcka även i denna senaste *Frost*-film. Det låter jag dock bli ett uppslag för någon annan att utforska. ✨

Analoga aristokrater

Cal Newports bok *Deep Work* handlar om hur man tar tillbaka sitt liv från de digitala slukhålén, skriver **Adam Cwejman**.

I BÅDE APPLES och Androids operativsystem finns funktioner som kartlägger användningen av telefonen. Detta utgjorde grunden för en studie som förra året genomfördes i USA. Enligt den använder genomsnittssamerikansen telefonen 5,4 timmar om dygnet, alltså ungefär en tredjedel av sin vakna tid.

Det finns inga skäl att tro att amerikanerna är unika, siffrorna torde vara giltiga för stora delar av den uppkopplade världen. Vilket snart får sägas vara hela mänskligheten. En intressant sak med undersökningen är att drygt fyra av fem underskattade hur mycket de använde telefonen. Användningen sitter i muskelminnet. 1980-talets cyberpunklitteratur får därmed sägas ha varit profetisk: avståndet mellan människan och tekniken har upplösts.

Det har gått två decennier sedan höghastighetsbredband blev allmängods och ett decennium sedan den "smarta" telefo-

kopplade samtidsmänniskans dilemma: antingen skriver man bra romaner i normal takt. Eller så kan man svara på massvis av mejl, engagera sig i sociala medier och skriva romaner av sämre kvalitet i långsammare takt. De flesta skriver inte böcker, men resonemanget kan appliceras på den arbetsuppgift som mest av allt fyller din dag.

Beroendet av distraktioner är så starkt att det nog kan jämföras med substanser som koffein, nikotin eller alkohol. När hjärnan ställs inför uppgiften att koncentrera sig så blir minsta störningsmoment eller tristess en impuls att plocka fram telefonen. Bara kolla mina mejl. Har någon gillamarkerat något av mina Facebook-inlägg? Vips är tjugo minuter borta. I en värld av valmöjligheter i varje given stund är vår självdisciplin det enda värn vi har mot det splittrande medvetandet.

Distraktioner har naturligtvis alltid funnits: dagdrömmande, samtal med kolleger, en tur till kylskåpet. Men dagens utmaningar är betydligt tuffare. Syftet med de sociala medierna är att du ska gå in så ofta som möjligt och stanna där. Detta är själva kärnan i den moderna digitala kulturen. Ju fler användare en tjänst har desto mer är den värd – därför måste konsumenten till varje pris behållas. Därför strävar man efter alltmer effektiva sätt att fånga vår uppmärksamhet och blir allt skickligare på att bryta ned vårt motstånd. Denna logik gäller oavsett om det handlar om spel, sociala medier-plattformar eller strömningstjänster som Netflix. Serier är visserligen mer kostsamma än långfilmer, men de behåller tittaren längre.

FÖR FYRA ÅR sedan publicerade författaren och datorvetaren Cal Newport en bok som nu har utkommit i svensk översättning: *Deep Work. Hur du finner fokus och djupjobbbar i en distraherande värld* (Vlan-te). Boken har bara blivit mer aktuell i takt med att timmarna som ägnas åt internet har ökat.

Newports utgångspunkt är att människor som ägnar sig åt komplicerade uppgifter behöver långa och ostörda perioder av tyst koncentration. Långt fler än kärnfysiker och författare har något att hämta här. Distraktionerna och beroendemekanismerna framstår kanske som harmlösa

för de flesta. Problemet är att många inte klarar av att hantera beroendet.

Det är lite av en paradox. I många moderna ekonomier, exempelvis den svenska, har andelen jobb som kräver en hög nivå av specialisering och omfattande kunskap ökat under flera decennier. Samtidigt har förutsättningarna för att jobba på ett sätt som främjar koncentration minskat. Det som värdesätts – djupt arbete som Newport kallar det – undermineras av det moderna kontorets kultur.

Det handlar inte ens bara om sociala medier och internet. Öppna kontorslandskap och andra innovationer som ska främja "möten", "kreativitet" och "synergieffekter" gör de anställda distraherade, splittrade och ineffektiva. Ett problem med de digitala distraktionerna är att de ofta framhålls som effektivitetshöjande. Newport kallar det för det "minsta motståndets lag". I lägen där det saknas tydlig förståelse för hur olika arbetsformer påverkar resultaten premieras beteenden som ser ut att ge snabba resultat, till exempel att kvickt svara på mejl.

DJUPJOBBS ÄR INGEN anakronism. Även personer som arbetar med digitala arbetsredskap – de kanske skriver kod, producerar ljud, bild eller text – kan vinna mycket på att selektivt avskärma sig. Rådet Newport ger är inte att sluta med internet men att schemalägga användningen. Bara för att ett redskap kan underlätta kommunikation och samarbete får man inte blunda för dess biverkningar. Fördelarna har i vår internetcentriska tidsålder varit så överväldigande att det som gått förlorat – djupläsning, koncentration, tristess, avskildhet – har glömts bort.

Man kan jämföra telefonanvändningen med en annan aktivitet: konsumtionen av alkohol. Den är starkt kulturellt betingat. I ett land som Sverige dricker man inte en flaska vin till lunch. Likadant är det med andra socialt accepterade – men beroendeframkallande – substanser och aktiviteter. Vi ritualiserar konsumtionen. Sätter upp gränser för när brukandet är accepterat och när det anses skadligt.

Men dessvärre har nätanvändningen inte genomgått någon liknande ritualisering. Jobbmejl kollas dygnets alla timmar. Instagramflöden stänger aldrig för dagen

Distraherad förälder.

FOTO: THOMAS TRUTSCHER/GETTY IMAGES

nen hamnade i var mans ficka. Den övervallande entusiasmen över denna nya sköna, uppkopplade värld har lagt sig en smula. Kritiker mot den nya tekniken har alltid funnits, men det har blivit allt svårare att betrakta dem som löjeväckande bakåtsträvare.

Science fiction-författaren Neal Stephenson beskrev kärnfullt den upp-

Alla är uppkopplade.

FOTO: ISTOCK PHOTO

och Facebook är ett slukhål utan botten. Vi vaknar med telefonen och avslutar dagen med den. Alternativa sysselsättningar framstår som långsamma och alltför energikrävande. Men medan telefonerna är byggda för att främja gränslöshet behöver vi som människor gränser.

Newports bok är i grunden en självhjälpbok. Så här gör du för att jobba och verka mer koncentrerat för att kunna klara av svåra uppgifter inom en rimlig tid. Så tar du tillbaka ditt liv från de digitala slukhålen.

Men skulle man dra Newports resonemang till sin sociologiska spets finns en annan lärdom att dra av hans teser: de som lyckas med utmaningen att ritualisera sin internetanvändning kommer på sikt att få stora konkurrensfördelar jämfört med dem vars beroende av distraktioner inkräktar på både arbetslivet och fritiden.

KONSEKVENSEN AV DENNA uppdelning kan vara en ny socioekonomisk klasstruktur. Uppdelningen går mellan de digitala fiskarna och de analoga aristokraterna.

De förra flyter med i flödet, rör sig i stim och har kort minne. Aristokraterna koncentrerar sig på sådant som kräver tid, ansträngning och tankemöda. De vet hur

*Instagramflöden
stänger aldrig för
dagen och Facebook
är ett slukhål utan
botten.*

man stänger av flödet för att inte sugas med. De lagrar mycket information lokalt i sina hjärnor, medan fiskarna utlokaliserar kunskapen till stimmet.

De digitala fiskarna är konstant uppkopplade. De ser vart stimmet rör sig. Deras känslighet för den kollektiva rörelsen i offentligheten – må det vara på Facebook, Instagram eller Twitter – är hög. Den analoga aristokraten har inte helt förkas-

tat den digitala ålderns redskap. Men inser samtidigt att de är just redskap. Tänka att användas för begränsade syften och inte som ett permanent fysiskt och mentalt cyberimplantat, där uppkopplingen till kollektivet är konstant.

FISKEN ÄR SOCIALT känslig medan aristokraten odlar sin individualism. Fisken ser de snabba rörelserna. Aristokraterna betraktar det hela på håll. Fisken är tillgänglig, reaktiv och svarar snabbt på stimuli. Aristokraten är försjunken i arbete, svarar selektivt och odlar sin trädgård – och inte överdrivet upptagen om vad som händer i omvärlden. Den analoga aristokraten kommer att ha färre sociala kontakter men desto fler meningsfulla sådana än den digitala fisken som upprätthåller mängder med ytliga kontakter. Samtidigt kan aristokraten återupptäcka en rad aktiviteter som inte erbjuder ett lika starkt och omedelbart stimuli men som på sikt är desto mer meningsbärande. ✨

Nedmonteringen av jaget

I en ny rysk roman skildras lägerupproren i Gulag. **Maxim Grigoriev** har läst den.

DIREKT EFTER JOSEF STALINS död inträffade en serie lägeruppror i Sovjet. Till de tre större hörde de i Vorkuta och Norilsk 1953, samt året därpå i Kengir i Kazakstan. Diktatorns fränfalle hade tagits emot med glädjevrål av fångarna och en partiell amnesti hägrade. Den visade sig dock endast omfatta dem med kortare straff, vilket i praktiken innebar vanliga kriminella. Majoriteten av internerade utgjordes av politiska fångar, dömda till standardstraffen på tjugofem år. De såg nu sina förhoppningar om frihet, eller åtminstone straffreducering, grusas.

Samtidigt blev skjutningarna av fångar alltmer råa och slumpmässiga. Ilskan över dessa mord, då man av vakten kunde skjutas i ryggen för att man råkat sätta foten fel, blev till slut den utlösande faktorn. Snarare än regelrätta uppror rörde det sig om strejker: fångarna arbetsvägrade och presenterade tämligen ödmjuka kravlistor. Lägerförvaltningen gick till att börja med på kraven, men endast för att strax därpå slå ner med våld på ledarna och skingra organisationskommittéerna. Inget av upproren var framgångsrikt: bara i Norilsk dödades mellan hundra och tvåhundra fångar, de resterande omflyttades och historien tystades ned.

En av ledarna för Norilskupproret hette Sergej Solovjev (1916–2009). Om honom har nu den ryske journalisten och författaren Nikolaj V Kononov skrivit *Vosstanije* (Upproret). Det är ett slags dokumentärroman, en skönlitterär berättelse i jagform av Solovjev själv, interfolierad av de få dokumenten som han lämnat efter sig. Dessa består bland annat av en drömdagbok, som han förde senare i livet. Han var också med och skrev stadgarna för Rysslands demokratiska parti i läget i Norilsk. Partiets existens blev kort; det avslöjades direkt och utplånades av lägerstyrkorna. Kononov har kallat romanen en "variation", det vill säga ett slags musikalisk interpretation av ett livsöde. Romanen inleds med orden: "Jag dog under vinterns nästsista dag, med Annas hand i min och med blicken ut genom fönstret."

Boken utspelar sig under loppet av sjutton år, från 1937 då Solovjevs far grips under Stalinutrensningarna till 1954, då hans andra upprorsförsök i arbetslägret fallerar. Däremellan hinner Solovjev med att ta frivillig värvning i Röda armén, hamna i tysk fångenskap, ansluta

sig till Sonderverband Graukopf som var tänkt som ett ryskt förband i den tyska armén, vapenvägra när samma förband ställs under ledning av SS, placeras i tyskt arbetsläger, fly, bilda familj i Belgien, återvända till Sovjet och nästan omedelbart efter hemkomsten inleda sin långa vandring genom diverse läger i Gulagsystemet.

KONONOV ÄR UTE efter att teckna en – åtminstone i den ryska litteraturen – ny typ av rollfigur, med ett annorlunda förhållande till omvärlden. Programförklaringen kommer tidigt i boken, när Solovjev under det sista samtalet med fadern får rådet att i den mån det är möjligt betrakta omvärlden liksom från sidan. "Själva verkligheten framstod som någonting osannolikt, befängt och förvridet", konstaterar Solovjev. Han tecknas som en radikalt oberoende människa, en som nästan ingenting känner inför kollektiva beteckningar som etnicitet, nationalitet eller klass.

Denna hans intellektuella distans – en nykter blick som den ryska litteraturen annars sällan intresserar sig för – sätts

På senare år har det i Ryssland utkommit ett flertal högkvalitativa litterära verk som alla söker efter nya sätt att behandla relationen mellan minnet, nuet och det förflutna.

under romanens gång ständigt på prov genom upprepat och utdraget fysiskt lidande som den sovjetiska respektive tyska staten åsamkar honom. Regimernas huvudsakliga långtidseffekt, visar författaren, är nedmontering av det mänskliga jaget som sådant. Subjektförstörelsen fullbordas, under romanens mörkaste ögonblick, men Solovjev återuppstår om och om igen, i en allt mer koncentrerad, minimal men orubblig kärna: ett oberoende mänskligt *cogito*.

Solovjevs första arbete i utkanten av Kalinin beskrivs i fotografiska bilder av

grådaskighet och karghet. Tjänstgöringen i armén och kriget som sådant är en enda lång oreda: förvildning, oförmåga till överblick, skräck och äckel inför vanställda kroppar och konstant dödsfara. Sakligt skildras rollfigurens och hans omgivnings snabba emotionella avtrubning. Av människan återstår endast fasa och lidande. Kononov tecknar Solovjev som en man med integritet, men som därvidlag inte nödvändigtvis agerar enligt orubbliga moraliska lagar. Hans handlingar styrs av en blandning av stolthet, pragmatism och hopplöshet.

SOLOVJEV TAR INTE värvning i kriget för att försvara sitt fosterland, och absolut inte för att försvara den kommunism han redan betraktar som brottslig. Han gör det för att undslippa förföljelser från den regim som stämplat honom som potentiell brottsling i och med gripandet av hans far. Detsamma sker sedan i krigsfångenskapen, där han tar värvning på tyska sidan av hunger, nöd och utsiktslöshet. Varje val han fattar är mellan två usla alternativ. Inte heller hans vapenvägran inför SS är en övervägd moralisk akt, utan beror på hans oförmåga att upplösa den inre vämjelse som samma moraliska konflikt genererar. Det är en "hjärteakt ur omöjligheten", som han dessutom nästan omedelbart ångrar när han inser vad det faktiskt innebär för honom.

Häri ligger Kononovs litterära framgång. Hans rollfigur lär inte av sina misstag, utan drivs till sina misstag av sådant han lärt sig. Istället för att "växa" som individ krymper han snarare, destilleras ner till en inre kärna. När romanen når slutet är det enda som återstår av Solovjev egentligen just det minimala subjekt som de två totalitära staterna velat tillintetgöra. Hans självuppoftande slutseger över staten består i att vägra ansöka om straffreduktion eller benådning, varför han blir en av de få som faktiskt sitter av hela sin dömda straff på tjugofem år och sedan lite mer därtill. Han medverkar till en första resning i Norilsk 1953, förflyttas till Kolyma där han försöker sig på ett uppror till, ser sig slagen och lever i diverse arbetsläger tills han till sist släpps 1980. De sista åren av sitt liv tillbringar han med ryska gammaltroende, i ett stillsamt och undrande liv, som hade varit totalt okänt om det inte vore för Alla Makarova, en eldsjäl och lokaljournalist,

Skulpturer som föreställer offren för Gulag och Stalinterrorn.

som intervjuar honom 2006. Hans arkiv finns numera hos den ryska människorättsorganisationen Memorial.

BOKEN ÄR INTE skriven för att underhålla eller undervisa. Den har en stilla saklighet som man inte är van vid i dagens moraliserande, känsloladdade litteratur från såväl Ryssland som väst. Kononov bringar därvidlag i dagern flera aspekter av sovjetisk historia som inte är särskilt kända av den genomsnittlige ryssen, som möjligen kan en del om Gulag tack vare Sjalamov och Solzjenitsyn men som nog kän-

ner till väldigt lite om den ryska kollaborationen eller antisovjetiska fängelseuppror. Här finns även ett antal mycket effektfulla, rent skönlitterära scener. Till exempel den där Solovjev, efter att ha återvänt till Sovjet, letar upp sitt gamla hem på jakt efter information om vad som hänt med familjen. När han kommer dit ser han inte ruiner eller den ömkliga återstoden av hembyn, utan ett enda öde snötäckt fält.

På senare år har det i Ryssland utkommit ett flertal högkvalitativa litterära verk som alla söker efter nya sätt att behandla relationen mellan minnet, nuet och det

förflutna. Kononovs lågmält nyskapande första roman förmår, tack vare sin integritet, att bryta loss från såväl kollektivistiskt moraliserande som pedagogiska hjältehistorier. I det historiska materialet ser författaren ett utrymme för vidgning av människan snarare än för didaktiska karaktärsutvecklingar eller smidiga berättelser med sensmoral. Författare som Maria Stepanova, Sergej Lebedev och nu Nikolaj V Kononov håller på att blåsa nytt liv i en litteratur som det senaste decenniet har utmärkts av intellektuell konformism och stilistisk medelmåttighet. ✱

Boktryckaren på torget

I Belgien stöter man ofta på platser med bokhistoriskt intresse, skriver **Jakob Sjövall**.

PÅ TORGET I den lilla belgiska staden Aalst står en staty av boktryckaren Dirk Martens (född 1446 eller -47, död 1534). Han är klädd i en humanistrock, har en pälsmossa av brons och famnen full av böcker. I bakgrunden ser man en tryckpress. Statyn över Martens restes 1856, medan hans gravmonument, som finns i Martinuskyrkan i närheten, författades av Erasmus av Rotterdam. De två var vänner och Martens tryckte många av hans böcker. Det var också Martens pressar som tryckte den första utgåvan av Thomas Mores *Utopia*. I Belgien stöter man ofta på sådana bokhistoriska minnen, och ofta visar de sig ha satt djupare spår än man först kunde ana.

Från Aalst är det inte långt till Antwerpen (hela Belgien är något större än Småland men har en befolkning på över elva miljoner). Museum Plantin-Moretus, som ligger mitt i staden, är både charmigt och imponerande. Under flera hundra år var detta hem och verkstad för boktryckardynastin Plantin-Moretus. Med deras hjälp spreds tidiga vetenskapliga verk, utan vilka den moderna naturvetenskapen inte skulle ha uppstått. Boktryckarkonstens framväxt under 1400-talet gjorde det överhuvudtaget möjligt att snabbt sprida information och propaganda i stora upplagor, vilket även blev betydelsefullt för Martin Luther och protestantismens framväxt.

FIRMAN GRUNDADES PÅ 1500-talet av Christophe Plantin och övertogs efter hans död av hans svärson Jan Moretus. De lyckades tjäna bra med pengar på sin utgivning och byggde sig här ett litet renässanspalats i miniatyr med en klosterlik trädgård som omges av bostads- och arbetslängor i varmrött tegel. Därinne finns välgjorda utställningar om släkten och boktryckeriets historia, och förstås ett förföriskt lockande bibliotek som svämmar över av gamla pergamentband och praktfullt illustrerade renässansböcker. Byster av filosofer skurna i mörkt trä vakar över de andaktsfulla besökarna som långsamt rör sig över de knarrande plankgolven. Det är en oas av stillhet, skönhet och bildning mitt i storstaden Antwerpen.

Inte olik Museum Plantin-Moretus är Erasmushuset i Bryssel. Stadsdelen Anderlecht är idag ett ganska slitet område men var på 1500-talet en lantlig idyll. Här skaffade sig Erasmus vad som närmast kan

beskrivas som ett stort sommarhus. Humanisten som fått ge namn åt EU:s studentutbytesprogram var en av de mest betydelsefulla tänkarna under renässansen. I huset har man försökt återskapa en tidstypisk miljö, inklusive en stor mängd konst av mycket hög klass, samtidigt som man pedagogiskt berättar om Erasmus liv, verk och inflytande. Biblioteket innehåller utgåvor av hans verk. Museibutiken är liten men saluför ett noggrant urval skrifter av hög kvalitet.

ERASMUS VAR BLAND annat verksam i Leuven, Belgiens klassiska universitetsstad som också är rikt på minnen kopplade till böcker. Under första världskriget led Belgien svårt under en brutal tysk ockupation i något som på engelska blivit känt som *The Rape of Belgium*. Belgien förklarade sig neutralt vid krigsutbrottet 1914 men invaderades av tyska trupper på väg till Frankrike och väckte övermaktens vrede genom att envist bjuda motstånd. Svaret blev hårt, med massakrer på civila och deportationer. Bland de värsta övergreppen skedde när den tyska armén löpte amok i Leuven. Universitetsbiblioteket brändes avsiktligt ned, tillsammans med hundratusentals böcker och mängder av medeltida handskrifter. Nyheten spred sig snabbt och bidrog till att ena världsoinionen mot Tyskland. Inte minst i Storbritannien och USA väckte det stark avsky, efter kriget strömmade donationer in för att återbygga biblioteket. Det nya biblioteket skulle bli ännu ståtligare än det gamla och ritades av den amerikanske arkitekten Whitney Warren. Det pryder idag Leuven med sin resliga fasad, sitt stolta torn och sin rika och bitvis bisarra dekoration som bland annat innehåller segrarmakternas riksvapen och symboler, inklusive den

japanska krysanternen.

Bokminnena i Belgien tangerar och underbygger alltså gång på gång den större, vidare historien. Så är det också med de fantastiskt rika samlingar som finns i det kungliga biblioteket.

Vårens stora konstutställning i Belgien äger rum i Gent och handlar om konstnären Jan van Eyck – som var verksam i det som idag är Belgien och som revolutionerade måleriet på 1400-talet genom att avbilda världen så som den faktiskt ter sig. Mindre känt är kanske att van Eyck också var verksam som bokkonstnär. Medeltidens rikt dekorerade böcker är inte bara vackra utan utgör alltså en förutsättning för framväxten av den nordeuropeiska renässansens, och i förlängningen vår tids konst. Det var i bokmåleriet, och inte på stora taveldukar, som man gjorde de första betydelsefulla försöken att framställa realistisk konst norr om Alperna.

ÄVEN OM OCKSÅ det kungliga biblioteket har blivit plundrat (av franska revolutionärer på 1700-talet) kan det sägas vara den direkta arvtagaren till den bokskatt som hertigarna av Burgund började samla redan under Filip den djärves tid på 1300-talet.

Redan idag anordnar biblioteket tillfälliga utställningar ur sina samlingar.

Den 15 maj ska ett helt nytt museum i bibliotekets lokaler öppnas, utslutande ägnat de medeltida handskrifterna från hertigarnas bibliotek. Som så ofta när det rör böcker är det en händelse som knappast uppmärksammas mycket, den hamnar i skuggan av den extraordinära van Eyck-utställningen. Men man kan nog räkna med att även detta bokmuseum blir en kulturgärning i världsklass. ✨

Martens.
FOTO: ALAMY

I rikets hemliga tjänst

En utställning på Armémuseum skildrar tre kvinnliga infiltratörer under andra världskriget. **Katarina O’Nils Franke** har sett den.

GENOM EN NYCKELHÅLSFORMAD port kriver man rakt in i 1940-talets Sverige. I taket projiceras en film från en svensk stridsflygövning, ljudet från motorerna smattrar i bakgrunden. Det är utställningen *I rikets hemliga tjänst* på Armémuseum i Stockholm, där vi får möta tre kvinnor som var informatörer och infiltratörer under andra världskriget.

Utställningen är uppbyggd av flera elegant formgivna historiska besöksrum; kontor och vardagsrum från den här tiden. Man får lära sig vilka restauranger – många av dem finns kvar än idag – som blev samlingsplatser för exempelvis sovjetiska, tyska och norska agenter. En viktig plats som lyfts fram var det tyska propagandaministeriet på Kaptensgatan 6 i Stockholm. Där arbetade Karin Lannby för att rapportera om verksamheten till den svenska underrättelsetjänsten under kodnamnet "Annette". Hon är en av de kvinnor man får följa genom museiutställningen, de två övriga är Jane Horney och Erika Wendt.

Lannby kom från fina förhållanden, var verksam både som skådespelare och journalist och var även frivillig i spanska inbördeskriget. Hon hade ett förhållande med självaste Ingmar Bergman. De lär ha delat skrivmaskin, han författade om dagarna och hon skrev hemliga rapporter om nätterna. Hennes rapporter omfattade över 1300 sidor.

HENNES LIV OCH relationen med Bergman har även skildrats av författaren Anders Thunberg i biografen *Karin Lannby. Ingmar Bergmans Mata Hari* (2009). Boken innehåller flera fotografier varav ett är från artistklubben Tavernan på Vasagatan, där bland andra poeten Nils Ferlin syns umgås med personer ur Lannbys bekantskapskrets. Hennes sociala nätverk i kulturelitens Stockholm var stort och poesin går som en röd tråd genom detta.

Biografen inleds med en efterlysning från 1938 med signalement på den då 22-åriga fröken Karin Lannby. Tankarna går till Hjalmar Gullbergs berömda dikt "Död amazon" (1941), med efterlysningen av Karin Boye: "Mycket mörk och med stora ögon;/ klädd i resdräkt, när hon försvann." Det är en illavarslande start på

I hemlig tjänst.

FOTO: NORSTEDTS

boken och man undrar genast: Hur gick det då för Lannby?

I Thunbergs biografi lär vi oss bland annat att familjens läkare utfärdade en felaktig schizofrenidiagnos, hon tvångsintogs därför på mentalsjukhuset Långbro i södra Stockholm. Läkaren ansåg att hon var farlig för omgivningen, när hon flydde från sjukhuset kom efterlysningen som ett brev på posten.

PÅ MÅNGA SÄTT var Lannbys liv kantat av dramatik redan från början. Det hela började när hon som sextonåring träffade den femton år äldre författaren Arnold Ljungdahl. Han introducerade henne till den socialistiska intellektuella rörelsen Clar-té, där hon gjorde sin första entré i kultur-elitens nätverk, vilket tros ha gynnat henne i spaningsarbetet på Stockholms gator och krogar.

År 1952 flyttade Lannby till Paris, kallade sig Maria Cyliakus och umgicks med den franska kulturelit. Hon blev fransk medborgare och avled 2007, 91 år gammal.

Det tycks finnas ett stort intresse för sådana levnadsöden under andra världsk-

kriget. En aktuell skönlitterär skildring på samma tema är deckarförfattaren Denise Rudbergs *Det första chiffret*. Romanen är första delen i den nya serien *Kontrahenterna* och inleds 1940, då Signe, Elisabeth och Iris rekryteras av regeringen för att knäcka tyskarnas kod. Enligt förlaget har Rudberg hämtat inspiration från sin egen släkthistoria. Intressant att notera är också att Armémuseums chefsintendent Thomas Roth tackas i författarens efterord för att ha granskat manus, vilket ger den historiska romanen tyngd.

GEMENSAMT FÖR ARMÉMUSEUMS utställning, Rudbergs roman och Thunbergs biografi är att de inger en känsla av tomhet och frustration över att inte få svar på alla frågor. Därför känns det passande att *I rikets hemliga tjänst* avslutas där informationen tagit sin början: vid arkiven där travar av hemligstämplade mappar, pärmar och kartonger staplats. En del material har slängts, annat har återförseglats med ny sekretess. Men här har vi ändå bjudits en inblick i verksamheter och människoöden som länge har varit hemliga. ✨

Den late presidenten

För 100 år sedan valdes Warren G. Harding till amerikansk president. Han var nog bättre än sitt rykte, menar **Erik W Larsson**.

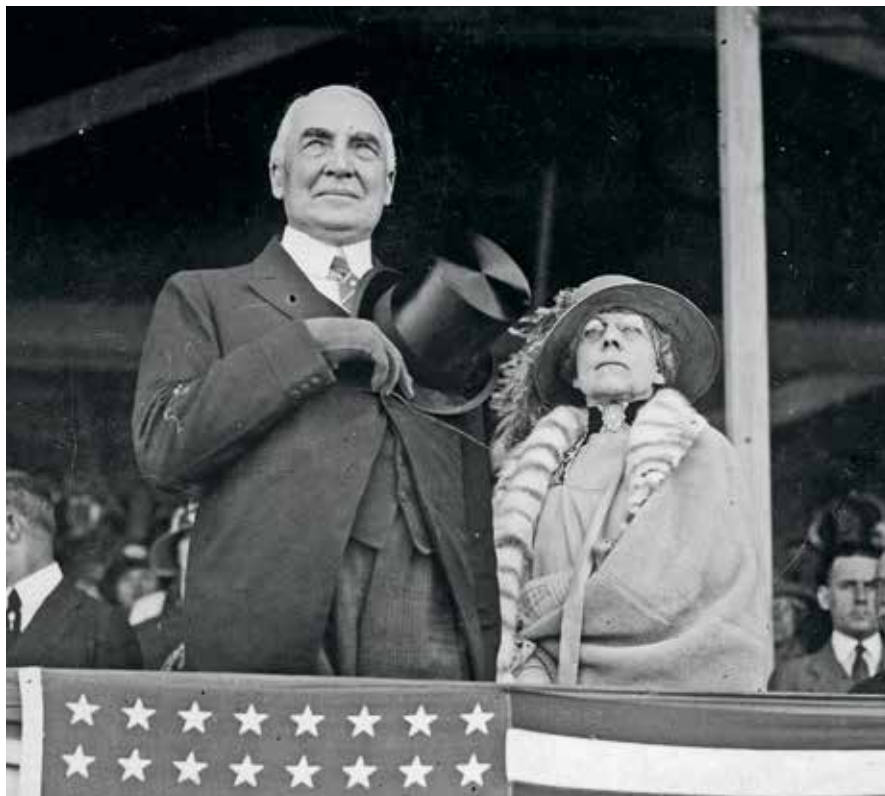
VEM ÄR USA:S bäste president genom tiderna? Är det George Washington, som besegrade det brittiska imperiet? Eller Abraham Lincoln, som utkämpade ett blodigt inbördeskrig för att avskaffa slaveriet? Eller kanske Franklin D. Roosevelt, som kraftigt expanderade statsmakten med sin New Deal? Frågan debatteras ivrigt av historiker, som sällan kan komma överens om någon klar vinnare.

Mindre omtvistad är frågan om vilken president som var sämst. Denna tvivelaktiga ära brukar gå till Warren Gamaliel Harding, som valdes till ämbetet under hösten 1920 – alltså för hundra år sedan.

Redan före sitt tillträde ställde Warren G. Hardings ambitionsnivå honom i skarp kontrast till hans föregångare, den hyperaktive demokraten Woodrow Wilson. Istället för att åka land och rike runt förde republikanen Harding hela sin valkampanj från en veranda i Marion, Ohio, dit folk fick komma om de hade lust att prata med honom.

Som Paul Johnson skriver i sin bok *Moderna tider* (1983, på svenska 1987) ansåg presidentkandidaten "inte att politik var särskilt viktigt eller värt att hetsa upp sig över, eller att det borde påverka människors liv alltför mycket". Detta ointresse för stora idéer avspeglades väl i Hardings talekonst, som journalisten H. L. Mencken liknade vid "avslagen bönsoppa". I den mån Warren G. Harding hade något parti-program alls så handlade det om en "återgång till det normala", efter USA:s engagemang i första världskriget. För det krigströtta amerikanska folket lät detta inte alls så dumt, och vår antihjälte vann valet 1920 med stor marginal – varefter han firade genom att åka på en längre golfsemester.

Hardings tid vid makten präglades av ekonomisk återhämtning och ett par smärre, diplomatiska framgångar. Väl medveten om sina tillkortakommanden delegerade presidenten de flesta viktiga frågor till sina ministrar, och ägnade sin egen tid åt kvinnor, kortspel och alkohol. Trots detta förblev Warren G. Harding relativt populär, tills han plötsligt avled i en hjärtinfarkt år 1923. Det var först efter sin död som president Harding hamnade i vanrykte. En utredning visade att hans inrikesminister och nära vän Albert B. Fall hade tagit emot mutor från oljebolag

President Harding och hans hustru.

FOTO: GETTY IMAGES

i utbyte mot lukrativa kontrakt. Även om presidenten inte kunde kopplas till brottet så framstod han som ansvarslös och omoralisk. Detta intryck befästes ytterligare när det framgick att Harding gjort sin sekreterare med barn, något som slutgiltigt bekräftades med hjälp av dna-analys år 2015.

MEN VAR HAN då verkligen så usel, denne Harding? Som alltid beror svaret på vilken måttstock som tillämpas. I sin bok *The Spoils of War* från 2016 visade statsvetarna Bruce Bueno de Mesquita och Alistair Smith övertygande hur såväl historiker som allmänhet tenderar att glorifiera presidenter som skickat ut sina landsmän i krig. Att, som Warren G. Harding, sluta fredsfördrag och befria politiska fångar ger däremot knappast några pluspoäng.

President Hardings "minimalism" framstår som särskilt sympatisk i vår tid, då det personliga blivit politiskt *in absurdum*. Amerikanska presidentkandidater ägnar idag utan vidare fyra och en halv

timmes debattid åt HBTQ-frågor, och Gud nåde den vars sexuella vision för republiken inte är tillräckligt fängslande. Samma kandidater lovar dessutom sänkta havsnivåer, förbud mot fossila bränslen, medborgarlön, avskrivna studielån och övervakning av sociala medier. Warren G. Harding hade skakat på huvudet åt denna vanvettiga politiska hybris, och med honom i Vita huset hade USA knappast haft en statsskuld på tjugotvå biljoner dollar.

MEN ACK, TIDERNA har förändrats och politiseringen av människans hela livsvärld är så gott som fullbordad – såväl i USA som Europa. En återgång till Hardings mer anspråkslösa ideal ter sig ungefär lika sannolik som att vi alla skulle börja bära damasker eller röka cigaretter genom munstycke igen. Ingen kirurg blir världsberömd genom att avstå från en operation, och ingen politiker helgonförklaras för att lämna sitt folk i fred. Fast Warren G. Hardings exempel lär oss åtminstone att sämst inte nödvändigtvis är värst. ✨

En bitter eftersmak

CARL THAM SKA under sin tid som utbildningsminister ha sagt att alla universitetslärare måste ställa upp på demokrati. Lundaprofessorn Svante Nordin minns hur han raljerade och sa att varken Platon eller Jean-Paul Sartre i så fall skulle kunna föreläsa vid ett svenskt universitet.

Vi skrattade, jag och Svante, så lustigt rent det kan bli.

När universitetsläraren Johan Grant under hösten 2019 avsattes som lärare vid psykologprogrammet i Lund, hade flera mejl inkommit till institutionens studierektor. Ett av mejlen handlade om Johan Grants privata Twitterkonto:

”Jag tycker det är extremt obehagligt att en person med den här sortens starka och kontroversiella åsikter leder ett moment där studenter försätts i osäkerhet och beroendeställning i tron om att om vi öppnar upp oss för övningen så kommer vi att lära oss något viktigt om oss själva och gruppen, när det som egentligen händer är att Johan Grant på ett djupt manipulativt sätt kränger sitt åsiktspaket.”

Johan Grant har mångårig erfarenhet av att jobba med organisationspsykologi. Som lärare beskrevs han av de flesta studenter som kunnig och starkt engagerad. Han säger sig själv inte vara höger, snarare vänsterlutande.

Louise Lennartsson
är redaktör
i *Lundagård*.

ÄNDÅ UPPFATTADES DE perspektiv Johan Grant tog upp på kursen som så problematiska att han inte kunde jobba kvar. Studenten skrev i samma mejl att Johan Grant gärna fick ”twittra loss med både Camille Paglia, Jordan B Peterson, Bard och Heberlein på sin fritid”, men svårigen i kombination med att undervisa psykologstudenter. Med det satte hon fingret på något principiellt intressant – vilka åsikter är förenliga med att vara lärare vid ett svenskt universitet?

Lärarfrihet, eller lehrfreiheit, är en princip kopplad till det humboldtska idealet om akademisk frihet. Det innebär en frihet för lärarkollegiet att undervisa utan alltför stor yttre inblandning från sådant som stat, kyrka, lobbyorganisationer och marknad. Men friheten kommer med ett ansvar – en plikt att hålla sig till vetenskap och att inte förklä sina egna åsikter som vetenskap.

När Carl Tham på 90-talet knöt universiteten närmare till sig – förändrade universitetsstyrelsernas sammansättning och skanderade att ”allt är politik” – gick han på tvärs mot en annan djupt förankrad princip inom akademisk frihet: den om politikens och vetenskapens särskiljande.

Om ”allt är politik” blir detta särskiljande omöjligt. Vetenskap blir ideologi, ideologi blir vetenskap, och det blir viktigt att ha rätt värderingar.

Professor Germund Hesslow blev, precis som Johan Grant, varse fenomenet när han år 2018 föreläste om biologiska könsskillnader på läkarprogrammet i Lund. Strax före kursstart skrev en student ett mejl till kursansvarige för att uppmärksamma Hesslows ”antifeministiska agenda”:

”Jag tycker att det som kvinna känns otroligt förminskande att en föreläsare inte känns vid de sociala strukturer som förtryckt kvinnor och fått oss att modulera våra beteenden för vår egen säkerhet. Hur går den sortens föreläsning ihop med det genusperspektiv utbildningen ska ha?”

Hesslow tyckte sig inte ha någon agenda, åtminstone inte för någonting annat än för vetenskapen. Trots det, och trots att kritiken varit av ideologisk karaktär startades en utredning. När han sedermera friades från den ombads han ändå att be om ursäkt.

När fnittret lagt sig efter Svante Nordins raljeri av Carl Tham lade sig en bitter eftersmak. Vad är en akademi när lärarens värderingar blivit så viktiga att de skymmer dennes kunskap?

I korthet

Boleyn får upprättelse

Anne Boleyn (1507–1536) var en av de kvinnor i världen som hade störst makt under 1500-talet. Till en början var hon hovdam hos Henrik VIII, då han var gift med Katarina av Aragonien. Tudorkonungen skilde sig från första hustrun för att 1533 gifta om sig med Boleyn. De fick en dotter, som senare blev drottning Elisabet I. Men de fick ingen manlig arvinge, varför kungen istället siktade in sig på Jane Seymour, även hon hovdam. Och 1536 lät han halshugga Anne Boleyn på grund av påstådda otrohetsaffärer.

Nu har engelska populärhistorikern Hayley Nolan kommit ut med boken *Anne Boleyn. 500 Years of Lies* (Amazon Publishing/Little A). Här monterar hon med liv och lust ned uppfattningen att Boleyn var en promiskuös och självcentrerad samhällsklättrare. Fram växer istället en bild av henne som en påfallande modig och stark kvinna. ”Anne Boleyn var folkets politiker som kampanjade för radikala lagar mot fattigdom, amnesti åt fångar och gratis utbildning åt socialt utsatta unga”, konstaterar Nolan, som till vardags driver *The History Review* – en podd med över en miljon lyssnare.

Bilden av Boleyn som en makthungrig sköka skapades efter hennes död, menar Nolan, och det är en föreställning som fortfarande lever kvar. Inte minst i skönlitterära skildringar och i tv-serier och filmer. Nolan nämner såväl biofilmen *Den andra system Boleyn*, baserad på Philippa Gregorys roman, som tv-serien *Wolf Hall*, med Hilary Mantels romansvit om Thomas Cromwell och Tudortiden som förlaga. ”Lata författare och sexistiska historiker har framställt Anne Boleyn helt felaktigt genom århundraden”, skriver Nolan.

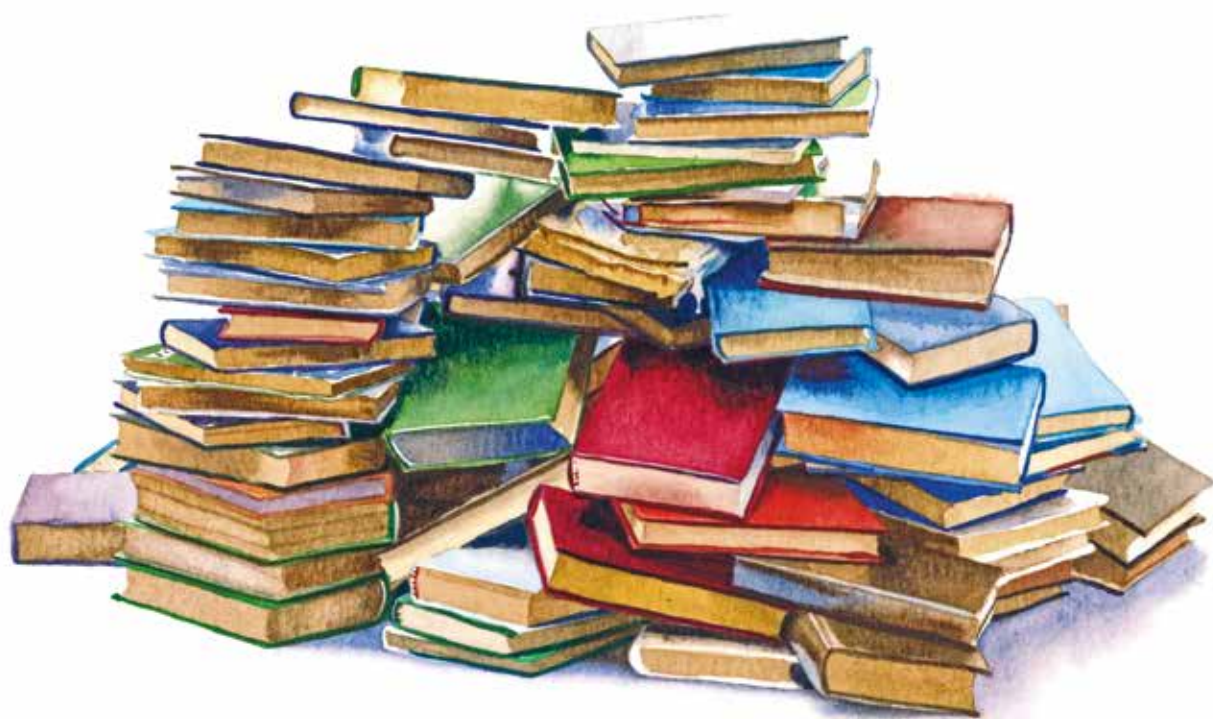
Hayley Nolan har ägnat tre år åt att göra efterforskningar om Anne Boleyns liv och gärning. Med den brittiska regeringens tillåtelse fick Nolan tillgång till arkiv som enbart ett fåtal hade fått se tidigare. Hon har också grävt efter information i Frankrike.

Hennes bok har, inte oväntat, fått kritik från en del akademiska historiker medan andra tycker att det är uppfrisande med ett nytt grepp på en av historiens mest kända kvinnor.

Charlotta E Lindell

Detta nummers recensioner:

Henrik Lundberg bearbetar ett trauma; **Erik W Larsson** genomlyser genustänkande; **Carl Rudbeck** lever pariserliv; **Mats Fält** tar farväl av en kanslerkandidat; **Gustaf Lewander** återupplever våren i Moskva; **Jenny Danielsson** gallrar och städar; **Ninna Rösiö** begrundar beslutsfattande; **Ylva Herholz** studerar förortstillvaro; **Bo Eriksson** skingrar tobaksdimmorna; **Hans-Åke Persson** bildar sig bildmässigt.

Danmark under ockupation: ett kollektivt trauma.

FOTO: GETTYIMAGES

Demokrati av vilken sort?

Efter den tyska ockupationen förändrades villkoren för en diskussion om demokrati och angränsande frågor i Danmark. Själva begreppen omformades och vidgades. Henrik Lundberg fördjupar sig i efterkrigstidens debatt.

IDÉHISTORIA

I artikeln "Paris under ockupationen" från 1945 skriver Jean-Paul Sartre: "Hur skall man göra begripligt för invånarna i de länder som förblev fria vad ockupationen innebar? Det finns en avgrund mellan oss som omöjlig kan överbryggas med ord." För människor som aldrig har utsatts för det kollektiva trauma som en ockupation innebär är det svårt att förstå vilka omfattande konsekvenser sådana händelser för med sig, menar Sartre. Krig och ockupation är utan tvivel omvälvande händelser som sätter sin prägel på ett folks mentala och intellektuella horisont för lång tid framöver. Den amerikanske sociologen Jeffrey C Alexander har påpekat att omstörtan-

de händelser av detta slag ofta påverkar ett kollektivs självförståelse. Den kulturella meningsproduktionen sätts ur spel av det kollektiva traumat, vilket gör att invanda berättelser och myter inte längre förmår bistå allmänheten i deras strävan att skapa mening i tillvaron. För att livet åter ska te sig begripligt för gemene man måste berättelserna därför omformuleras eller kanske helt ersättas med nya. I äldre typer av samhällen är det schamaner, trollkarlar, präster och profeter som har till uppgift att tillhandahålla en existentiell mening för kollektivets medlemmar.

I boken *The Drama of Social Life*, och i synnerhet i kapitlet "Dramatic Intellectuals", argumenterar Alexander för att det i moderna differentierade samhällen är de intellektuella som producerar övergripande och meningsskapande berättelser om samhället och historien. I vår del av världen utgör de intellektuella den grupp som svarar på frågor som: "Varför lider vi? Varför är samhället orättvist? Vad ska vi göra för att ställa saker och ting till rätta igen i samhället?" Det åligger därför de intellektuella, menar Alexander, att bearbeta det trauma som en ockupation eller ett krig innebär.

I sin doktorsavhandling *Fremkaldte kulturrum. Diskussioner om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring anden verdenskrig* följer den danska filosofihistorikern Esther Oluffa Pedersen tre offentliga diskussioner i Danmark, som ägde rum mellan 1930 och 1960. Fokus för framställningen utgörs av hur kriget och ockupationen radikalt kom att förändra villkoren för dessa debatter, inte minst i termer av vilka positioner

I sin doktorsavhandling *Fremkaldte kulturrum. Diskussioner om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring anden verdenskrig* följer den danska filosofihistorikern Esther Oluffa Pedersen tre offentliga diskussioner i Danmark, som ägde rum mellan 1930 och 1960. Fokus för framställningen utgörs av hur kriget och ockupationen radikalt kom att förändra villkoren för dessa debatter, inte minst i termer av vilka positioner

>>

Schamanen: fyller tillvaron med mening.

FOTO: ISTOCK PHOTO

ner som blev möjliga att inta i det offentliga rummet i efterkrigstidens Danmark. Efter kriget blev det till exempel omöjligt, som Oluffa Pedersen visar, att vara antidemokrat eller antihumanist, vilket fick som följd att begreppen "demokrati" och "humanist" fick ett synnerligen omfattande innehåll. Den som är bekant med svenska kulturella förhållanden från denna tid kan lätt dra paralleller mellan de båda broderländerna. I Danmark fick, som Oluffa Pedersen åskådliggör, den konservativa juristen Frederik Vinding

das för att illustrera Alexanders idé om hur intellektuella kan betraktas som meningsskapare för en större offentlighet. Hennes första tema, den så kallade demokratidebatten i Danmark, ger en fingervisning om detta.

I en översiktsartikel över efterkrigstidens danska filosofi hävdar filosofen Justus Hartnack att kriget och den tyska ockupationen inte hade någon egentlig påverkan på det danska filosofiska klimatet. Det mesta fortsatte som förut, säger han. Även om det ligger något i Hartnacks

"I äldre typer av samhällen är det schamaner, trollkarlar, präster och profeter som har till uppgift att tillhandahålla en existentiell mening för kollektivets medlemmar."

Kruse träda tillbaka under häftig anskjutning från Hal Koch, Alf Ross och Jørgen Jørgensen. I Sverige gjorde Herbert Tingsten och den kulturradikala gruppen omkring honom livet surt för den konservativa författaren och litteraturvetaren Fredrik Böök. Även i Sverige blev, med andra ord, vissa positioner omöjliga att inta i offentligheten.

De tre debatter som Oluffa Pedersen följer i sin avhandling rör förhållandet mellan demokrati och diktatur, huruvida samarbete med den tyska ockupationsmakten var att föredra framför våldsamt motstånd, samt humanioras roll i samhället. De olika debatterna gick på intrikata sätt in i varandra och ofta var det också samma personer som uppträdde i dem alla tre. Även om Oluffa Pedersens studie inte tar sin teoretiska utgångspunkt i Jeffrey Alexanders kultursociologi, kan hennes omfattande källmaterial använ-

ord är det inte helt och hållet sant. Efter fredsslutet inleddes en intensiv demokratidebatt i Danmark där framträdande och internationellt kända filosofer som Jørgen Jørgensen och Alf Ross deltog. Efter att fienden var besegrad fanns det ett uppdämt behov av att på ett principiellt och praktiskt plan diskutera demokratin och dess framtid.

Demokratidebatten ägde rum mellan juli 1945 och december 1946. Detta var samtidigt som det så kallade *retsopgøret* tog sin början, det vill säga: lagförandet av de personer som samarbetat med den tyska ockupationsmakten under åren 1940–1945. Under samma tid utbröt också de första stora strejkerna anförda av kommunistiskt fackföreningsfolk. Det danska samhället befann sig, som historikern Søren Hein Rasmussen har påpekat, i en omvälvande och förvillad tid.

Den danska demokratidebatten initierades med ett inlägg av Jørgen Jørgensen, "Demokratiet har Ret til at forsvare sig", i motståndsrörelsens tidning *Frit Danmark* den 13 juli 1945. Syftet med artikeln var att diskutera hur demokratin framdeles skulle kunna säkras från nazism och fascism, och vilka medel som kunde användas för detta syfte. Artikeln inleds med att fem olika former av demokrati urskiljs: politisk demokrati, den demokratiska rättsstaten (retsligt demokrati), kulturell demokrati, social demokrati samt ekonomisk demokrati. Gemensamt för dessa fem typer är att de samtliga syftar till en utjämning av olikheter i makt, status och livschanser människor emellan.

Det handlar, säger Jørgensen, om en "samfundsmæssig Ligestilling af forskellige Individier". Han menar att jämlikhet (i dessa fem olika meningar) har varit den bärande idén i de demokratiska rörelserna alltsedan franska revolutionens dagar. Ojämlikhet har istället varit karakteristiskt för fascistiska och nazistiska samhällsordningar. Av detta drar Jørgensen slutsatsen att varje ansats att öka jämlikheten mellan medborgarna i en stat bör betraktas som en demokratisk strävan, medan varje försök att minska jämlikheten medborgare emellan tvärtom är odemokratisk. Jørgensen vidgår att inte alla som kallar sig demokrater eftersträvar jämlikhet i alla fem dimensioner. Debatten skulle emellertid tjäna på, säger han, om alla demokrater förklarade i vilken utsträckning som de önskar genomföra demokratin i alla dimensioner.

I sin korta bok *Det demokratiske Samfund. Grundtræk af en Analyse* (1946) utvecklas tankarna från artikeln i *Frit Danmark* närmare. Boken gavs ut på Forlaget Tiden, som drevs av Danmarks Kommunistiske Parti (DKP), och bestod av artiklar som tidigare hade publicerats i deras tidskrift *Land og Folk*. I boken skiljer Jørgensen mellan en snäv demokratityp, som bara omfattar den politiska (liberala) demokratin, och en vid form av demokrati, som innefattar även de fyra övriga dimensionerna. Den snäva demokratitypen innebär ett abstrakt och juridiskt demokratibegrepp medan den vida demokratin opererar med ett konkret och sociologiskt demokratibegrepp. Motsatsen till den snäva demokratin är, säger Jørgensen, den politiska diktaturen. Den vida demokratins motsats är däremot aristokratin. Den vida demokratin är således, till skillnad från den snäva, även intresserad av att utjämna klass- och statuskillnader i samhället. Utifrån dessa olika dimensioner kan man enligt Jørgensen beskriva ett givet samhälles grad av demokratisering. Ju fler dimensioner

som är uppfyllda, till exempel social och ekonomisk demokrati, desto mer demokratiskt blir även samhället ifråga. Enligt Jørgensen har Sovjetunionen, enligt detta sätt att se, hunnit längre än Danmark på den ekonomiska demokratis område, medan Danmark ligger längre fram vad avser den politiska demokratin.

Jørgensen hade under kriget utvecklats från att vara socialdemokrat till att bli kommunist. Hans politiska hemvist gjorde att han betraktade den ekonomiska demokratin som den mest fundamentala byggstenen i demokratibegreppet. Utan ekonomisk demokrati kan, menar han, ingen av de andra dimensionerna förverkligas fullt ut. Den politiska demokratin blir i sin tur urvattnad så snart den sociala eller kulturella demokratin sätts ur spel. Den ekonomiska demokratin uppfattar Jørgensen som en långtgående ekonomisk jämlikhet. I begreppet ekonomisk demokrati ingår även en samhällelig ledning och kontroll av produktion, investeringar, löner et cetera. Den ekonomiska demokratin blir i Jørgensens tappning således samma sak som planekonomi och socialism. På grund av den ekonomiska demokratis avgörande betydelse för de övriga dimensionerna är fortlevnaden av demokratin enligt Jørgensen i själva verket beroende av att ekonomisk demokrati införs. Den fråga som Jørgensen inledde den danska demokratidebatten med, hur demokratin ska kunna säkras, besvarar han därför bland annat med att hävda att ekonomisk demokrati – socialism – måste införas.

En annan av den danska demokratidebattens främsta deltagare var rättsfilosofen Alf Ross. Hans mest bestående bidrag till debatten är hans inflytelserika bok *Hvorfor demokrati?* (1946). Boken utgör, precis som Jørgensens olika inlägg i debatten, ett försök till att söka orientering om demokratis framtid efter att Tyskland besegrats militärt. I förordet skriver Ross att det var ”herrefolkets demonstration av diktaturens metoder här i landet som kom mig att begrunda demokratis mening och värde”. Han tillägger att han därför vore glad om hans arbete, som påbörjades redan under ockupationen, skulle uppfattas som hans ”blygsamma bidrag till Danmarks frihetskamp”. För Ross var, till skillnad från Jørgensen, den liberala demokratin urformen för all annan demokrati. I likhet med Herbert Tingsten, som han var influerad av, menade han att demokratin var en överideologi, som rörde tekniken och formen för att fatta politiska beslut, men aldrig innehållet i dessa avgöranden. Han instämde helhjärtat i Tingstens berömda ord i *Demokratiens problem* (1945): ”Man

Badsemester: en demokratisk rättighet.

FOTO: ALAMY

är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist.”

Enligt Ross blev kommunisternas användning av begreppet demokrati därför i högsta grad vilseledande. Den ekonomiska demokratin, som de sätter i främsta rummet, är, säger han, ingenting annat än socialism. När socialdemokrater, till vilka Ross räknade sig själv, frågar kommunisterna ”Bekänner ni er till demokratin?” svarar de därför ”Ja, vi

utan istället ville döpa om den till ”aktiv demokrati”. Socialdemokraterna ville att DKP skulle bekänna sig till ”den form för demokrati, vi har idag i Danmark”, men någon sådan trosförklaring ville DKP inte avge.

I en text från 1949, ”Hvad er demokrati?”, kritiserar Ross Jørgensens begrepp ”kulturell demokrati”. I *Det demokratiske Samfund. Grundtræk af en Analyse* urskiljer Jørgensen den kulturella demokratin

”Kulturell demokrati definierar Jørgensen som medborgares jämlika tillgång till vetenskap och bildning, litteratur, konst, teater, idrott och semesterresor.”

bekänner oss till demokratin”. De underlåter dock att förklara, säger han, att de med demokrati avser, ekonomisk demokrati, det vill säga: socialism. Men det är inte på detta sätt, påpekar Ross, som begreppet vanligtvis används i Danmark eller i övriga västvärlden. När kommunister likafullt vill använda sig av begreppet, beror det på att de för egna syften vill utnyttja den goodwill som är knuten till det.

Ross fiktiva diskussion mellan socialdemokraten och kommunisten i *Hvorfor demokrati?* pågick, som Oluf Pedersen visar i sin avhandling, i alla högsta grad i det danska samhället vid denna tid. Bara någon månad efter krigsslutet inledde ledande krafter inom den danska socialdemokratin och Danmarks kommunistiske parti (DKP) förhandlingar om att skapa en bred socialistisk front. Samarbetsplanerna stöp dock snart på att DKP inte ville stryka idén om ”proletariatets diktatur” ur sitt program,

som en aspekt av den vida demokratin. Kulturell demokrati definierar Jørgensen som medborgares jämlika tillgång till vetenskap och bildning, litteratur, konst, teater, idrott och semesterresor. I ett privatkapitalistiskt samhälle krävs det pengar för att få tillgång till dessa kulturella nyttigheter, varför de följaktligen kommer vara ojämnt fördelade i samhället. För att det ska vara möjligt att införa kulturell demokrati krävs därför, säger Jørgensen, att man först inför den ekonomiska demokratin. Det leder också till etablerandet av den sociala demokratin, att statusskillnader grupper emellan utjämnas. Det är bara, menar han, om den kulturella och sociala demokratin införs som underprivilegierade grupper kan få samma tillgång till kulturlivet som de besuttna har. Ross invändning är, återigen, att kulturell demokrati i själva verket är socialism – inte demokrati. För att kunna skapa en jämlik fördelning av kulturella nyttigheter krävs en statlig kontroll av produktionen och kon-

>>

sumtionen av kulturella tjänster, men detta bör, säger Ross, rätteligen benämnas "kulturell socialism" – inte "kulturell demokrati".

Ross var emellertid inte främmande för att det fanns idéer och mål bakom de politiska formerna som bar upp den demokratiska livssynen. Inte heller för Ross var demokrati bara fråga om en röstningsprocedur som kan isoleras från vårt övriga liv. Men det var viktigt för honom att den liberala demokratin bildade den naturliga utgångspunkten för varje samtal om demokrati – allt annat blev ett sätt att försöka blanda bort korten. Socialdemokraten Ross motsatte sig inte heller en inskränkning av den privata äganderätten eller statlig kontroll av produktionsmedlen. Till skillnad från kommunisten Jørgensen hävdade han emellertid att en genomgripande förändring av detta slag måste ske på demokratisk och reformistisk väg. Enligt Ross var det både möjligt och önskvärt att liberal demokrati och socialism förenades. I själva verket såg han socialismens införande som ett nödvändigt socialt villkor för att den liberala demokratin i längden skulle kunna överleva. När kampen för demokratin nu är vunnen måste socialismen bli nästa steg, menade han. I del VII av *Hvorfor demokrati?* försöker han gendriva Friedrich von Hayeks och Herbert Tingstens uppfattning att införande av socialism och planhushållning leder till diktatur. Ross argumenterar framstår kanske idag som litet valhänta, men upplevdes nog som starkare av någon som precis bevittnat krig och okkupation.

Den tänkare som får allra störst plats i *Fremkaldte kulturrum* är kyrkohistorikern Hal Koch. Anledningen till detta utrymme är att han återkommer i samtliga tre debatter som Oluffa Pedersen analyserar. Koch intog en tredje position i förhållande till Jørgensens och Ross olika demokratiuppfattningar. För Koch skulle demokrati inte i första hand uppfattas som "ekonomisk demokrati" (Jørgensen) eller "liberal demokrati" (Ross), utan som en "livsform" eller ett sinne, som hade sin grund i den öppna och fria diskussionen människor emellan.

"Det er Samtalen (Dialogen) og den gensidige Forstaaelse og Respekt, som er Demokratiets Væsen" heter det i tidsningsartikeln "Ordet eller Sværdet" från sensommaren 1945. Detta får som följd att demokratin är en livsform som inte bara bör tillämpas i politiken, utan i alla sammanhang där människor möts. Den demokratiska livsformen leder, menar Koch, till att deltagarna utvecklar en förståelse för helhetens intresse – inte bara för sitt eget. Koch var i likhet med Ross

Den intellektuelle: svarar på frågor.

FOTO: GETTY

socialdemokrat. Även Koch betraktade det stegvisa förverkligandet av den ekonomiska demokratin som en förutsättning för en stabil demokratisk utveckling i såväl Danmark som utlandet. Man får inte bli så andlig, påpekade teologen Koch, att man förnekar att det i grunden är ekonomiska förhållanden som bestämmer samhällsutvecklingen. Varken Koch eller Ross betraktade dock, till skillnad från Jørgensen, Sovjetunionen som en demokrati.

En stor del av den danska demokratidebatten kom att handla om hur demokrater skulle förhålla sig till demokratis inre fiender: Skulle det vara tillåtet att argumentera offentligt för antidemokratiska åsikter i Danmark? Skulle ett förbud mot antidemokratisk verksamhet vara till fördel eller nackdel för demokratin? Här skilde sig, inte oväntat, meningarna åt. Koch och Ross argumenterade för att bara medlen för att uppnå ett antidemokratiskt samhälle, våld och terror, kunde förbjudas. I övrigt bör människor få arbeta även för förverkligandet av antidemokratiska och motbjudande åsik-

ter. De debattörer som var emot ett förbud mot antidemokratiska uppfattningar anförde ofta Grundtvigs berömda ord: "Frihed for Loke saa vel som for Thor." Därmed ville de säga att yttrande- och organisationsfrihet måste gälla för såväl onda som goda.

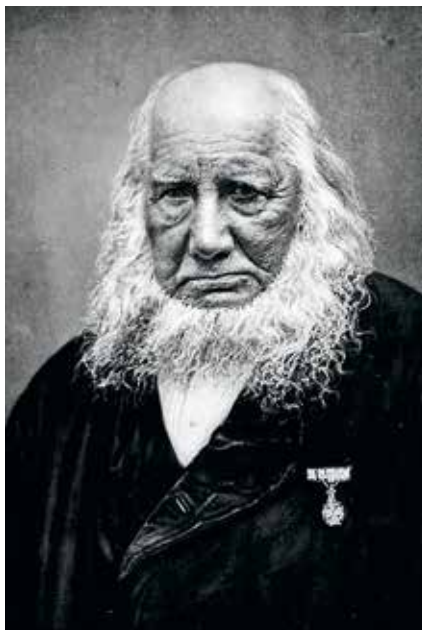
För Jørgensen, som var en ivrig förkämpe för ett förbud mot offentlig antidemokratisk propaganda, gällde friheten bara för Thor. Demokratin måste ha rätt att med alla medel resolut ingripa mot dess inre fiender lika väl som dess yttre, ansåg han. I ett inlägg i debatten i *Frit Danmark*, "Misbrug af Idealerne", hävdar Jørgensen att man måste skilja mellan två betydelser av begreppet ideal: dels tillstånd som ska förverkligas, dels förebilder som ska efterliknas. Om dessa två betydelser sammanblandas riskerar man att missbruka idealen. Demokratiska ideal som frihet, jämlikhet och humanitet ska enligt detta synsätt uppfattas som tillstånd som ska förverkligas i samhället. När man arbetar för detta är man däremot inte själv bunden av att efterlikna idealen ifråga. Det innebär,

i klara verba, att en person som eftersträvar ett humant samhälle själv inte behöver vara human när han eller hon arbetar för att skapa detta samhälle. Denna ståndpunkt mötte starka reaktioner från övriga debattdeltagare.

I *Det demokratiska Samfund. Grundtræk af en Analyse* tecknar Jørgensen överlag en mörk bild av de västliga demokratierna. Den största bristen i dessa samhällen är, menar han, att den ekonomiska ojämlikheten är vida utbredd. Detta leder till att samhällets ekonomiskt privilegierade kan utöva en oproportionerligt stor makt över lagstiftning och opinionsbildning, vilket i sin tur bidrar till att lägga hinder i vägen för införandet av den ekonomiska demokratin. Jørgensen oroade sig för att borgerlig propaganda skulle sätta stopp för den ekonomiska demokratin. Även om man i de västliga demokratierna förvisso har rätt att uttrycka sin mening, är denna rättighet, säger han, i hög grad begränsad av en persons ekonomiska tillgångar. Avvikande och kritiska åsikter riskerar därmed att aldrig höras i den offentliga diskussionen. För att förhindra en alltför ensidig samhällsdebatt tänkte sig Jørgensen att staten skulle ge ut en tidning, *Samfundssavisen*, i vilka alla lagförslag skulle förklaras och diskuteras på ett allsidigt sätt. Läsarna skulle få möjlighet att delta i diskussionen genom läsarbrev. Jørgensen hävdade dessutom att det skulle gagna den allmänna opinionsbildningen om det samtidigt blev förbjudet för andra tidningar att på ett ensidigt sätt behandla sådana ämnen som på ett allsidigt sätt behandlades i *Samfundssavisen*.

Det är uppenbart att Jørgensen, i likhet med många andra kommunister, inte hyste någon större tilltro till det offentliga samtalets förmåga att kunna bekämpa fascism och nazism i de västerländska demokratierna. Här skilde han sig från både Ross och Koch. Det enda sättet att komma till rätta med dessa avarter var i själva verket att rakt av förbjuda dem.

Idag skulle väl många av oss vara benägna att räkna Jørgensens position till Lokes snarare än Thors läger. I själva verket är det, som Oluffa Pedersen riktigt påpekar, en antidemokratisk och auktoritär politisk lära som förespråkas i hans texter. Anledningen till att han kom att räknas som demokrat under tidig efterkrigstid var att kommunistiska ståndpunkter vid denna tidpunkt i Danmark mer eller mindre var immuna mot alltför nedgörande kritik. Det hade i sin tur att göra med den respekt som kommunisterna åtnjöt tack vare deras starka engagemang i motståndsrörelsen. En av de främsta danska motståndsmännen var läka-

Grundtvig: alla får yttra sig.

FOTO: GYLDENDAL PRESSBILD

ren, politikern och kommunisten Mogens Fog, som under ockupationen spelade en central roll i det så kallade Frihetsrådet. Efter kriget kom Fog att inta samma positioner som Jørgensen i den offentliga debatten om demokrati och yttrandefrihet, vilket bidrog till att ge dessa en större legitimitet (Jørgensen deltog dock aldrig själv i motståndsrörelsen). Även Fog instämde i Jørgensens uppfattning att frihet inte kan vara frihet till att vara motståndare till demokrati. Det är emellertid värt att lägga märke till att Jørgensen åtminstone retoriskt anslöt sig till den starka konsensus om demokratin som det enda legitima styrelseformen som utvecklades efter kriget i Danmark.

Mot bakgrunden av att "demokrati" efter krigsslutet framstod som ett omistligt kulturvärde är det symptomatiskt att Jørgensen aldrig använde potentiellt misshagliga begrepp som "proletariatets diktatur" i sin argumentation i demokratidebatten. Istället talade han om att han opererade med en vid demokratisyn medan Ross och andra, enligt honom, företrädde ett snävt synsätt. På så sätt var han, precis som Ross anklagade honom för, skicklig i att blanda bort korten.

Trots sina starka kommunistiska sympatier blev Jørgensen aldrig medlem i DKP. En anledning till detta förefaller ha varit att han ville bevara sin intellektuella självständighet. I och med sin bakgrund i empiristisk filosofi hade han också svårigheter med att ta till sig den kommunistiska rörelsens teoretiska grund, den dialektiska materialismen. I en intervju i *Studentenbladet* från 1949 är han likväl

tämligen diplomatisk i sin kritik av den dialektiska materialismen. Även DKP:s partiideologer var försiktiga i sin kritik av Jørgensens bristande renlärighet. Hans öppna ställningstagande för kommunismen var trots allt en viktig symbolisk tillgång för dem. Det är också typiskt att Jørgensen i artikeln "Demokratiet har Ret til at forsvare sig", som inledde den danska demokratidebatten, endast förbinder nazismen och fascismen med den idealistiska och romantiska historiefilosofin. För socialdemokratiska och socialliberala filosofer som Alf Ross och Ingemar Hedenius var det uppenbart att den irratiöna romantiska historiefilosofin låg till grund för såväl marxism som nazism. Kommunismens teoretiska grundval betraktade Jørgensen under alla omständigheter som sekundär i förhållande till praktiken – införandet av det klasslösa samhället. För detta syfte behövdes ingen dialektisk materialism, ansåg han.

Jag har här, med huvudvikten lagd på Jørgensen, velat visa hur tre olika danska tänkare under tidig efterkrigstid tog sig an att besvara några av de frågor som Jeffrey Alexander menar att intellektuella av idag ger svar på. Jørgensens, Ross och Kochs inlägg i demokratidebatten går, menar jag, att betrakta som vägledning för en rådvill allmänhet som söker orientering i en besvärlig tid. På så sätt kan deras texter även tolkas som ett sätt att bearbeta det kollektiva trauma som kriget och ockupationen innebar för det danska folket. En fråga som de alla adresserade var: Hur ska demokratins framtid säkras? Likt många andra vänsterintellektuella och socialdemokratiska politiker vid denna tid betraktade de planhushållning som en nödvändighet för demokratins långsiktiga överlevnad. Planhushållning var, med andra ord, deras gemensamma svar på hur vi i framtiden skulle kunna förhindra demokratins ödeläggelse. Planhushållningen var en del av det meningskapande narrativ som de förde ut till allmänheten. När de kom till hur de betraktade och utlade begreppet demokrati skilde de sig emellertid kraftigt åt.

Jag har använt Oluffa Pedersens doktorsavhandling, som delvis sammanfaller med mina egna forskningsintressen, som en utgångspunkt för att reflektera över den danska demokratidebatten. En nackdel med ett sådant tillvägagångssätt är måhända att det *Det fremkaldte kulturrum* har hamnat något i bakgrunden i min framställning. Men denna utmärkta avhandling finns naturligtvis att tillgå i sin egen rätt för alla som vill fördjupa sig i dansk idéhistoria från tiden omkring andra världskriget. Avhandlingen är betydligt mer omfattande och innehållsrik än vad jag har kunnat göra reda för

>>

Fredrik Böök: hårt ansatt.

FOTO: ARKIVKOPIA

här. Som redan påpekats går det också att dra flera intressanta paralleller till svenska förhållanden. Den kan dessutom, Sartres skepsis till trots, hjälpa oss svenskar att förstå vad en ockupation verkligen innebär. Oluffa Pedersens diskussion av Martin A Hansens text "Dialog om Drab og Ansvar" (1944) och de samvetsqual han i fredstid senare kom att hysa på grund av denna text, vittnar på ett infernaliskt sätt om de ohyggliga situationer som en ockupation ställer en medborgare inför. ❀

Henrik Lundberg

FREMKALDTE KULTURRUM
DISKUSSIONER OM
DEMOKRATI OG
DIKTATUR, HUMANISME,
ANSVAR OG VIDENSKAB
I TIDEN OMKRING
ANDEN VERDENSKRIG
ESTHER OLUFFA
PEDERSEN
Hans Reitzels Forlag

**THE DRAMA OF
SOCIAL LIFE**
JEFFREY C ALEXANDER
Polity 2017

Zlatan Ibrahimovic: hur är han som skidskytt?

FOTO: SHUTTERSTOCK

Hormoner och humbug

MEDICIN

Mitt första intryck av vad vi numera kallar *genusdebatt* var en föreläsning som neurofyziologen Germund Hesslow höll under min läkarutbildning vid Lunds universitet i början av 00-talet. Professor Hesslows rykte som akademisk provokatör var redan då väletablerat, och hans anförande om *Könsskillnader, arv och miljö* gjorde ingen besviken. Efter att raskt ha avfärdat genusvetenskap som ideologisk humbug lade den i filosofi och medicin dubbeldisputerade Hesslow metodiskt fram sina argument för att psykologiska könsskillnader var biologiskt grundade. Detta gav upphov till en mindre skandal och en kritisk insändare i studenttidningen, samt ett genmäle från Germund Hesslow. Något senare anordnades även en offentlig debatt, där Hesslow fick försvara sin sexuella biologism mot en panel av genusvetare. Även om retoriken emellanåt hettade till så präglades debatten av ömsesidig respekt, och ingen ifrågasatte Germund Hesslows avsikter eller kompetens som forskare. För oss åhörare blev affären en snackis under mången punschmiddag och förfest – ett exempel på det slags livlig och frispråkig debatt som en gång i tiden förknippades med den akademiska världen.

Dessa glada minnen väcktes till liv

under min läsning av boken *Testosterone. An Unauthorized Biography* av genusvetarna Rebecca M Jordan-Young och Katrina Karkazis. Boken är ett försök att revidera den gängse uppfattningen om könshormonet testosteron – en uppfattning som enligt författarna har förvridits av allsköns myter, överdrifter och missförstånd. Jordan-Young och Karkazis ifrågasätter rentav testosteronets identitet som "manligt" könshormon, och förebrår forskarvärlden för att ständigt gripa efter biologiska förklaringar för skillnader mellan män och kvinnor.

Testosterone. An Unauthorized Biography är utan tvekan en säregen bok. Problemet med populärvetenskap brukar vara övertro på halvdan forskning, vars rön tas ur sitt sammanhang och övertolkas med syfte att skapa sensation. Här är författarnas mål det motsatta – att påpeka brister i forskningen om testosteron, minimera dess betydelse, och visa hur den legat till grund för reaktionära och sexistiska narrativ. Rebecca Jordan-Youngs och Katrina Karkazis gör inte anspråk på någon heltäckande analys av ämnet testosteron, och klargör tidigt vad för slags forskning de har valt att inte inkludera. Det gäller till exempel studier som kommer fram till att hormonnivåer i livmodern under graviditeten har psykologiska och morfologiska effekter på barnet. Att strunta i dessa studier kan tyckas underligt, eftersom resultaten utgör själva kärnan i modern beteendeforskning kring

testosteron, och ligger till grund för flera sentida genombrott på området. Författarna försvarar sitt beslut med hänvisning till egna skrifter. Det visar sig att en av dem, Rebecca Jordan-Young, redan har "kullkastat" teorin om att tidig hormonell exponering påverkar ett barns sexuella identitet och personlighet. I sin bok *Brain Storm* från 2010 slår Jordan-Young tydligt fast att "förnuftsmässiga idéer om kön, genus och sexualitet döljer fundamentala motsägelser" i fosterstudierna. Ett jättelikt och högaktuellt forskningsområde avfärdas alltså redan i förordet av *Testosterone. An Unauthorized Biography*.

Hur är det då med studier av transmän som har behandlats med testosteron? Eller av patienter som har erhållit testosteron under annan medicinsk behandling? Även detta slags forskning underkänns av författarna, emedan den har sin grund i "personliga erfarenheter". Problemet med personliga erfarenheter är nämligen att de "medieras av epistemiska ramar och historiska och sociokulturella specificiteter". Med detta menas att vanligt folk tenderar att tolka och beskriva sina erfarenheter i könsbundna termer såsom "manligt" och "kvinnt" – kategorier som Jordan-Young och Karkazis inte vill kännas vid. Ståndpunkten må låta en smula extrem, men författarna vägrar bestämt att låta sin analys förgiftas av traditionella och "förnuftsmässiga" föreställningar om män och kvinnor som distinkta kategorier. Som de själva hävdar tidigt i boken så är "påståenden om testosteron alltid uttryck för makt".

Rebecca Jordan-Young och Katrina Karkazis fokuserar på testosteronets eventuella roll inom sex olika områden: reproduktion, aggressivitet, risktagande, makt, idrott och föräldraskap. Varje område ägnas ett kapitel, och analyserna följer mestadels samma mönster. Författarna börjar med att presentera ett par "myter" om testosteronets verkan, och ägnar sedan resten av kapitlet åt att vederlägga myterna. I den mån de två genusvetarna refererar till empirisk forskning rör det sig mestadels om äldre studier som försöker korrelera uppmätta punktnivåer av testosteron i kroppsvätskor med något slags beteende eller egenskap. Denna forskning brottas mycket riktigt med metodologiska problem. Precis som med andra hormoner varierar nivåerna av testosteron kraftigt under dygnet, och dess omedelbara effekt på kroppen påverkas av andra, variabla faktorer såsom förekomst av särskilda proteiner eller känslighet hos receptorer. Att studier av testosteronets korttidspåverkan genererar en hel del tvetydiga eller svårtolkade resultat är därmed föga för-

vånande. Det hade varit mer intressant om författarna hade analyserat studier som följer testosteronets maskuliniserande effekter över en längre tidsperiod, men sådan forskning ratas också på förhand av författarna.

Därmed inte sagt att *Testosterone. An Unauthorized Biography* är helt utan poänger. Kapitlet om Makt innehåller en högst välgörande sågning av Amy Cuddy, kändisforskaren som lurade i miljontals människor att de kunde höja sina testosteronnivåer, och därmed sitt självförtroende, genom att posera som Stålmannen framför spegeln ett par minuter varje dag. Dr. Cuddys sensationella fynd har dock visat sig vara omöjliga att replikera, och

Pappa Marianne: gör nya erfarenheter.

hennes medförfattare har tagit avstånd från sagda forskning. Cuddys bejublade TED-föreläsning ligger dock ännu kvar på Youtube, med drygt 17 miljoner visningar tills dagens dato.

Andra resonemang är mindre övertygande. I kapitlet om *Idrott* hävdar författarna att biologiskt kön är av över-skattad betydelse, och inte nödvändigtvis det bästa sättet att dela in idrottare. Som bevis för denna tes anför de att

"Hur är det då med studier av transmän som har behandlats med testosteron? Eller av patienter som har erhållit testosteron under annan medicinsk behandling?"

sprintern Usain Bolts personbästa på 800 meter är betydligt sämre än världsrekordet på denna sträcka för kvinnor. Sådana faktsnuttar återkommer med jämna mellanrum i *Testosterone. An Unauthorized Biography*, och framförs för att utmana spridda myter eller fördomar. Men läsaren måste fråga sig vilken myt eller fördom som åsyftas i ovanstående fall. Tror någon verkligen att alla manliga idrottare är bättre än alla kvinnliga idrottare på allting? Skälet till att män och kvinnor inte tävlar mot varandra på elitnivå är att de bästa männen konsekvent presterar bättre

re än de bästa kvinnorna inom specifika idrottsgrenar, utom möjligen när hästar är inblandade. Huruvida Zlatan Ibrahimovic är en sämre skidskytt än Hanna Öberg är måhända ett kul tankeexperiment, men är av föga praktisk betydelse.

Låt säga att vi godtar bokens tes om testosteronets överdrivna betydelse. Vi måste ändå fråga oss: Varför är egentligen män mer muskulösa, våldsamma, hänsynslösa, dominanta och promiskuösa än kvinnor? Om det inte beror på testosteron, vad beror det på då? Med tanke på att skillnaderna mellan könen noterats världen över och under hela mänsklighetens nedtecknade historia får vi nästan anta att förklaringen är biologisk. De tänkbara mekanismerna är många. Plasmnivåer av hormoner som östrogen och oxytocin skiljer sig kraftigt åt mellan könen, och har central betydelse för en lång rad sociala och sexuella funktioner.

Undersökningar med PET-kamera har visat att hjärnans serotoninssystem fungerar olika hos kvinnor och män – en upptäckt som skulle kunna förklara kvinnors högre frekvens av depressions- och ångestsjukdomar. Lägg därtill hundratals kända skillnader mellan mäns och kvinnors anatomi, vars evolutionära ursprung och syfte vi ännu inte riktigt begriper. Sådana hypoteser intresserar dock inte Jordan-Young och Karkazis, som istället tycks dra följande, implicita slutsats: *alla* skillnader mellan könen som inte omedelbart korrelerar med punktnivåer av testosteron måste vara socialt konstruerade. Som stöd för sin utsagda tes hänvisar författarna till en lång rad akademiska auktoriteter, mestadels från discipliner som genusvetenskap, queerteori och feministiska vetenskapsstudier. Ingen av dessa tänkare sysslar med vetenskap i någon reell mening,

och de gör heller inga anspråk på objektivitet. Snarare består deras gärning i att sätta riktig vetenskap under ideologisk lupp, på jakt efter sexistiska eller rasistiska överträdelser. Beskyllningar av detta slag väger förstås mycket tungt, och kan räcka för att tillintetgöra en forskares karriär. Det är därför slående hur frivolt Rebecca M Jordan-Young, Katrina Karkazis och deras kolleger smutskastar andra akademiker, ofta på mycket lösa grunder. Att producera ett impopulärt forskningsresultat kan vara nog för att ådra sig en anklagelse om transfobi, sexism eller "white supremacy" – ett

>>

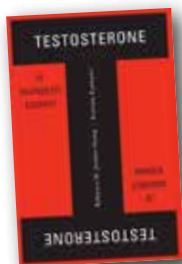
begrepp som återkommer gång på gång i boken.

Allt detta må låta tarvligt och oseriöst, och knappast värdigt en *Axess*-läsares uppmärksamhet. Det bör dock noteras att *Testosterone. An Unauthorized Biography* ges ut av Harvard University Press, världens kanske mest respekterade, akademiska förlag. Boken har hyllats i medierna, däribland i tunga, vetenskapliga tidskrifter som *Nature* och *Science*. Jordan-Young och Karkazis innehar båda höga poster vid anrika universitet och citeras regelbundet som experter i *New York Times*. Författarna är inga utbölingar eller excentriker – de är det nya etablissemanget.

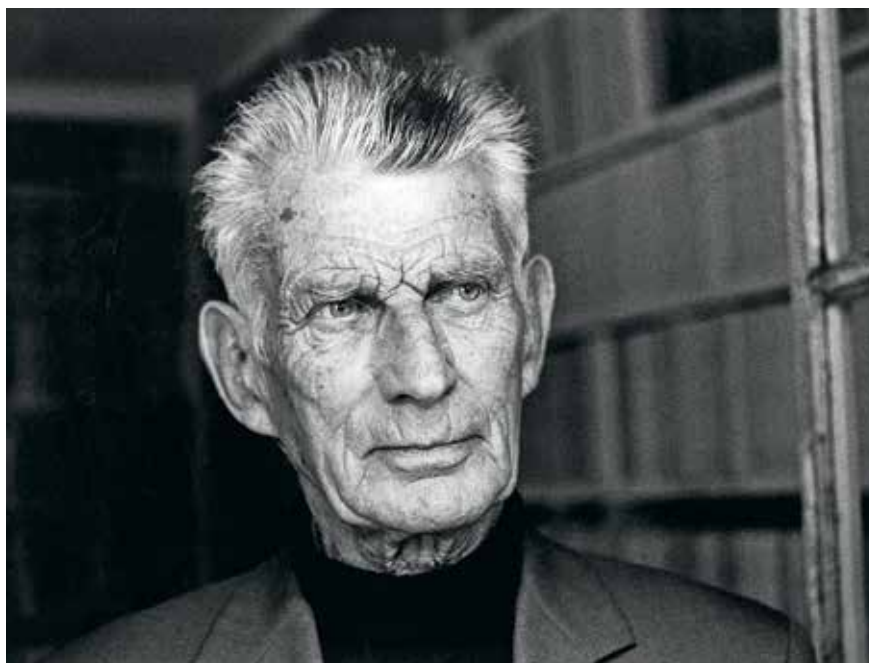
Så hur kan vi då sammanfatta debatten om biologiskt kön och socialt konstruerat genus, drygt femton år efter professor Hesslows omstridda föreläsning i Lund? Rent vetenskapligt har Hesslows biologism förstärkt gjort stora landvinningar. Nya radiologiska tekniker har till exempel möjliggjort allt noggrannare undersökningar av sexuellt dimorfa (för män respektive kvinnor specifika) områden i hjärnan, medan kartläggningen av det mänskliga genomet förser oss med nya ledtrådar om hur skillnaderna har uppstått. På det politiska slagfältet har biologins motståndare dock vunnit en fullständig och förkrossande seger. Det kanske mest slående med dagens genusdebatt är just avsaknaden av debatt. Snarare bevittnar vi ett slags följetong av offentlig förnedring, där oliktankande som Germund Hesslow tillrättavisas, häcklas och censureras på rent ideologiska grunder. Om genusdebatt i själva verket bara handlar om makt, som Jordan-Young och Karkazis hävdar, så kan man bara gratulera författarna och deras gelikar för deras omfattande, politiska erövringar. Om

vad för slags roll testosteron kan tänkas ha spelat i detta dominansbeteende väljer jag att inte spekulera. ✖

Erik W Larsson

**TESTOSTERONE
AN UNAUTHORIZED
BIOGRAPHY**
REBECCA M JORDAN-
YOUNG & KATRINA
KARKAZIS
Harvard University
Press 2019

Samuel Beckett: hans liv var ointressant.

FOTO: LOUIS MONIER/GETTY IMAGES

Samtal med Sankte Sam

MEMOARER

En på sin tid populär romangenre var den så kallade *campus novel*, romaner där universitetslärare med litterära ambitioner skrev vanligen humoristiska böcker om stora egon och pretentioner och småaktiga komplotter och intriger om stipendier, tjänster och mer eller mindre symboliska hedersbetygelser. Genrens mästare var David Lodge med böcker som *Changing Places* och *Small World* där han ganska godmodigt drev med lätt förklädda akademiska storstjärnor som Stanley Fish och Julia Kristeva.

Mer än en gång kom jag att tänka på dessa romaner vid läsningen av Deirdre Bairs *Parisian Lives* där hon berättar om sina upplevelser som kvinnlig akademiker i vad som då – 1970-talet och ett par decennier framåt – i högsta grad var en värld där männen bestämde.

Hur vågade hon som dittills hade varit reporter på en obetydlig lokal tidning klampa in på deras område? Hur kunde hon, en akademisk *nobody*, få tillstånd att skriva Samuel Becketts biografi, denne Beckett som skydde all publicitet och som gjorde sitt yttersta för att hindra all insyn i sitt privatliv?

Hon var helt enkelt djärv nog att skriva till Beckett för att få bli hans levnadstecknare. Den 17 november 1971 träffades de för första gången på ett sjabbigt

hotell i Saint-Germain. Beckett tittade på Bair och inledde med orden: "Så du är den som ska avslöja mig som den charlatan jag är?" Beckett var skeptisk mot det biografiska projektet; hans liv var ointressant, menade han. Det var verket som räknades; han sammanfattade sin attityd med orden: han skulle varken hjälpa eller hindra Bairs arbete. Att döma av både det färdiga resultatet och Bairs redogörelse, får man intryck av att han hjälpte mer än han hindrade.

Alla var dock inte lika hjälpsamma, och det gäller då inte minst ledande namn i den akademiska värld dit hon hade sökt sig efter tiden som reporter. Istället för att ta emot henne med öppna armar och ge henne stöd för ett projekt som många hade trott vara nästintill omöjligt började man smida ränker.

Deirdre Bair hade visserligen skrivit en kortare avhandling om Beckett, men hon var kvinna och som sådan redan misstänkliggjord i manliga akademiska *cenakel*. Dessutom var Deirdre Bair något så tarvligt som en levnadstecknare eller hur man nu ska översätta "biographer" (ordet biograf blir ju konstigt på svenska). Att skildra någons liv var inte stort bättre än simpel journalistik. Det här var under den tid då litterär teori blomstrade – det var texten som gällde, inget annat. Roland Barthes och hans gäng av (post)strukturalister hade myndigt förklarat att författaren var död.

Boken *Parisian Lives*, som Bair kallar en "bio-memoir", men som man också skulle kunna kalla för *apologia pro vita sua*, är en kombination av ett försvar för det liv hon har valt och en anklagelseakt mot alla dem som motarbetat henne. Och de var många.

Deirdre Bair är en utmärkt skribent som vet hur man gör något vanligen så ospännande som ett liv i universitetsvärlden till ett mänskligt drama. Hon försöker att hitta en balans mellan ett familjeliv med man och två barn och en akademisk karriär som åtminstone till en början, eftersom hon saknade fast anställning (tenure), innebar att oräkneliga timmar gick åt att fylla i blanketter för att få stipendier och bidrag som skulle möjliggöra en biografi om Beckett. Den krävde många transatlantiska resor till Frankrike, England och Irland, nätter på billiga hotell, dyra internationella telefonsamtal eller orolig väntan vid telefonen på att Beckett ska ringa och rädslan att missa ett samtal. (Mobiltelefoni har verkligen förändrat våra liv och då inte bara för ängsliga författare av biografier.)

Hennes förhållande till Beckett är ambivalent. Här finns hela tiden en rädsla för att hon oavsiktligt och omedvetet ska korsa den förbjudna linje som avgränsar hans privatliv. Sålunda förkommer Becketts fru, Suzanne, förvånansvärt litet. Bair var också tvungen att vara försiktig när det kom till Becketts ganska många kvinnoaffärer, som då var ett förbjudet område, men tiderna har i det avseendet förändrats. Vi lever nu, skriver hon, i en tid av skamlöshet där inget är förbjudet och det är uppenbart att hon beklagar att vissa tabun har försvunnit. Det är kanske så att vi varken vill eller har rätt att veta allt om våra medmänniskor, även om de är Nobelpristagare i litteratur.

Livfullt berättar hon om alla de människor som hon intervjuade för sin biografi, från Becketts tidigare älskarinna Peggy Guggenheim i hennes palats i Venedig till försupna och fattiga poeter i Dublin som gärna såg att den lika fattiga akademikern betalade krognotan. Många är hjälpsamma, andra misstänksamma och somliga rent avvisande, som till exempel Joyces levnadstecknare Richard Ellmann som vägrade att träffa henne. Upplysningar om Becketts förhållande till Joyce och då speciellt med Joyces dotter Lucia vill han inte dela med sig av till henne. Några kräver högst personliga gentjänster – betalning in natura så att säga. Många misstänker henne för att ha förfört Beckett för att få honom att samarbeta. Den värld hon beskriver är en värld före metoo-rörelsen.

Beckett omgav sig med liten krets av

Simone de Beauvoir: feministisk förgrundsfigur.

FOTO: TT

lojala vänner, ett slags pretoriangarde som inkluderade exempelvis hans förläggare Jérôme Lindon på Editions de Minuit, som skyddade honom, mest genom att avböja alla försök att komma Beckett in på livet eller genom att å Becketts vägnar tacka nej till medverkan vid konferenser om hans verk. Konsekvent vägrade Beckett att uttala sig om sitt verk. Det är vad det är och han har inget att tillägga.

Men det alltmer avskalade verket – till slut bara en mumlande röst i ett tilltalande mörker – var det enda som räknades.

"Hon beskriver deras många samtal som alltid avslutades med whisky, ordentligt utspädd för hennes del medan Beauvoir drack den straight."

Gång på gång under sina många samtal med Bair upprepade han: "Jag skulle inte ha kunnat gå igenom denna förfärliga ore-da som är livet utan att ha lämnat en fläck på tystnaden."

Efter flera års mödor kom Bairs biografi till slut ut. Den fick ett välförtjänt positivt mottagande och belönades med National Book Award. Sedan dess har det kommit flera biografier – den bästa är väl James Knowlsons *Damned to Fame*, men den publicerades nästan 20 år efter Bairs banbrytande bok.

Det som verkligen har förändrat och fördjupat vår syn på Sankte Sam, som han kallades av sina vänner, är de fyra tjocka volymer av valda brev (inte samlade brev som Bair felaktigt skriver). Här beskriver han med egna ord sitt liv, och efter att ha läst dem tycker man sig känna

honom bättre än genom biografier. Sam blir nästan ens kompis.

Bairs biografi är ett pionjärverk och det borde ha renderat henna en fast tjänst vid ett universitet, men det blev mest tillfälliga anställningar och fortsatt kamp för att få karriär, ekonomi och privatliv att fungera. Istället för att låta sig nedslås tar hon sig an ett nytt stort biografiskt projekt. Hon planerar en bok om Simone de Beauvoir som också den skulle ta flera år att slutföra. Samuel Beckett avskydde de Beauvoir efter det att hon refuserat en text som han hade skickat till *Les Temps modernes*, den tidskrift som hon redigerade.

Här blir förhållandet mellan Bair och hennes "ämne" ett helt annat. Efter hand uppstod något som kan kallas vänskap och en förtrohet som saknades i relationen med Beckett. Att Bair idoliserar de Beauvoir kanske hjälpte, och i henne ser hon inte bara en (av flera) utan den feministiska förgrundsgestalten. Hon beskriver deras många samtal som alltid avslutades med whisky, ordentligt utspädd för hennes del medan de Beauvoir drack den straight. Några av de tidigare tabuföreställningarna har nu försvunnit för hon drar sig inte för att fråga om de Beauvoirs sexuella böjelser. de Beauvoir avvisar bestämt och inte så lite indignerat att hon skulle ha varit lesbisk.

Förhållandet med Sartre måste också utredas. De två levde i ett öppet förhållande, men det tycks ha kostat på. de Beauvoir var ofta den som skaffade fram

unga älskarinnor till den till synes omättlige och alltmera förfallne Sartre. Bair berättar hur de Beauvoir satt ensam och grät vid ett kafébord medan Sartre vid ett annat höll hov med manliga och kvinnliga beundrare. Att spela rollen som *La Grande Sartreuse* kan inte ha varit lätt. Sartre var väl mannen i hennes liv, men hennes stora kärlek var den amerikanske författaren Nelson Ahlgren som fick henne att flytta på att flytta från Paris till Chicago. I den bok de Beauvoir skrev efter Sartres död, *La Cérémonie des adieux*, beskrev hon den store filosofens fysiska förfall och krämpor med en klar och klinisk blick. Var det möjligen ett slags hämnd efter alla förödmjukelser hon hade tvingats utstå?

Också här hade Bair problem med kretsen kring sitt utvalda subjekt som långt ifrån alltid ville dela med sig av kunskaper eller låta henne läsa brev eller ta del

>>

av dokument. Ändå slutförde sitt projekt och resultatet blev en omfattande volym som möttes av kritiskt bifall.

Så nu skulle väl ändå hennes akademiska karriär var räddad och hon kunde ägna resten av sitt yrkesliv till att uppbära hög lön, turnera på konferenser och till slut åtnjuta en generös pension? Så blev inte fallet. De höga herrarna (och de var alla herrar) fortsatte att motarbeta henne. Hon var bara en yttlig "biograf" och dessutom uppskattad utanför en snäv akademisk krets. Hon måste motas bort och till slut lyckades man. Hon sa upp sig, tog sitt pick och pack och gick över till en uppenbarligen framgångsrik bana som författare.

Hon tvingas slutföra sin bok om de Beauvoir som frilansande skribent med allt vad det innebär av frihet och osäkerhet. Av en slump träffar hon Beckett en sista gång utanför ett café i Montparnasse. De för ett vänligt men till inett förpliktigande samtal. de Beauvoir följer hon ända till slutet och är närvarande vid hennes begravning.

Parisian Lives är en bok i en alldeles egen genre eller kanske en hybrid där flera genrer fritt blandas. Bair skriver väl och är genomgående underhållande, men vid läsningen har jag ändå frågat mig till vem denna bok egentligen vänder sig. Till feminister som här får bekräftat hur svårt det har varit för en kvinna att ta sig fram och nå de högsta positionerna i universitetsvärlden? Eller till dem som är intresserade att veta mer om Beckett eller de Beauvoir? Ibland undrar jag också om hon medvetet har dramatiserat sitt material. Kan hon verkligen ha fått så många avgörande brev och telefonsamtal vid precis så avgörande ögonblick? Hon är trots allt i grunden litteraturvetare som vet hur man skapar så kallade cliffhangers som får läsaren att vända blad till nästa kapitel. Men så länge man glatt och villigt gör det behöver man kanske inte bry sig så mycket om genrebestämning utan lämna detta till akademiska hårklyvare. 🌸

Carl Rudbeck

PARISIAN LIVES
SAMUEL BECKETT,
SIMONE DE BEAUVOIR,
AND ME. A MEMOIR
DEIRDRE BAIR
Doubleday 2019

Publikfrieri: AKK showar på dialekt.

FOTO: BORIS ROESSLER/TT

Abrupt Kort Kapitel

TYSKLAND

En tysk höst innehåller vanligen ett visst mått av ödesmättad dramatik. Den här gången handlade den bland annat om hur bra de skulle gå för det nya ytterkantspartiet AfD i ett antal delstatsval och om vem som kommer att efterträda Angela Merkel som förbundskansler. AfD vann stort i det gamla DDR men lyckades inte nå makten. Partiets fortsatta framgång påverkar rikspolitiken men hotade inte direkt den haltande koalitionen mellan CDU, CSU och SPD.

Frågan om ny kansler fortsatte att skapa dramatik. Den av Merkel utvalda kandidaten Annegret Kramp-Karrenbauers ställning försvagades efter kritik mot både bristande smidighet i samarbetet med ministerkollegerna och avsaknaden av tydliga budskap från CDU, där hon numera är ordförande. Posten som försvarsminister tog hon i juli över efter EU-kommissionens nya ordförande Ursula von der Leyen. Att vara minister ger insyn och makt, men eftersom försvaret är ett sorgligt kapitel – varken båtar eller flygplan fungerar och budgeten är för liten – är det en riskabel plats att befinna sig på.

Som ordförande i partiet, hon var tidigare under en period generalsekreterare, behövde hon inte ta det dagliga ansvaret, men förväntas fortfarande leverera mer och tydligare kristdemokratisk politik.

Tidigare hade hon fått goda betyg för viljan att lyssna och handlingskraft under interna kriser; hon har agerat misstänkt likt Merkel i EU, men krypskyttet från missnöjda liberala och konservativa medlemmar har fortsatt.

Kritiken hanterades kortsiktigt effektivt på CDU:s kongress i Leipzig i slutet av november. Annegret Kramp-Karrenbauer höll ett långt, tydligt och engagerat tal om hur hon såg sin och partiets uppgift inför framtiden. Den omtalade humorn lyste med sin frånvaro men det var kanske naturligt med tanke på det besvärliga läget. AKK talade för att rädda sin politiska framtid och hon gjorde det bra. Främste konkurrenten, Friedrich Merz, svarade i ett inspirerat men föga upproriskt inlägg. Den väntade konfrontationen uteblev.

De flesta av delegaterna kommer nog mest ihåg Bayerns ministerpresident Markus Söders fantastiska anförande, fyllt av ironi, humor och skryt om allt som naturligtvis är så mycket bättre i fristaten, inklusive flyktingmottagandet.

Efter Leipzig förblev AKK huvudkandidat till kanslersposten. Frågan är om det hade varit rätt lösning för Tyskland och Europa? Behöver vi en Merkel II eller snarare en politiker som sätter idéerna och visionerna före makten, en politiker som förebygger kriser istället för att med stor kompetens lösa dem när de väl brutit ut? Tysklands kansler styr varken

landet eller Europa ensam men har stora möjligheter att peka ut riktningen och välja väg när utgången inte är given. Det är den allra minst just nu med de traditionella maktpartiernas tillbakagång i Tyskland, populismens ökade kraft i nästan hela Europa och de ökade motsättningarna mellan öst och väst inom EU.

Efter kongressen bröts lugnet av svallvågorna efter valet i Thüringen. CDU avvisar samarbete med både det numera mer uttalat högerextrema AfD och det östtyska enhetspartiet SED:s efterföljare Die Linke. En i princip omöjlig situation där både Die Linke och AfD är för stora för att köras över slutade med att en representant för liberala FDP blev vald till ministerpresident i Erfurt. Eftersom han valts med röster från både CDU och AfD blev det stor skandal och AKK:s bristande ledarskap och oförmåga att kontrollera den lokala partiledningen satte ny fart på avgångskraven. Den liberala ministerpresidenten tvingades avgå och Thüringen går mot nyval. För AKK blev resultatet att hon i mitten av februari deklarerade att hon kommer att lämna posten som ordförande för kristdemokraterna men blir kvar som försvarsminister. Hon kommer inte att kandidera till posten som förbundskansler.

Under vintern och våren kommer kampen om kanslersposten att återupptas med full kraft. En kamp som numera inte bara handlar om Merz, Spahn, Laschet och Röttgen från CDU i väst, utan också om Bayerns framgångsrika och mediala ministerpresident Markus Söder. Ibland har CDU

dessutom snarare involvera de gröna än socialdemokraterna.

Vem är då AKK, var kommer hon ifrån och vart var hon på väg? Svaret på den andra frågan är Saarland, en liten delstat som gränsar till både Frankrike och Luxemburg. Där har AKK vuxit upp, studerat, blivit politiskt aktiv och verkat som både minister och under sju år som ministerpresident. Allt detta har hon genomfört med stor framgång och för det mesta med goda recensioner. Väl förankrad i en stor katolsk familj och med stöd av en förstående make.

På minussidan kan noteras att hon aldrig har haft ett vanligt arbete på heltid och att Saarland är en liten värld med

”CDU avvisar samarbete med både det uttalat högerextrema AfD och det östtyska enhetspartiet SED:s efterföljare Die Linke. En i princip omöjlig situation.”

knappt en miljon invånare. Det geografiska läget har i och för sig medfört omfattande kontakter med grannländerna Frankrike och Luxemburg men det kan inte jämföras med att styra Niedersachsen, Bayern eller Berlin. Trots att AKK, för att vara ministerpresident i lilla Saarland, var en ovanligt aktiv politiker inom partiet och när delstaterna gemensamt diskuterat och drivit frågor i dialog med regeringen i Berlin, inte minst inom utbildningspolitiken.

En av dem som har granskat AKK:s väg genom politiken är Manfred Otzelberger. Författaren har sin dagliga gärning på veckotidningen *Bunte* och har ägnat mycket tid åt att intervjua ledande politiker. Han har också en förkärlek för att vid rätt tillfälle producera böcker om särskilt aktuella personer, som den socialdemokratiske kanslerskandidaten Martin Schulz. Boken om AKK – *Die Macht ist Weiblich. Annegret Kramp-Karrenbauer. Die Biographie* – ger dock ett mer gediget intryck och redovisar en bredare bild av huvudpersonen.

Otzelberger har träffat AKK ett 30-tal gånger och har intervjuat ett stort antal människor i hennes omgivning.

Ett ämne som AKK har drivit hårt är digitalisering. Saarland har blivit ett centrum för forskning inom området, med ett omfattande stöd från delstatsregeringen. Detta tema återkom också i talet på partikongressen i Leipzig – AKK föreslog att man skulle skapa ett särskilt digitaliseringsministerium, efter att tidigare ha varit tveksam till idén.

Det AKK är absolut mest känd för i sin delstat är insatserna som städerska i det

egna delstatsparlamentet. Varje år när det är karneval i Saarbrücken uppträder hon som mycket underhållande städerska med en 30 minuter lång monolog som får, den förvisso tämligen förfriskade, publiken att vika sig av skratt. Det handlar alltså inte om bara några meningar eller en liten kuplett. Här skiljer hon sig förvisso från nuvarande förbundskansler. Dessvärre framförs numret på dialekt. Bara den som har mycket goda kunskaper i tyska torde ha en chans att förstå vad hon säger.

En av hennes förebilder har varit den legendariske Heiner Geissler, som var CDU:s generalsekreterare 1977–1989. Geissler sågs som mycket kompetent, höll ordning i partiapparaten och var en

mästare på att formulera tydliga och raka budskap, som gick igenom rutan och formade bilden av ett aktivt och modernt parti. Många uppfattade honom som väldigt högerinriktad, men han var samtidigt engagerad i sociala frågor. Han medverkade till exempel till att med hjälp av ministerpresidenten i Niedersachsen, Ernst Albrecht, ge asyl till chilensare som flytt från Pinochet. Albrecht var Ursula von der Leyens pappa. Även i förbundsrepubliken framstår den politiska eliten tidvis som förvånansvärt liten.

Ibland har det hävdats att maktpartiet CDU aldrig skulle ha haft ett partiprogram om det inte hade varit inskrivet som ett krav i stadgarna. Program komplicerar samarbetet med andra partier. AKK ville ta fram ett nytt program inför valet 2021 och ägnade en stor del av sin tid som generalsekreterare i CDU åt regionala dialoger med medlemmarna om hur det borde se ut. Många blev imponerade av dessa möten, då AKK verkligen lyssnade, inte bara pratade om vikten av att lyssna.

AKK har ibland gått emot partilinjén. Ett exempel är CSU:s förslag om vårdnadsbidrag som hon ville omprioritera till stöd för utbildning eller pension för den som är hemma med barn. Hon var emot kärnkraft – en känslig fråga vid gränsen till kärnkraftslandet Frankrike – innan Merkel själv valde den linjen efter Fukushima, detsamma gäller hennes stöd för minimilöner. Här kör författaren i diket rejält när han jämför liberala FDP:s motstånd mot minimilöner med att vara för slaveri som en åtgärd mot arbetslöshet. I övrigt är det svårt att hitta någon tydlig politisk tendens i boken. Otzelberger verkar vara mer entusiastisk för AKK som person än för hennes politik, men

>>

AFD: inget alternativ att räkna med.

AFD VALAFFISCH

och CSU gått till val under ledning av en representant för fristaten i söder. Det brukar inte gå så bra men det är ingen regel som inte kan brytas. I en tid då tydliga budskap och mindre anpassning till ett krympande SPD:s önskemål efterfrågas av många kan det till och med vara en bra idé. Ett framtida samarbete torde

det stör inte läsningen.

Uppväxten i Saar verkar ha bidragit till AKK:s starka stöd för EU, öppna gränser och Helmut Kohls arv som en av det nya Europas arkitekter. Hon har inte protesterat mot dem som ser ett större och starkare EU som en naturlig utveckling. Samtidigt som hon ägnat en mycket begränsad del av sitt politiska liv åt utrikespolitik.

AKK har mycket aktivt verkat för att ge kvinnor en större plats i kyrkan. Hennes inlägg har till och med lett till krav på exkommunicering från en biskop, men hon lär inte bli utesluten. När det gäller aborter och äktenskapet som något förbehållet heterosexuella delar hon kyrkans traditionella uppfattning. I anslutning till resonemangen om allas rätt att ingå äktenskap kommer Otzelbergers andra bilkrasch. Det är uppenbart att han inte anser att det får förekomma någon som helst diskussion om denna fråga.

Ett dramatiskt inslag under den första tiden som ministerpresident var när AKK 2012 brutalt sparkade ut de liberala och gröna ministrarna ur sin "jamaica-koalition". Argumentet som användes var att Saars FDP var i kris och inte längre var ett fungerande parti. Det verkar ha varit helt korrekt. Mindre charmigt var att inget av koalitionspartierna fick någon förvarning om kuppen – inte heller de gröna, som var helt oskyldiga i sammanhanget. Dessutom hade AKK redan börjat förhandla med SDP om en ny koalition. AKK arrangerade sin presskonferens samma dag som Tysklands liberaler sedan 1866 alltid arrangerat årets stora partikonferens. Att AKK inte skulle ha tänkt på det låter osannolikt. Till pjäsen hör dessutom att AKK ringde Merkel före presskonferensen. På grund av läget i Berlin avrådde Merkel bestämt från några drastiska åtgärder. Efter AKK:s presskonferens ringde Merkel tillbaka och var rasande.

Skandalerna i Saarland var få men till dem hör en utbyggnad av det mycket fina konstmuseet i Saarbrücken. Kostnaden mörkades i flera led, enorma underskott accepterades under hand av regeringen

och slutsumman hamnade 400 procent över budget. AKK var ansvarig minister.

En av AKK:s mer uppmärksammas insatser var att hon lyckats blockera Die Linkes framgångar i Saar. Oscar Lafontaine, som tidigare varit ledande företrädare för SDP och länge ministerpresident just i Saar, var genuint avskydd bland många av sina tidigare partikamrater. De gav hellre sitt stöd till ett samarbete med CDU och AKK än att låta Die Linke vara med i det regionala styret. En annan viktig seger var när SDP:s nederlag i delstatsvalet i Saar 2017 bröt den uppåtgående trenden för kanslerskandidaten Martin Schulz, inför valet till förbundsdagen samma år.

I delstatsvalet 2017 hade dock AKK lovat att inte lämna sin post som ministerpresident. När hon ändå valde att bli generalsekreterare i CDU mötte det viss kritik men mindre än väntat. Det var troligen ett tecken på att saarländarna uppskattade att en kvinna från deras lilla stat hade fått en så central position i Berlin. Nu var det inte längre bara industriminister Peter Altmeier som man kunde skryta om där hemma.

Kristina Dunz och Eva Qvadbeck har också ägnat en bok åt AKK och hennes plats i tysk politik. De är båda politiska journalister på tidningen *Rheinische Post*. Boken heter *Ich kann, ich will und ich werde. Annegret Kramp-Karrenbauer, die CDU und die Macht* och är mer fokuserad på AKK:s roll som kvinnlig politiker i en fortfarande i huvudsak manlig värld. Situationen har förvisso förändrats, men framförallt i början av karriären var det nytt och annorlunda med kvinnor som justitieministrar och ministerpresident i delstaterna. AKK har själv – även här efter inledande tvekan – drivit på för att kvotering av kvinnor till politiska poster bör införas. AKK var den första kvinnliga justitieministern i en tysk delstat.

Författarna konstaterar att många internt reagerade positivt när AKK tog över generalsekreterarposten i CDU. Äntligen fanns det ett proffs på den viktigaste positionen i Konrad Adenauerhuset igen.

Något som visade sig vara en stor fördel när slitningarna mellan CDU och lillebror CSU var som värst under sommaren 2018. Då började de mest oroliga hänvisa till mitten av 1970-talet, då CSU vid ett tillfälle deklarerade att man hade lämnat den gemensamma gruppen i förbundsdagen. Det här hanterade AKK lysande, bland annat eftersom hon alltid varit mån om att ha goda förbindelser med alla delar av den kristdemokratiska rörelsen. Även de som inte höll med henne i sak hade för det mesta en grundläggande positiv inställning till henne som medarbetare eller samtalspartner – inklusive många ledande kvinnor inom CSU. Hon är en metodisk och skicklig maktspelare. Samråd är viktigt, men hon fattar sina egna beslut.

När det gäller flyktingkrisen 2015 så talade AKK som Merkel och gav sitt stöd till kanslerns valda linje. I praktiken agerade emellertid Saarland ungefär som Bayern: tufft och effektivt. De flyktingar som kom blev mottagna på ett bra sätt men AKK ville inte se fler flyktingar än vad de egna systemen kunde hantera. Hela administrationen engagerades i att få mottagandet att verkligen fungera för både flyktingarna och medborgarna. Det kanske spelar en viss roll att en del av det nuvarande Saarland historiskt ingick i den dåvarande bayerska Rhenprovinsen.

AKK står för sin katolska tro och ingår i kyrkans nationella lekmannaråd, men hon står betydligt närmare den nuvarande påven än hans tyske, mer traditionellt inriktade, företrädare. Hon vågar diskutera etiska frågor trots att hon mycket väl vet att det sällan ger några poäng i medierna utan snarare skapar problem och trassel för den framtida karriären. Civilkurage är en värdefull egenskap även i tysk politik.

Dunz och Qvadbeck konstaterar också att det sätt på vilket AKK gjorde sig av med sina gröna och liberala regeringskolleger 2012 satte sina spår. Båda partierna kände sig kränkta även om FDP på nationell nivå var väl medvetna om att deras partivänner i Saar sedan en tid tillbaka befann sig i en virvelvind av kriser och interna intriger.

DIE MACHT IST WEIBLICH
ANNEGRET KRAMP-KARRENBauer.
DIE BIOGRAPHIE
MANFRED OTZELBERGER
Riva Verlag 2018

ICH KANN, ICH WILL UND ICH WERDE
ANNEGRET KRAMP-KARRENBauer,
DIE CDU UND DIE MACHT
KRISTINA DUNZ OCH EVA QVADBECK
Propyläen 2018

AKK NEIN DANKE!
2010–2018 DIE BILANZ DES SAARLANDS UNTER ANNEGRET KRAMP-KARRENBauer
MICHAEL GHANEM
Verlag tredition 2019

Det är svårt att förstå hur en så erfaren politiker kan genomföra en så känslig operation på ett så klumpigt sätt. Merkel verkar dock ha förlåtit henne. Inom de gröna och FDP lär känslorna vara mer blandade – de har fortfarande inte kommit i närheten av de ministerportföljer de förlorade för åtta år sedan. Jamaicakoalitionen i Saarland var ett viktigt tyskt experiment; det var därför Merkel var så angelägen om att undvika en kris.

Även denna boks författare trodde på AKK som en möjlig kansler. Hon har den energi och vilja som behövs, även om hon inte heller skulle ha blivit en de stora visionernas ledare. För de tyska barn som efter alla år med Merkel inte sägs förstå hur en man skulle kunna bli förbundskansler hade AKK varit ett naturligt alternativ.

Namnet framstår förstås som en pr-firmas mardröm. Hur gör man något slagfärdigt av Annegret Kramp-Karrenbauer? Det kan dock också vara en fördel. Den socialdemokratiska fackföreningsman, Peter Hartz, som har gett sitt namn till Gerhard Schröders arbetsmarknadsreformer – numera av vänstern ofta ifrågasatta och av den stora koalitionen delvis avskaffade – har fått se sitt efternamn bli förvandlat till ett tyskt verb som betyder förstöra eller riva ned. Det ödet kommer aldrig att drabba Kramp-Karrenbauer.

Den som vill veta ännu mer om AKK:s historia och utförsgåvor skulle kunna tänkas uppfatta Mikael Ghanems AKK *Nein Danke! 2010–2018 Die Bilanz des Saarlands unter Annegret Kramp-Karrenbauer* som en möjlig källa. Det är dock ett missförstånd. Ghanem är missnöjd med det mesta, men hans analys är tunn och granskningen av Saarland är inte heller på den nivå man kunde förväntat sig.

Författaren är mest missnöjd med AKK för att hon är en proffspolitiker som aldrig haft ett vanligt arbete. Det hon gjort fel i Saarland verkar de flesta delstater ha hanterat på ungefär samma sätt. Det gör saken varken sämre eller bättre, men det diskvalificerade henne knappast som möjlig kansler. Otillräckliga satsningar på infrastruktur och integrationsproblem är inget unikt för Saarland. Ghanems bok innehåller många fakta om både Saar och Tyskland, men kopplingen till varför just AKK skulle bli en så dålig kansler är för de mesta tunn. Det märks att han är engagerad, men också att han i grunden varken är författare eller journalist. ❄

Mats Fält

Surrealism: dramatisering av *Mästaren och Margarita*.

FOTO: ALALAMY

Tillfälligt töväder

LITTERATUR

Vasilij Aksjonov (1932–2009) var en av den sovjetiska och moderna ryska litteraturens fixgestalter. Från 1960 professionell författare, blev han också snabbt dissident. Efter att 1978 och 1979 i utlandet ha publicerat en o censurerad, ryskspråkig litteraturtidsskrift, emigrerade han 1980 och berövades därefter sitt sovjetiska medborgarskap (men återfick det 1990, kort före Sovjetunionens fall). I USA gav han ut flera böcker, både på engelska och på ryska, och han samarbetade med flera tidskrifter och mediehus, inklusive de amerikanska påverkansoperationerna vid *Radio Liberty* och *Voice of America*.

I utlandet bestod ett av Aksjonovs mer betydande verksamhetsområden också i hans tjänst vid amerikanska universitet, till vilka han knöts mer eller mindre omedelbart efter sin ankomst till USA. Han tjänstgjorde som professor i rysk litteratur vid George Washington-universitetet i St. Louis, Goucher College, George Madison-universitetet och flera andra, och var aktiv medarbetare vid några av dem ända fram till sin död. Han blev också under 1990-talet, i likhet med många före detta sovjetiska dissidenter, en uttalad kritiker av vad han uppfattade som en alltmer politiserad atmosfär vid amerikanska universitet, och av vad han uppfattade som en institutionaliserad multikulturalism.

Ett av hans viktigare bidrag som akademiker bestod i att utgöra en direkt länk mellan tövädrets litterära miljö, dess författare och atmosfär, och västerländska studenter och akademiker samt ryssar i utlandet. 1982 genomförde Aksjonov vid George Washington-universitetet en serie föreläsningar om den samtida, ryska och sovjetiska litteraturen. Efter Aksjonovs död upptäcktes inspelningar från dessa föreläsningar, vilka hölls på ryska, av Aksjonovs släktingar; dessa renskrivna utdrag har nu gjorts tillgängliga som bok under det aningen torra namnet *Lektsii po russkoj literature* (Föreläsningar om rysk litteratur). Titeln till trots, är det knappast ett torrt eller tråkigt ämne – beroende både på de händelser som Aksjonov berättar om, och det sätt han gör det.

Aksjonovs föreläsningar tecknar en berättelse över töväderstiden och dess viktigaste spelare – författare, poeter, tidskriftsredaktioner, partibossar och angivare – från dess inledning under Nikita Chrusjtjov (1894–1971), generalsekreterare för Politbyrå 1953–1964) och dess övergång i Leonid Brezjnevs stagnationstid (1906–1982, generalsekreterare för Politbyrå 1964–1982). Aksjonovs skildring tar avstamp i töväderstidens litterära tidskrifter, de så kallade ”tjocka tidskrifterna” vars nummer kunde spänna över flera hundra sidor, som efter Stalins död snabbt började erbjuda återvändande före detta lägerfångar en plattform för att publicera sina >>

alster och på så sätt drev på kommunistpartiets interna uppgörelse med den äldre regimen. Förutom återvändande lägerfångar spelade också överlevande diktare och författare från den ryska litteraturens silverålder, som varade fram till den tidiga Sovjetepoken, en betydande roll, då de efter Stalins död åter började publi-

"Chrusjtjovs utskällningar kunde vara i timtal – men i pauserna bjöds det på buffet och konjak, och det verkar inte direkt ha varit nyktert."

ceras. Tillsammans hjälpte de töväders-tidens yngre författare och en ny generation ryssar att återupptäcka sitt litterära arv; ett arv som det under Stalintiden hade varit förenat med livsfara att försöka förvalta.

Den vår och det töväder som tydligt kunde förnimmas efter Chrusjtjovs tillträde som generalsekreterare blev en process över vilken kommunistpartiet och dess Politbyrå snart förlorade kontrollen över, och de många turerna i den litterära kampen om vad som skulle betraktas som politiskt korrekt efter Stalins död avslöjar i Aksjonovs gestaltning precis hur surrealistiskt och absurt Sovjetsystemet kunde te sig. Scenerna som Aksjonov skildrar kunde vara hämtade ur Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* – det är återkommande slagsmål, ambulerande råder genomförda av Politbyråns och Centralkommitténs egna medlemmar, anförda av en ständigt svärande och stendum Chrusjtjov med talfel, som knappt ens själv verkar ha förstått vad det var i den okontrollerade litteraturen han egentligen vände sig mot. Chrusjtjov verkar, kanske som en följd av sina intellektuella tillkortakommande, inte heller ha dragit sig för att sätta en mycket personlig prägel på diskussionen, och höll gärna, enligt Aksjonov, långa utläggningar för den litterära eliten om hur de skulle skriva. En sådan,

berömd, utskällning skedde i form av storforum, dit hela intelligentian var inbjuden och där Chrusjtjov själv höll hov i närvaro av övriga delar av det yttersta

ledarskiktet. Utskällningarna kunde vara i timtal – men i pauserna bjöds det på buffet och konjak, och det verkar inte direkt ha varit nyktert.

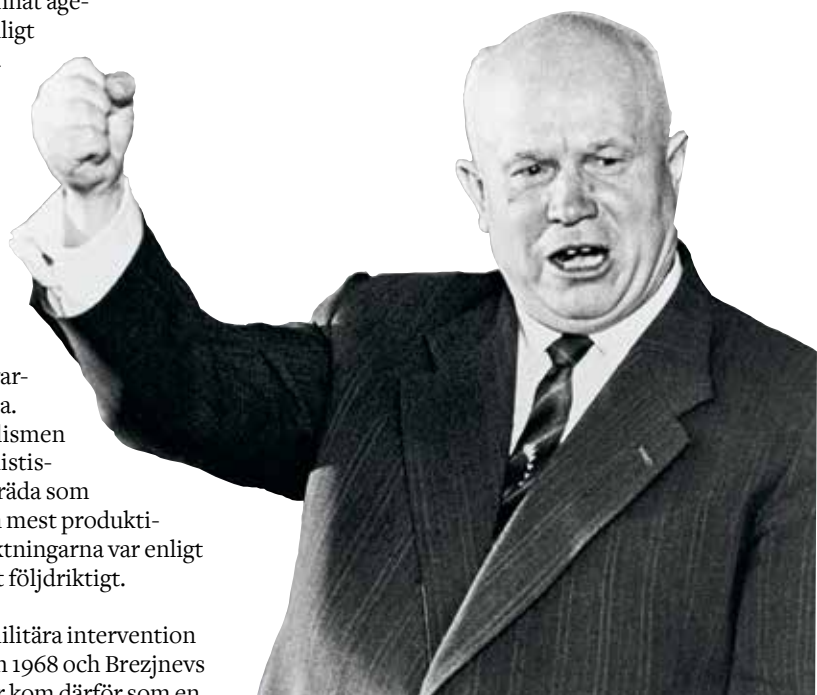
Säkerhetstjänsterna lade sig också i med olika försök till provokationer, som inte sällan urartade i rena farser. En sådan provokation ledde enligt Aksjonov till en

stor, spontan konstutställning, dominerad av mer eller mindre förbjuden modernistisk konst, på Manegen vid Röda torget, dit Chrusjtjov och Politbyråns dök upp oinbjudna – och där Chrusjtjov hamnade i en veritabel tävling i invektivkonst med en av de närvarande konstnärerna. Trots att censuren fortfarande var aktiv, verkar det inte ha funnits någon tydlig partilinje, och de flesta ur intelligentian förefaller ha kunnat agera relativt ostört. Enligt Aksjonov gick det så långt att Alexander Solzjenitsyn nästan belönades med Leninpriset för *En dag i Ivan Deniso-vitjs liv*, med Chrusjtjov som personlig sponsor, främst därför att den senare slutgiltigt ville näpsa de kvarvarande stalinisterna. Att den magiska realismen under denna surrealistiska tid började framträda som en av de främsta och mest produktiva, ryska litterära riktningarna var enligt Aksjonov därför helt följdriktigt.

Sovjetunionens militära intervention i Tjeckoslovakien 1968 och Brezjnevs hårda åtstramningar kom därför som en blix från klar himmel för många ur intelligentian, som över en natt förvandlades till opposition. Man trodde sig först kunna "rena" Lenins kommunism och rädda revolutionen, över vilken det fortfarande vilade – och i Ryska federationen ännu vilar – ett romantiskt skimmer. Före intåget i Tjeckoslovakien agerade de flesta ur denna del av intelligentian ännu inom systemets ramar, som en "vänsterflygel" inom kommunistpartiet i motstånd mot de militanta hökarnas "högerflygel", men i och med interventionen tvingades de flesta ur intelligentian i opposition. Tusentals författare och poeter, inklusive Aksjonov, tvingades därför att under bara

ett par år emigrera eller gå under jorden i inre exil. Många tystnade helt.

Att absurditeten och surrealismen i den sovjetiska verkligheten gestaltas så tydligt gör också att systemets godtycke och brutalitet får framträda i mycket skarp profil. Partibyråkraterna framstår som just så ointelligenta, själlösa, karriäristiska och ondsinta som de säkerligen också var i verkligheten. Men det blir också tydligt hur härfin gränsdragningen var mellan den sovjetiska oppositionen, intelligentian, författarna å ena sidan, och partinomenklaturen, propagandisterna och politrukerna å den andra. Vem som var en del av systemet och vem som inte var det var aldrig tydligt, och nästan alla – inklusive, medger han, Aksjonov själv – spelade på bägge sidor samtidigt. Nästan alla var i någon mån en angivare eller kollaboratör, inte minst därför att den stora majoriteten, även inom intelligentian, trots umbäranden, utrensningar, Gulag och trots Sovjetsystemets uppenbara tillkortakommanden, fortfa-

Nikita Chrusjtjov: ständigt svärande och stendum.

FOTO: TT

rande var trogna kommunister – och själva ofta försvarade systemets grymheter. Ändå verkar det ha varit denna tillvaros hårda tryck, dess absurditet, de oförlösta trauman som det skapade och därefter släppte lös under "tövädret", som drev Sovjetunionens och senare även Rysslands kulturella utveckling. Intet ont, inte ens bolsjevismen, som inte har något gott med sig. ✱

Gustaf Lewander

**LEKTSII PO RUSSKOJ
LITERATURE**
VASILIJ AKSJONOV
Eksmo 2019

Steve Jobs: den avskalade estetikens posterpojke.

FOTO: BILDCOLLAJE

nen från första början kunde varit symtom på tar sig livsstilstrenden aldrig an.

I dokumentären *Minimalism* visar det sig att de båda männen egentligen aldrig har vågat något annat än att ta sig an den begripliga strukturen med definierade mål och stabil utdelning som erbjuds inom ramen för deras yrkesliv. De kommer från trasiga förhållanden och pengar är det enda de säkert vet ger trygghet och stabilitet. Det kan tyckas en aning banalt, men det är också hemskt sorgligt på ett personligt plan.

Det är förstås lyckosamt om ett estetiskt ideal kan förändra ett liv till det bättre, men i sämsta fall blir minimalism bara en form av uppvisning som premierar rik-

tigt stora tomma ytor. Steve Jobs får agera posterpojke i ett fotografi där han sitter ensam på golvet i en gigantisk, nyligen förvärvad villa. I bild syns entreprenören i enkel klädedräkt, en musikanläggning och en lampa. Kanske var Jobs t-tröja masstillverkad och billig, men Chayka berättar att det är en antikvitét från Tiffanys som sprider ljus över rummet och en väldigt speciell och dyr musikanläggning som har placerats i hörnet.

Bilden illustrerar ett sparsmakat liv som går ut på att leva med rätt, snarare än med få saker i största allmänhet. En minimalistisk livsstil som ytterst få kan kosta på sig.

Jobs estetiska ideal har givetvis påverkat Apples design, som ofta beskrivits som minimalistisk. Som Chayka poängterar, är det en sak att telefonerna är enkla, smala och platta, men en helt annan sak vad det rent faktiskt betyder. Att vi ständigt är uppkopplade via den senaste (och dyraste) telefonmodellen är långt ifrån sparsmakat. Tillverkningen av produkterna och strukturen för internet är långt ifrån avskalad. Den kräver omfattande

>>

Mer eller mindre

KONST

The *Longing for Less. Living with Minimalism* är en redogörelse för estetikens och idéerna kring minimalism och utgår från frilansskribenten Kyle Chaykas iakttagelser av begreppets omfattande och varierade användning under 2010-talet. Författaren noterar att det helt enkelt gick inflation i begreppet. Det var mycket som inordnades under konceptet, bland annat kategoriserades Instagrambilder av bergsformationer i Gran Canyon och inredningsdetaljer i form av bokstäver under hashtaggen minimalism.

Under 2010-talet utvecklades minimalism till ett estetiskt ideal och livsstilsfenomen. En trend som omfamnades inte minst av grupper av yngre storstadsboende som gärna bar funktionsplagg och visade sin tillhörighet genom att dricka lokalproducerat ur glasburk och jobba på lövtunna MacBook Airs. Via en uppsjö podcaster och bloggar förkunnades hur man skulle gå till väga för att nå en sparsmakad livshållning. I spetsen för rörelsen instruerade den japanska städkonstnären Marie Kondo folk i hur man rensar och städar på rätt sätt.

2015 kom Netflixdokumentären *Mini-*

malism, som porträtterar två vita amerikanska män i yngre medelåldern på bokturné. Boken var i sin tur en förlängning av deras blogg som handlar om hur de gått från att vara välavlönade men olyckliga chefer inom storföretag, bosatta i enorma hem som var fyllda med en massa prylar, till att bli minimalisterna. De redogör för hur de har programmerat om sin strävan efter löneförhöjning, gjort sig av med saker och nu lever bekymmersfritt med mindre. Avspänt rör de sig runt i stadsrummet på lagom slitna skateboards.

Möjligen var det inte så konstigt att en motreaktion till konsumtionshets skulle visa sig efter den största ekonomiska krisen sedan depressionen under 1930-talet. Det är rimligt att ifrågasätta konsumtion, men Chayka förhåller sig sympatiskt skeptisk till att en estetik, ett minimalistiskt leverne med kala väggar och några stilrena Ikeamöbler skulle vara något slags snabb och enkel biljett till lycka och välmående. Han poängterar att det inte förändrar någonting i grunden att bara reducera och rensa. Man har färre saker att ta hand om, men de underliggande problem som överkonsumtio-

Marie Kondo: lär folk att städa rätt.

FOTO: JAY L. CLENDENIN/GETTY IMAGES

Donald Judd: levde ut sin vision.

FOTO: GETTY IMAGES

resurser i form av serverhallar, logistik, kablar och gruvsdrift.

Istället för att se minimalism som ett estetiskt svar eller livsstilsmässigt slutmål föreslår och argumenterar Chayka för att begreppet skulle kunna användas som ett slags verktyg. En hjälp i vår strävan att hantera livet här på jorden. Merparten av boken ägnas åt att se tillbaka på konstnärer som har associerats med minimalism för att bena ut idéerna bakom begreppet. Chayka är också övertygad om att man måste bemöda sig med att lära känna så mycket som möjligt av biografien kring en konstnär för att förstå personen och verket. Framförallt är det viktigt att se hur konstnären ifråga faktiskt levde.

Genomgående ligger texten nära författarens egna reflektioner och utvecklas till en veritabel reseberättelse. Man får följa skribenten på besök i The Glass House, den amerikanske arkitekten Philip Johnsons hem en timme norr om New York City, till Japan och in på ett flertal museer. Det är givetvis ett stilistiskt grepp att använda sig själv för att driva texten vidare. Överlag fungerar det utmärkt, men mot slutet av boken har man lärt känna honom tillräckligt för att vissa redogörelser ska kännas en aning förutsägbara.

Det är väl på sin plats att berätta något om författaren. Kayle Chayka är en bokdebuterande amerikansk skribent och konstkritiker bosatt i Washington. En vit, heterosexuell man, uppvuxen i en trevlig familj i ett vanligt område i Connecticut. På universitetet studerade han konsthistoria och efter examen 2010 flyttade han till Peking, till ett betalt skrivjobb för en publikation om konst och kultur. När han skrev *The*

Longing for Less bodde han i New York. Ett liv han beskriver som avskalat och minimalistiskt av hävd och berättar om enstaka prylar som lätt kunde förflyttas i Ikeakassar från den ena adressen till den andra. Han slår fast att höga hyror ger korta bostadsarrangemang och att man utan generöst förvaringsutrymme inte gärna samlar på sig en massa saker. För dem som

”Man har färre saker att ta hand om, men de underliggande problem som överkonsumtionen från första början kunde varit symtom på tar sig livsstilstrenden aldrig an.”

gärna vill bo i stora städer men har osäkra inkomster är en sparsmakad livshållning alltså inte nödvändigtvis ett livsstilsval. Det är en nödvändighet av vilken man kan göra en dygd, om man så vill.

För att få fatt i vad minimalism kan vara och förstås kulturellt använder sig Chayka alltså av ett flertal personer som vi konsthistoriskt associerar med begreppet minimalism och redogör för deras liv och inspirationskällor. Först ut är konstnären Agnes Martin, som så elegant och koncentrerat har fångat enkelhetens komplexitet i färg på duk. Hon kallade sig dock aldrig minimalist. Inte heller konstnären Donald Judd ville kännas vid epitetet. Berättelsen om Judd är fullödlig och rätt spännande. Judd framstår som en ytterst egensinnig och motsägelsefull figur. Bland annat startade han sin bana med att skriva konstkritik, men efter att han hade slutat med det hävdade han alltid att kritik var lönlöst, ingen förstod honom.

Genomgående hade Judd en klar estetisk blick som bottnade i en idé om helhet. Chayka poängterar att de monokroma skulpturerna vi är vana att se inom ramen för vita avskalade miljöer snarare var tänkta att agera i en omgivning av andra ting. Konstobjekten var tänkta som en integrerad del av livet i stort. I Judds enormt stora hem, en före detta lagerlokal i New York, fanns bland annat ett platsspecifikt ljusverk av vännen Dan Flavin. Idag kan vi slå fast att Judds 1960-tals hem i mångt och mycket har fått agera prototyp för hur det ska se ut på ett konstnärsloft. Kallt om vintern och hett om somrarna, berättar barnen som växte upp där och som nu har varit med om att förvandla hemmet till ett museum.

Chayka reser till Marfa och får tillgång till arkivet på The Judd Foundation. Att få möjlighet att leva ut sin estetiska vision som Judd gjorde i Marfa från 1970-talets början är få förunnat. Han backades av ett flertal institutioner och i avkroken i Texas fanns bland annat hangarer från en övergiven militärförläggning att förvärva till låg kostnad. När han inte hittade möbler som föll honom i smaken anställde han lokala snickare för att tillverka inredning. Idag är staden en dyr destination för konstintresserade och stoltserar med privat flygplats.

I en del av boken uppmärksammar Chayka Västerlandets långvariga fascination av japansk kultur och zenbudismens lärosatser. Bland annat noteras hur många konstnärer i väst efter det att världen hade bombats sönder under andra världskriget omfamnade den negativa estetiken och den uppskattning av tomrummet som den japanska stenträdgården erbjuder. Inspirationen färgades säkert av ett visst skimmer av exotisk vurm, men kanske finns ändå en antydning till vissa svar på många av livets frågor i tuktade trädgårdar och ritualer?

Sammanfattningsvis erbjuder *The Longing for Less* en analys av vår samtid, fast förankrad i konst- och idéhistorien. Underliggande finns det en text som handlar om människors heta önskan om och idoga arbete med att få till det här i livet. Inte minst framstår författarens egen strävan efter att få fatt i så mycket material som möjligt som rörande. Han åker runt, får tillgång till arkiv, går på John Cage-konsert och somnar, traskar oänd-

Stentradgård: uppskattning av tomheten.

FOTO: JOHN S LANDER / GETTY IMAGES

ligt länge runt på en kyrkogård i Kyoto, lyssnar in sig på kompositören Julius Eastman, är stressad och bestämmer sig för att betala för att låta sin kropp sjunka ner i ett ljudisolerat saltbad.

Författaren beskriver också en tyst långhelg i Sverige som underlig. Befinner man sig i en hälsosam vardag om man känner sig nödgad att ge ifrån sig luren och i samlad tropp hålla tyst mitt i en skog? Hans iver och ambition resulterar i en snärtig text med högt diskussionsvärde, men är också en påminnelse om att människan både är högst kapabel och rätt ynkelig på en och samma gång.

Chayka är en röst av många inom den samtida konstens värld som verkligen anstränger sig för att tala om fenomen och trender utifrån så många perspektiv som möjligt, och som inte har några problem med att blotta ambivalens. *The Longing for Less* är en bok som inte avslutningsvis summerar vad författaren har kommit fram till.

Det är en flödande uppfriskande text som jag hoppas att man som läsare kommer att låta sig inspireras av. Kanske kan den till och med mana till eftertanke och diskussion? Det finns nämligen en poäng i att tala om saker och att odla en viss ömhet inför livet och pry-

larna. Tingestarna vi har omkring oss och som kan vara oss fullständigt likgiltiga eller det allra finaste vi vet. ✨

Jenny Danielsson

THE LONGING FOR LESS
LIVING WITH MINIMALISM
KYLE CHAYKA
Bloomsbury 2020

Baron Münchhausen: liknelse för folkstyret.

FOTO: ALAMY

Dags att lyfta sig

POLITIK

I en demokrati är det lika mycket en konst för folket att styra sig självt som det någonsin var före folkstyrets tid. Men statskonstens betydelse glöms ofta bort i och med att folket så att säga ställs ansikte mot ansikte med sig självt. Hur går det då till att både styra och samtidigt styras av sig själv? Frågan är, även om det kan verka så, inte bara ett ämne för hårklyverier bland filosofer i sina elfenbenstorn.

Nej, men att både styra och låta sig styras kräver extra mycket av de styrande (som samtidigt blir styrda) skymts av att vi tenderar att tänka på politik först och främst i termer av ekonomi, juridik, sociala förhållanden och kommunikation. För att styra sig själv, däremot, krävs inget mindre än förmågan att lyfta sig ur den omyndighet som tenderar att snärja medborgaren. Det menar Pierre-Henri Tavoillot i sin senaste traktat, *Comment gouverner un peuple-roi?* (Hur styra ett folk som blivit kung?). Han räknar sig till raden av politiska filosofer, vilka alltsedan Aristoteles har lärt ut den svåra statskon-

sten. Baron Münchhausens bravad att lyfta sig själv i håret för att hoppa över ett hinder, är i hans ögon den bästa liknelsen för folkstyret. Att demokratin väcker allt större missnöje bland dem som lever under den tror Tavoillot beror på att staten försvagas och att den offentliga vanmakten breder ut sig. Icke desto mindre avkrävs den av folket-som-blivit-kung på alltmer resultat i ett slags bortskämdhetens onda spiral.

Kruxet är att för att vara vuxen demokratin måste man kunna lyda under den också. Det antas – felaktigt – att med statsstyret så att säga på autopilot med de formuler vi har uppfunnit för ekonomins fria spel, en strikt rättsordning, fria val och en omfattande förvaltning, så behövs det inget styre. Regerande har hamnat i vanrykte, mycket därför att allt som andas lydnad (underkastelse) har blivit outhärdligt i den moderna eran; och det till den grad, att utövandet av verksam demokratisk makt har blivit alltmer omöjligt.

Tvärtemot vad som felaktigt antas består den demokratiska processen inte bara av fria val, ansvarsutkrävande och samråd, utan lika mycket av

>>

Gula västar: Rör inte min pension!

FOTO: KIRAN RIDLEY / GETTY IMAGES

beslutskraft. Men med beslut som i till synes ändlösa utrednings- och samrådsförfaranden alltmer dras i långbänk har den nödvändiga beslutskraften kommit på skam. Till beslut krävs kloka, kunniga men också modiga företrädare, för det handlar oftast inte om att välja det goda istället för det onda – i vilket fall politiken inte skulle behövas utan kunde överlåtas på experter. Nej, politiska beslut handlar om svåra, ofta smärtsamma avvägningar mellan motstridiga fordringar och intressen i spänningsfältet mellan vad som är önskvärt och vad som är realistiskt. Istället hör man i många västerländska demokratier, allt oftare appeller om att ”demokratisera demokratin!”, som förutom att vara rena tårta-på-tårta-formeln, bortser från just själva *beslutandet* och *beslutens implementering* som ett lika nödvändigt element. Man har tagit vad som är att betrakta som ett villospår, att i extremindividualismens era hylla en radikal direktdemokrati och även civil olydnad som det enda sant demokratiska. Det är en fatal missuppfattning, menar Tavoiillot.

Folket är tvärtemot vad de trendigt rättighetsivrande anser, inte lika med summan av alla små zoner som utgörs av minoriteter: offren, de förtryckta, de föraktade... som bör försvaras genom de nya formerna för censur som mediala lynchingar, dygdesam indignation, häxprocesser och andra nya tabun. Det är något annat och mera. Men för att inte förväx-

la det med *staten* vill det till också dimensionen samhället, som består av alla individer som råkar bebo ett territorium samtidigt. Och för att undvika en evig dragkamp mellan de två *inkarnationerna av folket* som annars tenderar att ta över varandra, vill det till en tredje komponent: *allmänna opinionen*, den öppna offentligheten för medier och annan allmän upplysning, åsiktsbildning och åsiktsutbyte.

Den har till uppgift att stabilisera kraftmätningen mellan de båda förra. Men då de tre elementen tenderar att vilja behärska och ta över varandra, så att det ena kom att upplösa de två andra, behövs det en fjärde folket-inkarnation: reglerna för att jämvikt skall råda mellan de andra, det vill säga: konstitutionella former och procedurregler som styr samverkan mellan dem. Men inte nog med det. För att definiera folket i en demokrati, behövs ett femte element, nämligen en *berättelse om vilka vi är*. Först i och med det kan folket, avbalanserat i sina olika gestaltningar bli till en syntes, eller snarare metod. Det är som metod folket blir en stabil bas för demokratin.

Det första steget för att nå fram till en beslutskraftig demokrati är att välja folkets företrädare. Och det är inte en fråga bara om att bli vald, utan om konsten att välja, franska revolutionen 1789 bröt med det imperativa mandatet som var ett direkt uppdrag åt den valde att besluta på ett visst bestämt sätt i varje konkret ärendet och införde det representativa. Det ger

en vidare fullmakt att i varje situation – också den mest oförutsebara – besluta inte i medborgarens namn, men i hans ställe och efter eget omdöme. Uppdraget byggs på skänkt förtroende som likt ett kontrakt gäller en viss bestämd tid, mandatperioden. Medborgaren får då invänta nästa val om han vill dra undan sitt uppdrag från representanten; med den ytterligare preciseringen att när representanten en gång är vald, så representerar denne inte bara sina egna väljares intressen, utan förkroppsligar folket i dess helhet. Genom valet har han förvandlats till bärare av själva folkviljan med allmänintresset som ledstjärna.

På så sätt har den representativa demokratin som den har utvecklats i modern tid i stater som Frankrike och Sverige fått uppgiften att skapa en utvald elit som kontrolleras av folket, utan att exakt återspegla det. Representativiteten blir en fråga om vilja, inte om identisk likhet. Och valet är inte vilket val som helst, som vid inköp eller enkätsvar, utan ett som auktoriserar, bekräftat av lagen. Med makten på så sätt legitimerad, ålägger det både medborgaren att underkasta sig och den styrande att vara värdig förtroendet.

En återgång till det imperativa mandatet vore som att införa ett slags konsumentmakt i demokratin enligt parollen ”nöjd eller pengarna tillbaka”. Frestelsen föreligger. Inför det franska nationalförsamlingsvalet 2017 kunde man se affischer med en tom ”spegel” istället för en kandidats porträtt och namn, med underskriften ”Min röst”. De som fått idén till det nya ”partiet” presenterade kandidater, utsedda genom lottdragning inom en gemenskap av likatänkande. En gång valda skulle de snabbt bildas i deputeradeyrket via internet och åta sig att under hela mandattiden bara rösta enligt sina väljares uttryckliga order. Dessa direktiv skulle samlas in i realtid på en internetplattform som ställts till förfogande. Alltså inget politiskt program, bara ett enda bud: ”er deputerade – det är ni själv!” Fullständigt aningslöst om det totala avsvärande av den moderna demokratin andas en sådan modell är, då den bortser från att en nutida folkvald har ett heltidsarbete och inte bara trycker på knappar när lagar skall röstas igenom. Att hen också utför arbete i utskott och med att ta fram riksdagspromemorior, motioner och frågor till regeringen liksom ändringsförslag till dennas propositioner om lagar och andra förordningar. Det är föga troligt att väljarna själva skulle kunna hålla reda på de alltmer tekniskt komplicerade frågor som det gäller att instruera sin deputerade om under exempelvis en nattmangling. De flesta medborgarna är fullt upptagna med

att få arbetsliv och privatliv att gå ihop inom det så kallade livspusslet för att ett sådant från-minut-till-minut instruerande är realistiskt i praktiken. Den sålunda valde skulle mer likna en fri elektron, ostyrbar och utan någon annan övertygelse än sin egen att behöva ta hänsyn till och till slut bara representera sig själv. (För övrigt är ett sådant imperativt mandat förbjudet enligt den franska konstitutionens artikel 27.)

Tavoillot överraskar med att ta till exempel demokratier som allmänt anses tillhöra avantgardet och vara både teknologiska och hållbara statsbyggen. Kaliforniens expanderande "uberisering" av samhällsfunktionerna är ett sådant. Det har redan påtalats från annat håll, att med hotelljobb som ersätts av privatuthyrning via Airbnb, transporter av Uber och andra liknande tjänster, får delstatsmyndigheterna svårt dels att få in tillräckligt med skatter, dels att planera för behovet av infrastruktur. Det ständiga direkta folkomröstandet i stort som i smått i riktning av nyliberal massiv privatisering inte bara av transporter utan även av boendeformer och sviktande efterfrågan på affärslokaler, har gjort delstatsstyret oförmöget till långsiktig strategisk samhällsplanering, både finansiellt och logistiskt. Svårigheten att bemästra de förödande bränderna lär bero just på en försvagning av det offentliga grepp om samhällets basfunktioner. Kritik som tycks oförutsedd av en nymmer i allas mun hyllad decentraliserad förstärkning av direkt demokrati.

Situationen av kris förstärks av den liberala demokratiska Statens försvagning, utåt av globaliseringen som överfört stor juridisk, ekonomisk och miljöpåverkande makt åt mäktiga "multisar" som GAFAM (Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft), inåt hindrar mediernas hyllningar av transparens och konfliktundvikande användandet av två av statskonstens främsta vapen: förtroelighet eller sekretess i överläggningarna och beslutens egenskap av "skarpa", det vill säga: definitiva och bindande.

Det hjälper självklart inte den medborgare som håller på att växa in i sin demokratiska roll, att internets ideologi hyllar den jämlika och ögonblickliga påverkan utan central auktoritet eller institutionell hierarki. Den inger idén om att friheten erövrar omedelbart, i stunden, utan några förkunskaper eller medlande mellan olika intressen. Nutidens största väljarproblem är därför knappast brist på delaktighet, menar Tavoillot. Tvärtom är väljare och förtroendevald båda ständigt nåbara via nätet, där de kan dela individuella och punktvisa övertygelser med varandra, istället för att som förr upprätthålla

ett mer eller mindre långvarigt och trofast förhållande.

Som Montesquieu formulerade sin maktfördelningslära i *Om Lagarnas Andä*, gäller det att balansera den offentliga maktutövningen mellan de lagstiftande, exekutiva och dömande grenarna av statsapparaten. De principerna har i våra parlamentariska demokratier omsatts i statsförfattningar som tas för givna. För en god demokrat kan kanske den *exekutiva* makten inte bli nog inskränkt; minnet av despotiska regenter sitter djupt. Ändå är det inte maktmissbruk från den exekutiva grenen som hotar demokratin, menar Tavoillot, utan individens ständigt expanderande fri- och rättigheter i frontalkrock med kollektivets intressen. Alltsedan 1968, har inte minst Frankrike, som ända sedan sin stora revolution 1789 har pendlat mellan despoti, folkuppror och skakig parlamentarisk demokrati, visat prov på ett representa-

"För att inte tala om det senaste årets Gula väströrelse och den pågående storstrejken mot den pensionsreform som president Macron gick till val på."

tivt system i kris. Med strejker i trots mot parlamentets lagstiftning är järnvägare i skrivande stund i strejk, till försvar för sina urminnes specialförmåner. Studenter har blockerat utbildningsreformer vid universitet och högskolor och till och med domare har gått ut i strejk. För att inte tala om det senaste årets Gula väströrelse och den pågående storstrejken mot den pensionsreform som president Macron och hans parlamentsmajoritet gick till val på och vill genomföra.

Exempel på civil olydnad finns också i Sverige: skolstrejkande ungdomar och den unga kvinna som hindrade ett flygplan att lyfta med en utvisad immigrant. Att kärnan i medborgarskapet skulle bestå av "civil olydnad", det vill säga motstånd mot alla slags beslut ovanifrån, är en ny märklig idé som vinner alltmer gehör. I Tavoillots ögon är det att införa anarki i demokratin, när man anser sig ha rätt att ta tillbaka makten från institutioner som utsetts i allmänna fria val av det skälet att man "inte vill veta av deras maktutövning "i sitt namn"! Element av den här nya civila olydnaden finns i nästan alla NGO-rörelser: vägran att delta i darwinistiskt betonad undervisning, mot köttkonsumtion och andra veganska tabun. Inre övertygelser, medlidande, indignation i allmänhet, överhuvudtaget samhällsvägran utgör

på så sätt i Tavoillots ögon nya former av terror. Med sitt anspråk på absolut veto-rätt om samhället "inte faller honom i smaken", hotar den nye ego-diktatorn medborgaren demokratin i dess kärna utan att, till skillnad från till exempel. *Gandhi – den stora förebilden för all civil olydnad – självmant underkasta sig* samhällets sanktioner för det. Med egocentrismen satt i högsätet, återstår då något av en vilja att leva i ett samhälle? Och om svaret är "inte mycket", vad ska i så fall demokrati tjäna till? frågar sig Tavoillot med rätta.

Demokratis svåra utmaning blir att skydda kollektivets öde genom att stävja, inte bejaka begäret efter mer direkt demokrati, summerar han. Annars kommer samhället att behärskas alltmer av anspråk på radikal-minoritär eller radikal-individuell allmakt.

Besvikelsen över de styrande uppstår

inte så mycket på grund av deras ofullkomlighet som av våra egna överdrivna förväntningar, summerar Tavoillot. Med uttrycket folket-kungen i bokens titel syftar han på vår "bortskämdhet" som gör att vi ställer orimliga krav. Vi måste lära oss att bli resonabla medborgare i nivå med vår civila myndighetsålder och bli vuxna. Och för det krävs att som Münchenhausen kunna lyfta sig i håret.

Tavoillot utgår i mångt och mycket från vad Tocqueville har kallat fransmännens förkärlek för en stark och förmyndaraktig stat, parad med ett okuvligt frihetsbegär. Det är en paradox som yttrar sig i att man blir oregerlig så snart man vädrar någon möjlighet till opposition, samtidigt som man är beredd att underkasta sig en despot som Napoleon (eller Hitler). Det gör det möjligen svårt för ansvarsmedvetna och sansade svenskar att ta till sig hans alarmistiska budskap: men visst finns tendensen hos oss också, för även här hörs ropen skälla – "Direkt makt till alla!" ✨

Ninna Rösiö

COMMENT GOUVERNER UN PEUPLE-ROI? TRAITÉ NOUVEAU D'ART POLITIQUE
PIERRE-HENRI TAVOILLOT
Odile Jacob 2019

Lütten Klein: färdiggjutna betongplattor.

FOTO: MDR FERNSEHEN

På östfronten inte mycket nytt

SOCIOLOGI

I inledningen till sin uppmärksammade bok om livet i det östtyska "transformationssamhället" skriver den tyske sociologen Steffen Mau: "Natten mellan den 9 och 10 november 1989 stod jag som soldat i *Nationale Volksarmee* vakt vid en kasern i Schwerin, i stål hjälm och med laddad kalasjnikov – för att 'säkra objektet'."

Vid vaktavlösningen varannan timme smugglades en liten transistorradio mellan mannarna, inställd på en västsändare, som upphetsat direktrapporterade från händelserna i Berlin, där en kommentator plötsligt utropade "Muren är öppen, detta är slutet för DDR".

De var alla helt oförberedda. Trots allt som hade hänt under hösten, alla protester och demonstrationer: ingen hade ändå anat att det skulle gå så långt som det gjorde. Skeendet markerade en ny, politisk, timme noll i alla östtyskars liv. Systemväxling.

I en intervju nyligen har Mau lagt till att "det flödade också mycket alkohol den där kvällen. Jag var vaken hela natten. Det var en absolut bisarr och överklig situation."

Han berättar om veckor av eufori och

svindelkänsla. Den då 21-årige Mau och hans lumparkompisar fick snart mucka från värnplikten, i förtid. Hösten 1990 kunde han börja läsa på Humboldtuniversitetet i Berlin, och som så många andra flytta in i en övergiven och nedgången lägenhet i öststadsdelen Prenzlauer Berg (med kolkamin och toalett en halvtrappa ner). Numera är han professor i makrosociologi vid samma universitet.

I boken *Lütten Klein. Leben in der ost-deutschen Transformationsgesellschaft* använder Steffen Mau förorten där han växte upp som utgångspunkt för sin studie av de sociala omvälvningarna i östra Tyskland – med sikte främst på de förutspådda utjämnningar mellan öst och väst, skillnader som ännu tre decennier efter återföreningen inte har åtgärdats eller minskat nämnvärt.

Det är alltså problemzonen östra Tyskland som står i fokus. Det faktumet att produktiviteten släpar efter, att klyftan mot väst vad gäller politisk inställning närmast vidgas, att det högljudda motståndet mot invandrare och flyktingar och "dom där uppe" närmast tilltar. Endast 42 procent av östtyskarna lär tycka att demokrati är den bästa statsformen (mot 77 procent i väst). Mer än hälften av östtyskarna ser härstamningen

från öst respektive väst som en av de viktigaste skiljelinjerna i det tyska samhället; över en tredjedel av dem upplever sig ännu som andra klassens medborgare.

Mau använder sig av uttrycket "samhälleliga frakturer" för att beskriva ett tyskt öst med funktionsnedsättningar: följaktligen är det mindre robust, mindre rörligt och anpassningsbart, mindre motståndskraftigt mot belastning och påfrestningar – även om det på ytan verkar vara *alles in Ordnung*. Förklaringarna ser han i nedärvda sociala och mentala strukturer – som återföreningsproceduren inte tog hänsyn till; många liknar också *die Wende* vid en kolonisering, även så Mau, tycks det. Väst inkorporerade DDR i sin egen samhällsmodell, östtyskarna dömdes till passivitet. Åtskilliga av problemen i öst är inte enbart arv från statssocialismen, menar han – utan är reproducerade, förstärkta eller rentav skapade av återförenings- och transformationsprocessen.

Ett samhälle med frakturer är mera mottagligt för stämningar uppkomna ur känslan av tillkortakommande, av nedvärdering av den egna livsstilen, av ekonomisk *prekarisering* och kulturell irritation, som Mau uttrycker det: på det viset kan östra Tyskland ses som ett exempel i koncentrat för den sortens tudelning av samhällen som pågår även på andra håll, skriver han – som ett laboratorium för en övergripande, global process, kanske rentav också som populismens, de missnöjdas och frustrerades förelöpare.

Steffen Mau beskriver en hel del av sitt självupplevda liv i Östtyskland med värme i röst, får man säga. Utan att bli (n)ostalgisk, ändå; han både ger nyanter åt klichébilden och håller balansen. Ger glimtar av bland annat frizonerna och öarna av " eget liv" mitt i allt det socialistiska – som i fritidshusområdenas trädgårdar, i familjelivet och inom ungdomskulturen.

Lütten Klein: ett typiskt östtyskt *Plattenbau* – så kallas det lite nedsättande numera, efter metoden att bygga med stora färdiggjutna betongplattor. En 1960-talsskapelse, inte alls olik våra svenska miljonprogram, beläget på slätten invid Rostock – och med utsikt mot krannarna på skeppsvarvet vid Warnemünde (på Östersjökusten), om man som familjen Mau bodde i en lägenhet på åttonde våningen. I området finns förresten en gata med namnet Stockholmer StraÙe.

Lütten Klein förkroppsligar uppfinnandet av den socialistiska staden på den gröna ången, fungerar som modell för det

Färgglad fruktyoghurt: marknaden tar över.

FOTO: ALAMY

det rigida Östtyskland går knappast att veta. ”Mot slutet av 1980-talet var DDR ett mobilitetsblockerat samhälle”, skriver han i alla fall om sitt gamla hemland. Grundargenerationens höjdare låg som jättelika stenblock över alla vägar som ledde framåt och uppåt. Löftena om avancemang uppfyllades inte. Mellan 1970 och 1989 hade också antalet studerande i landet sjunkit – vilket är unikt i den industrialiserade världen vid den tiden. Också dessa realiteter bidrog till att socialiststaten gick under.

Mau vill ha sagt. Det är ett DDR i miniatyr, det som ville vara ett samhälle riktat mot framtiden. Nära en fjärdedel av befolkningen i landet bodde i liknande *Neubaugebieten*, nybyggsområden, som det hette på DDR-tyska.

På 1980-talet bodde uppemot 40 000 personer i Lütten Klein. Där var fullt av unga människor, inte minst barnfamiljer, och de bodde där gärna – lägenheterna med fjärrvärme var eftertraktade, där fanns kindergarten, skola, läkarmottagning och pendeltågsstation alldeles runt knuten. Och både jobben och badstranden på cykelavstånd.

Steffen Maus bild av händelseförloppet efter 1989 och murens fall ser i något komprimerad version ut så här: väst ockuperade öst och lämnade efter sig förstörda sociala sammanhang, förlorade sociala rum, en kraftig nedgång i barnafödandet, massarbetslöshet och än lägre chanser till avancemang.

I nvånarna i den socialistiska, homogena arbetar- och bondestaten DDR hamnade vid återföreningen inte bara i social och ekonomisk chock över en natt. De blev i ett svep deklasserade till understa skiktet i det nya Tyskland. Ett samhälle i stor utsträckning inriktat på ekonomisk och social jämlikhet vreds om till sin motsats. Nu gällde det att lämna det gamla bakom sig, anpassa sig utan om och men till den nya samhällsordningen. Åtskilliga östtyskar kände sig omyndigförklarade. Upplevde subjektörlust. Erfarenheten av nedvärdering ledde många gånger till att gamla präglingar istället cementerades – inklusive distansen till politiken och dess representanter. Sammantaget gav alltihop en benägenhet för ressentiment, och en sårbarhet för auktoritära politiska erbjudanden.

Ja, Mau ser alltså ursprunget till östtysk främlings- och invandrarfientlighet i de dramatiska och för stora grupper traumatiska omvälvningarna i samband med

DDR:s kollaps – i en djupt rotad känsla av ”Inte en gång till!”. Inte än en gång tvingas till omorientering i en förvandlad, globaliserad och konkurrensutsatt värld. Det är ytterst tänkvärt, och angeläget att notera. Om dagens politiska diskurs i sammanhanget tänker Mau att ”högerpopulisterna har ett erbjudande i fickan som nästan verkar oslagbart, eftersom det avlastar människorna från krav. De säger ’världen måste ändras, för att anpassa sig till dig!’. Liberalerna, egalt om det är marknadsliberaler eller upplysta kosmopoliter, har ett annat budskap: ’du måste ändra dig, för att anpassa dig till en föränderlig värld!’.”

Till saken hör också att identitetskon-

”Det första tecknet på att en kapitalistisk marknads-ekonomi började ta över var att färgglada fruktyoghurtburkar dök upp på kylhyllorna i snabbköpet.”

ceptet i det forna DDR var alltigenom nationellt, trots den propagerade internationalismen: man var DDR-tysk, invånare i den ”första socialistiska staten på tysk mark”. Ett av *die Wende*-tidens motto – *Deutschland, einig Vaterland*, Tyskland, enat fosterland – har tillsammans med DDR-nationalismen eko effekter i våra dagar, och ger näring till många östtyskars vilja att skydda ”det tyska” i sin identitet från fortsatta graverande förändringar, enligt en av Maus slutsatser. Dessutom kunde man i DDR lättare och meroreflekterat än i väst vara ”tysk”.

Som 60-talist hör Steffen Mau själv till den generation som fick nya, stora möjligheter genom DDR:s undergång: den som just skulle börja leva sitt vuxenliv. Och som kanske har klarat omställningen bäst. Om han hade kunnat bli sociologiprofessor i

ser slitna och liksom bortkomna ut.

Jodå, i öst finns boom-regioner som Leipzig och Dresden, den tyska återföreningen beskrivs på det stora hela som en ekonomisk framgångshistoria numera, och även det subjektiva välbefinnandet i öst pekar uppåt på skalan. Jodå. Också det påpekar Steffen Mau.

Men han tror inte att de djupt sittande frakturerna i samhällskroppen kan avhjälpas med lite intern-tysk samtalsterapi. Här behövs mer än smörjmedel. ✖

Ylva Herholz

LÜTTEN KLEIN
LEBEN IN DER
OSTDEUTSCHEN
TRANSFORMATIONS-
GESELLSCHAFT
STEFFEN MAU
Suhrkamp 2019

Marlene Dietrich: cigaretterns glamour.

FOTO: DON ENGLISH/GETTY IMAGES

Ingen rök utan stöd

POLITISK HISTORIA

Norma Broin var flygvärdinna på American Airlines under 1980-talet och en bit in på 1990-talet. Hon älskade sitt arbete. Hon var dessutom mormon och övertygad icke-rökare. Under en tid hade hon känt sig trött och sliten och gick därför till läkaren för att kontrollera sina värden. Läkaren kunde då konstatera att Norma Broin led av lungcancer, en sjukdom hon ådragit sig via sitt arbete som flygvärdinna eftersom det på den tiden var fritt att röka på planen. Arg och ledsen över att ha fått en lungsjukdom som främst drabbade storrökare bestämde sig Broin för att stämma tobaksindustrin, som under decennier hade fört fram "bevis" på att passiv rökning inte var farlig. Rättsfallet *Norma R Broin v Philip Morris* tog sin formella början 1991 och hade då utvidgats till att även innefatta omkring 60 000 icke-rökande käranden.

I praktiken innebar Norma Broins och de andra klienternas anklagelser ett mas-

sivt angrepp på den mäktiga amerikanska tobaksindustrin. Inte ens de mest knipsluga och skickliga advokaterna kunde komma undan det faktum att rökning faktiskt var skadligt för hälsan och att icke-rökare uppenbarligen också drabbades genom så kallad passiv rökning. Rättegången slutade i en speciell uppgörelse. Istället för att erlägga skadestånd direkt till de drabbade gjorde advokaterna och åklagarna en överenskommelse som innebar att 300 miljoner dollar skulle gå till skapandet av en forskningsfond med syfte att finansiera vidare studier om passiv rökning. För första gången i Amerikas rökande historia gick tobaksindustrin med på utbetalande av skadestånd, om än indirekt till de drabbade. Med Norma Broin tog ett nytt kapitel vid i den amerikanska tobaksindustrins historia. Eller som Sarah Milov kallar det: cigaretterns politiska historia.

Nu handlar inte Sarah Milovs fascinerande studie *The Cigarette*, som sagt, om tobakens historia, inte ens om cigaretterns, utan om just cigaretterns politiska historia, allt från dess allmänna stats-

finansiering, subventioner och skattelättnader för export, till ekonomiskt stöd till tobaksodlare och framväxande politiska motståndsrörelser som Non Smoking Generation. Tobak har annars en lång historia i västvärlden. Den började användas i större utsträckning i Europa och Amerika under 1600-talet. Till skillnad från te och kaffe, två andra produkter som ändrade människors konsumtionsmönster under tidigmodern tid och som importerades, gick tobak att odla i Europa, till och med i Sverige. Det gjorde tobaken billig och populär. Man rökte främst pipa. Milov fokuserar tobaksindustrins framväxt i Amerika under sent 1800-tal fram till och med 2000-talets början.

Tobaksodlingen expanderade enormt i Amerika under 1800-talet. Precis som i Europa rökte man främst pipa och tuggade tobak i USA. Men med mekaniseringen av cigaretttillverkningen – James Bonsack tog patent på sin cigaretttrullningsmaskin 1881 – ökade även cigarett-rökningen. År 1908 översteg rökningen för första gången tuggandet av tobak. Det stora skiftet kom med första världskriget,

då (den statssponsrade) cigaretten i sol-datens hand blev ett tecken på patriotism och kamp mot internationella orättvisor. Myndigheterna försåg ivägskickade sol-dater med gratis cigaretter.

Efter 1920, i takt med att Ameri-ka genomgick en ekonomisk boom, accelererade tobaksrökningen – den amerikanska cigaretten påbörjade sin eröv-ring av världen. I Amerika skapades en organisation, Tobacco Associates, enkom i syfte att sprida konsumtionen av Ame-rikaodlad tobak och Amerikatillverkade cigaretter i världen. Denna bidrog till att skapa "the global epidemic of cigarette-related disease", påpekar Sarah Milov utan att dölja sin indignation. Under 1920-talet stod cigaretten som symbol för den moderna mannen och kvinnan.

Med 1930-talet och president Franklin D Roosevelts reformprogram New Deal, den nya given, fick cigarettkonsumtio-nen ännu större skjuts uppåt. Den så kal-lade Agricultural Adjustment Act, som var en del av reformprogrammet, innebar bland annat förbättrat stöd till jordbruka-re, däribland oftast fattiga tobaksodlare och både svarta och vita.

Andra världskriget innebar att segrar-makten USA ökade sin närvaro i stora delar av världen och med den positionen

fram en folklig motkraft till den statligt understödda tobaksindustrin och som visade på alternativ livsstil: *non-smokers*-rörelsen. Denna hämtade mycket inspi-ration från medborgarrättsrörelsen. Offentliga platser var till för icke-rökare

Inskränkning: färdigrökt på lokal.

FOTO: GETTY IMAGES

också, skanderade de i sina protestmar-scher och höll upp plakaten, precis som medborgarrättskamparna. Kampen mot den farliga cigarettrökningen fördes på såväl hög statlig nivå, kongressen, som på lokal nivå. Men tobaksindustrins lobbyis-ter i kongressen var många och inflytel-serika. Förändringarna som skedde ägde

av USA:s befolkning. Sarah Milovs studie visar att rökning är och har varit en myck-et komplex politisk fråga under större delen av 1900-talet och under de inledan-de decennierna av 2000-talet. Ett pro-blem har varit att stora mångmiljonbo-lag, tillverkare och distributörer av cigar-etter, allt som oftast hamnade i kon-flikt med dåligt organiserade tobaksod-lare. I början av undersökningsperioden var oftast tobaksodlarna fattiga och fick betalt i underpris. Den federala staten gick därför in och försökte medla i kon-flikterna, men med som regel dåliga eller inget resultat alls.

Sarah Milovs redovisningar och reso-nemang är intressanta men bitvis svå-ra att följa. Anledningen är att Milov huvudsakligen rör sig på en deskrip-tiv nivå och att turerna fram och tillba-ka mellan tobaksodlare, stora tobaksbo-lag, nationella förbund, lokala fackför-bund, statliga representanter, utredning-ar samt handelspublikationer och för-drag ibland blir för komplicerade för att det ska gå att överblicka dem. Här hade en redaktör kunna gå in och hjälpa till att lyfta fram huvudresultaten, poängerna, med studien.

En viktig poäng med hennes studie, som jag ser det, är hur inkomstbring-ande rökningen har varit – och alltjämt är – för staten, oavsett nation. Genom att lägga skatt på konsumtion av tobak flö-dar pengar in i staternas skattkista. Efter-som den amerikanska sjukvården dess-utom har ett annorlunda utseende, upp-byggt huvudsakligen på dyra, privata försäkringar, blir inte kostnaderna för de lungsjuka i samhället lika stor som i andra länder där man har andra system för att organisera vården. Staten har dock ett moraliskt ansvar för sina medborga-re, anser jag, men den sidan av proble-met intresserar Sarah Milov mindre än de politiska rättigheterna som brutits i frå-ga om cigarettrökningen: rätten för icke-rökare att vistas på offentliga platser utan att utsättas för skadlig tobaksrök kon-tra rätten för rökare att få röka på desam-ma. Vem som har rätt i den frågan förblir öppen, men jag tycker mig ändå ana att Sarah Milov nog tycker att det är dags att fimpas – *nationwide*. ✱

Bo Eriksson

"År 1965 visste de flesta amerikaner, såväl politiker och läkare som gemene man, att cigarettrökning var skad-ligt för hälsan, och trots det rökte nästan 42 procent av befolkningen."

följde spridandet av amerikanska kultur-mönster såsom rökning av Amerikaod-lade cigaretter. Den amerikanska staten subventionerade exporten av tobak till utländska marknader samtidigt som man satte höga tullar på importen av utländs-ka märken.

Men rökningen dödade också många i förtid. År 1965 visste de flesta amerika-ner, såväl politiker och läkare som geme-ne man, att cigarettrökning var skad-ligt för hälsan, och trots det rökte nästan 42 procent av befolkningen. Orsaken låg inte enbart i ett etablerat konsumtions-mönster där filmstjärnor syntes tända en (ny) cigarett i varje filmscen, utan också i att staten fortfarande uppmuntrade till rökning. Tobaksindustrin erhöll myck-et generösa statliga bidrag. För eller emot rökning var därför inte en vetenskaplig fråga utan en politisk, som Sarah Milov formulerar problemet.

Under 1970-talet minskade cigarettr-ökningen, men bara en aning, till cirka 37 procent (1974). Det växte dock successivt

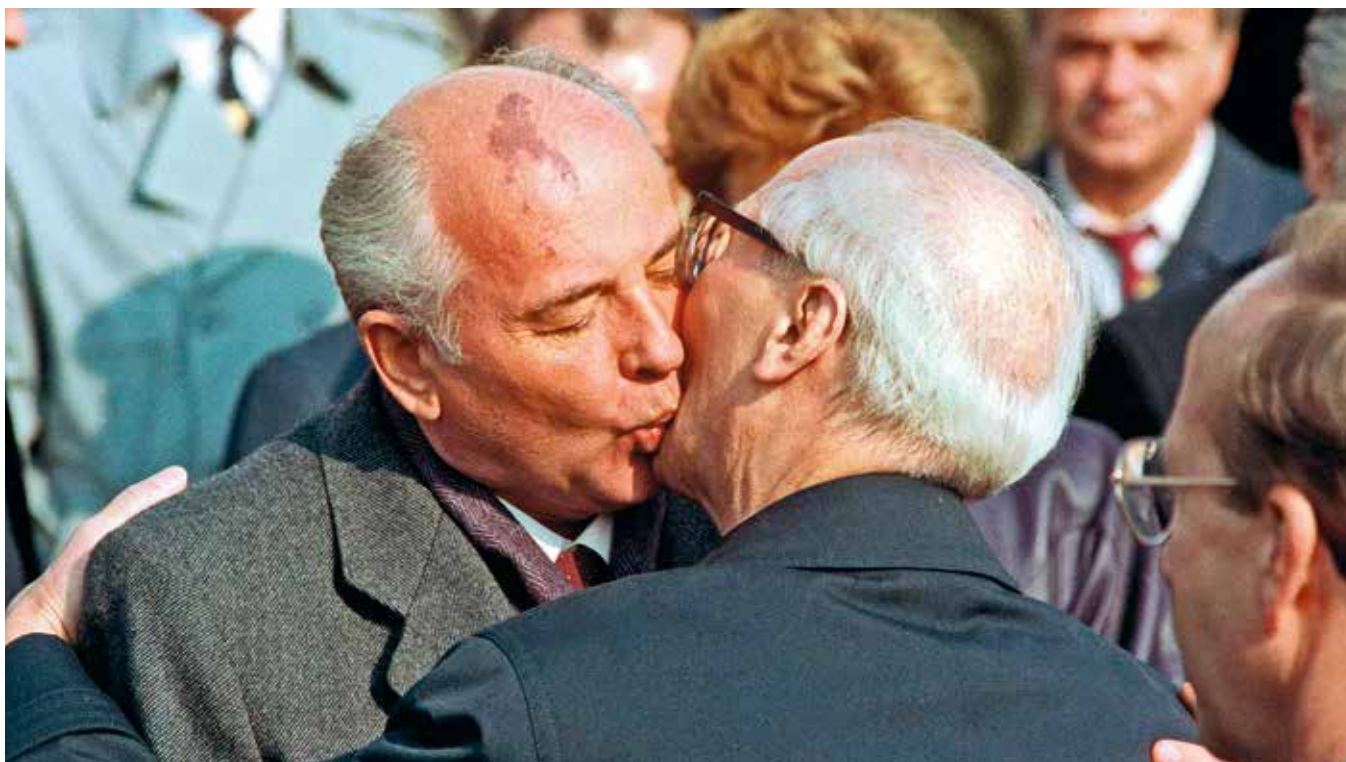
rum bara på lokal nivå med införandet av partiella förbud mot rökning på offentli-ga platser.

Under 1980- och 1990-talen slutligen lyckades antirökningskampanjer både från politiskt håll, folkligt valda repre-sentanter, och från mer folkliga rörel-ser som Non Smoking Generation få till stånd inskränkningar ifråga om rökning på offentliga platser och arbetsplatser. Och det är i det sammanhanget som fal-let med den amerikanska flygvärdinnan på American Airlines Norma Broin blir intressant. Genom att hon och de andra klienterna faktiskt gick segrande ur rätts-fallet mot tobaksindustrin, bröts också ny mark i cigarettrökning-ens politiska historia. Det ansågs inte längre rimligt att staten skulle stimulera och skydda en industri som så uppenbart utgjorde – och alltjämt är – ett allvarligt hot mot folkhälsan.

Idag röker cirka 15 procent

**THE CIGARETTE
A POLITICAL HISTORY**
SARAH MILOV
Harvard University
Press 2019

Gorbatjov och Honecker: ikoniskt foto av öm omfamning.

FOTO: WOLFGANG KUMM/TT

Storpolitisk dagbok

HISTORIA

Det är en sanning med viss modifikation att påstå att Jönssonligan spelade en viss roll i motståndsrörelsen mot regimen i DDR. Däremot är det riktigt att danskarnas motsvarighet till Jönssonligan – Olsenbanden – blev en symbol för motståndet mot de östtyska makthavarna. ”Hellre Egon Olsen (den danska motsvarigheten till Stickan) än Egon Krantz” stod det klottrat på några väggar i DDR. Filmerna om den danska Jönssonligan var populära i DDR och hade passerat censuren efter en östtysk synkronisering och var mest populära i området kring Dresden. Befolkningen kunde identifiera sig med de tre karaktärerna Egon, Benny och Kjeld som alltid, trots att alla försök misslyckades, var ute för att lura systemet.

En annan relativt okänd historia från det gamla DDR rör gymnasieklassen från Storkow som hedrade offren i Ungernupproret 1956 med två minuters stillhet. Gesten mobiliserade och utmanade bland andra den östtyske utbildningsministern Fritz Lange, som prompt infann sig i skolan för att stäva en ”kontrarevolutionär

handling”. Initiativtagaren till de två tygta minuterna skulle avslöjas och straffas. Problemet var bara att klassen teg och att alla elever var lojala med varandra. De straffades kollektivt och fick lämna skolan två veckor innan de skulle avlägga studentexamen. Klassen hoppade av och det stora flertalet tog senare studentexamen i Frankfurt am Main. Därefter spreds de för vindarna i Västtyskland.

De här historierna kan man läsa om i Lykke Friis bok *Håbets Europa i 89 bilder*. Friis har en bred bakgrund som statsvetare, journalist och tidigare minister, dessutom före detta prorektor (Köpenhamns universitet) och numera chef för den danska tankesmedjan Europa. Och med Tyskland och Europa som särskilt område. Hon är med andra ord särskilt lämpad för att summera den europeiska politiska efterkrigstiden i allmänhet och utvecklingen i Europa efter murens fall i synnerhet.

Framställningen är uppbyggd kring 89 foton – flera ikoniska, välkända och möjligtvis inte särskilt originella, andra med mindre spridning och okända. Det senare gäller båda berättelserna ovan. En grafitbild på den danska Jönssonligan. Och tolv förväntansfulla unga män arm i arm

i Västberlin efter avhoppet. Inte storpolitik utan bilder från den grå vardagen. Det är de små berättelserna som är Friis riktigt stora bedrift i den här boken. Inom parentes sagt, och utan bild, hävdar författaren att den provisoriska DDR-ledningen i samband med att muren faller skickar ut sina soldater för att hacka sönder muren och erbjuda murstenen till försäljning...

Bilder och text följer i kronologisk ordning och är på så sätt en upphottad storpolitisk dagbok över händelserna som följer under och på ömse sidor av 1989. De enskilda händelserna visualiseras enligt devisen en bild säger mer än tusen ord. Innehållet i boken drivs fram av en tidslinje, där varje bild kan lösryvas från den kronologiska logiken och stå för sig själv. Inget unikt i sig.

Bilderna är i mångt och mycket hämtade från nyhetsmedier under de berörda åren. På så sätt är det mer en bilderbok, en skildring av en händelsestyrd utveckling, än en förklarande text som väger för och emot, det vill säga: inte en särskilt problematiserande framställning. Vi får oss inte till livs en spekulering och ifrågasättande skildring. Det är dock inte hela sanningen.

Friis pekar på att beroende på var du befinner dig som forskare, eller för den delen även som författare, så har du inte sällan skygglappar i din förståelse om vad som hände 1989. Hon konstaterar föga förvånande att 1989 kom oväntat, ingen anade att proppen skulle gå ur en världsordning som varit allena rådande under fem decennier.

De förklaringar som står till buds är antingen strukturella eller aktörsorienterade. Amerikaner ger gärna huvudrollen till antingen president Ronald Reagan eller till dennes efterträdare, Georg Bush. Tyskarna lyfter fram såväl de östtyska demonstrationerna som kansler Helmut Kohl. Från polsk sida konkurrerar påven med solidaritetsrörelsens främsta symbol Lech Walesa. Och naturligtvis från rysk sida är Gorbatsjov ansvarig (skuld eller förtjänst) för att vi efter 1989 fick en ny världsordning.

Även om Friis är mer beskrivande än förklarande, presenterar hon ändå möjligheten till att skapa en mer nyanserad bild. Hon varnar för att läsa historia baklänges. Begreppet retroaktiv determinism introduceras, det vill säga: en tankefigur enligt vilken det bara kunde gå på ett

"Befolkningen kunde identifiera sig med de tre karaktärerna i Olsonbanden som alltid, trots att alla försök misslyckades, var ute för att lura systemet."

sätt, det sätt på vilket det gick. Dåtidsens händelseutveckling är given och vi glömer idag bort att 1989 innehöll så många andra möjligheter och tänkbara val. Varför genomfördes, för att nu ta ett exempel, inte den så kallade kinesiska lösningen – vilket kan utläsas som massakern på Himmelska fridens torg i Peking – i Östeuropa? När östeuropeerna gav sig ut på gatorna och demonstrerade fruktade de jämt och ständigt att makthavarna i öst skulle krossa demonstranterna på samma sätt som skedde i realtid på Himmelska fridens torg i juni 1989. Möjligheten att 1989 mycket väl kunde utvecklats till en mardröm, till ett sant annus horribilis var enbart en hårsman från att inträffa. Exempelen på alternativa vägar kan mångfaldigas.

I backspegeln är erfarenheten av 1989 å ena sidan att historien inte är förbi, att framtiden inte är given på förhand och att den liberala demokratin inte kan tas för given. Tvärtom. Å andra sidan visar de båda Tysklands sammanslagning att det fullständigt otippade med ett ögonblicks varsel kan inträffa. Här tillskrivs två okända personer som gränsvakten Harald Jäger i Berlin och SED-politikern

Helmuth Hackenberg i Leipzig en stor för att inte säga avgörande roll. Jäger öppnade på eget bevåg gränsen den 9 november vid Bornholmerstrasse i Berlin efter att förgäves ha försökt nå sina överordnade.

Olsonbanden: motståndssymbol.

FOTO: WIKIPEDIA

Han avstod från att följa den gängse rutinen att skjuta för att döda. Hackenberg beordrade att inget våld fick riktas mot demonstrationerna i Leipzig den 9 oktober 1989. Båda visade stort mod.

Även en spännande och inte så ofta förekommande aspekt ventileras även av Lykke Friis. Enligt den franske historikern François Furet framstår 1989-generationens uppror som en kopia av vad som hände 1968. De skapa-

de inte en enda originell idé. Inget bestående överhuvudtaget. Därav beteckningen *copy-cat revolution*. Ungdomarna som revolterade i Östeuropa stred egentligen enbart för att efterlikna det västeuropeiska samhället – den gamla världen. Den västeuropeiska motparten å andra sidan hade redan det eftersträvsvärda, liberal demokrati, kapitalism, rättsstat och mänskliga rättigheter. Det var egentligen inte deras revolution. De hade redan allt. Men det skulle förändras.

Resonemanget om 1989-generationen som inte blev till något rymmer egentligen mer än vad Friis och Furet behandlar och behöver kompletteras. En generation behöver inte nödvändigtvis bara vara ung. Här handlar det om de beslutsfattare och politiker som satt vid makten 1989 (merparten i väst) och som hade drömmar om en europeisk framtid och kunde staka ut den. De var en produkt av det kalta kriget, föddes i samband med andra världskriget och som in på bara skinnet hade upplevt ett Europa i ruiner. 1989 och tiden därefter var möjlighetens decen-

nium att bygga ett starkare Europa som rymde både Väst- och Östeuropa. Flera av dem hade chansen och tog den.

Den politikergenerationen exemplifieras främst av Helmut Kohl, François Mitterrand, Vaclav Havel, Margaret Thatcher, Michail Gorbatsjov och senare också Tysklands utrikesminister Joschka Fischer och Italiens premiärminister Romano Prodi. De var politiska pragmatiker men även europeiska visionärer. Deras tid är tyvärr förbi. Redan 2011 formulerar såväl Prodi som Fischer att Europa har missat sin chans, att det inte längre finns ett europeiskt projekt. En generation europeiska visionärerna har blivit skeptiker för att inte säga misantroper.

I kapitlet "Europa efter 1989 murarnas comeback" diskuterar författaren dagens desillusionerade Europa. Omgärdad av ett starkt isolationistiskt USA, under ledning av en president med en oortodox framtoning kombinerat med att fullt ut följa devisen "söndra och härska", pressas Europa. Den globala utblicken följs upp av en betraktelse om Kina.

Den kinesiska lösningen från 1989 gjorde inte Kina svagare. Tvärtom. Ekonomisk stabilitet har burit fram det kinesiska undret, vilket osökt får mig att tänka på vår gamle statsminister Göran Persson, som mellan skål och vägg i Kina 1996 prisade den politiska stabiliteten i Kina. Något som väckte ett ramaskri i Sverige. Men Persson hade satt fingret på att en leninistisk-kapitalistisk samhällsmodell väl kunde konkurrera med det marknadsekonomiska demokratiska systemet. Han fick rätt.

Författaren skriver att boken är kalejdoskopisk i sin framställning. Det är en smula oklart vad hon menar med det, men det är riktigt att olika mönster av förståelse ställs mot varandra. Den inkännande journalistiska varianten bryts mot en akademisk ambition. Något irriterande är det dock med alla citat från kända forskare, i synnerhet Timothy Gorton Ash är ymnigt förekommande. Friis kompetens och förmåga behöver inte stå i skuggan av någon annans. Styrkan ligger i att hon ändå med hjälp av bilder och text lyckas skapa ett slags överblick över såväl 1989 som dagens Europa och dess interna, regionala och globala utmaningar. ✨

Hans-Åke Persson

**HÅBETS EUROPA
I 89 BILDER**
LYKKE FRIIS
Gad 2019

En försenad insikt

OM NÅGON HADE sagt till mig för tre år sen att jag skulle sitta trolldunden av en dokumentärserie om presidentfamiljen Bush hade jag trott att de drev med mig.

Eller hade jag det?

De kan ju sånt här, amerikanerna.

Flimrigt arkivmaterial, en hemtrevligt patinerad speakerröst – Ed Harris, i det här fallet – och framförallt en lång rad av experter, släktingar och kommentatorer som har förmågan att sammanfatta komplicerade skeenden i kärnfulla och suggestiva tvåradningar.

Jag vågar påstå att det är ett amerikanskt särdrag. Kanske beror det på att skolbarnen har "Speech" som skolämne, kanske har det djupare kulturella förklaringar om individualism och självhävdelse och sin-egen-lyckas-smed; du kanske tänker att det är en klassfråga, men jag har hört pensionerade amerikanska knegare och hemmafruar riva av presentationsrundor – "ställ dig upp och berätta lite kort om dig själv" – med en slagfärdighet och tajmning som ställer vilken ståuppare som helst i skuggan.

Och kanske är det därför för man så lätt fastnar framför amerikanska nyhetskanaler – alla som står framför kameran utstrålar samma febriga förtjusning: snälla, låt mig få vara här så länge som möjligt.

I Sverige är det tvärtom. Stäng av ljudet nästa gång du tittar på Aktuellt och studera kroppsspråket och ansiktsuttrycken. Allt folk utstrålar är: snälla, låt mig slippa detta.

I FÖRSTA AVSNITTET av "Presidentfamiljen Bush – en maktssaga", som finns tillgängligt på SVT Play, får vi följa George Herbert Walker Bushs första år. Hur han tar värvning efter Pearl Harbour och blir en av de yngsta piloterna i amerikanska marinen. 1944 skickas han ut att bomba ett mål på ön Chichijima. Under inflygningen fattar flygplanet eld, men George faller sina bomber och katapulterar ut sig i fallskärm över Stilla havet med sina två kamrater. Båda omkommer, men George plockas upp av en amerikansk ubåt just innan de japanska flygplanen ska anfalla. Det sägs att han aldrig kom över kamraternas död.

Han återvände hem, tog examen på Yale, gifte sig med Barbara och fick sitt första barn, George W.

Hur gammal han var?

22.

(Håll det i bakhuvudet nästa gång din telning undrar, vad ska jag göra med mitt liv?)

Fortsättningen av George H W Bushs liv är minst lika fascinerande, men av motsatt anledning.

När han ger sig in i politiken i början av 60-talet är det ingen kometkarriär som väntar. Snarare en lång rad misslyckanden. Bush stupar

ideligen på målsnöret, blir förbigången till toppjobben och får nöja sig med sämre, snudd på förnedrande poster. Men han är en slitvarg och en pliktmänniska. När han blir president har han fyllt 64 år.

Han får bara sitta en period. Bill Clinton flåsar i kulisserna, med saxofonen runt halsen. Ingen vill längre veta av den knarrige, formelle och hyggliga Bush. Han höjde skatterna, trots sitt "read my lips"-löfte, eftersom det behövde göras. Han höll en låg profil när Berlinmuren föll, eftersom han, som den slipade diplomat han var, förstod att det inte var läge för triumfatorisk skadeglädje. Han körde ut Saddam Hussein ur Kuwait, och nöjde sig med det, eftersom han förstod att det är lätt att störta en diktator – men sen då?

Eller som en av hans medarbetare uttrycker det:

– Under åren efteråt frågade alla varför vi inte fortsatte mot Bagdad och avslutade jobbet. Det är det ingen som frågar längre...

Dokumentärserien efterlämnar ett vemod

som berör något större än huruvida George den äldre och yngre var "bra presidenter" eller inte.

Man får en förnimmelse av hur mycket som ryms inom ett långt liv: medgångar och motgångar, käftsmällor och tragedier som måste hanteras och genomlevas. Man inser genom vilket

ynkligt titthål vi betraktar våra medmänniskor – och kanske i synnerhet alla som sätts att representera någonting.

OCH VILKA GÖR inte det? Där går fastighetsskötaren med sina verktyg skramlande i bältet, där går presidenten med sina finkläder och sitt fikonspråk. Först när de hänger av sig sitt ämbete tycks de bli människor igen.

Kanske är det därför vi aldrig tycks tröttna på att kalla in Carl Bildt och Göran Persson att kommentera aktuella händelser. Sin kunskap och sina erfarenheter har de kvar, men de rör sig fritt och otvunget nu när deras ämbete hänger i malpåsen.

Och vi delar deras befrielse – äntligen slipper vi betrakta dem genom ett mikroperspektiv som vi innerst inne vet är förfelat och förljuget. Vi slipper snöa in på representationskvitton och förflugna bisatser, och står inför ett nytt, hisnande landskap: allt som ryms i en människas liv.

Vemodet kanske beror på att vi så ofta verkar nå den här insikten när det är för sent.

Först när fastighetsskötaren ligger i jorden med sitt verktygsbälte, och presidenten med sina välskötta naglar, hittar vi deras brev som vittnar om allt det där andra. Först då når den oss, berättelsen om dottern Robin som dog i leukemi vid fyra års ålder.

Och så Ed Harris röst på det.

Bengt Ohlsson

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

ROLEX

CELLINI MOONPHASE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/5 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se